

Вищий навчальний заклад «Український католицький університет»

Факультет суспільних наук
Кафедра державного управління

«Магістр»

(освітньо-кваліфікаційний рівень)

Магістерська робота
на тему:

“Ефективність функціонування сучасної демократичної виборчої системи та перспективи впровадження електронного голосування”

Виконав: студент VI курсу,
напряму підготовки (спеціальності)
281 «Публічне управління та
адміністрування»

Праздніков М.М.

(прізвище та ініціали)

Науковий керівник:

к.е.н., доц. Чех М.М.

(посада, науковий ступінь, прізвище
та ініціали)

Львів - 2019 рік

ЗМІСТ

ВСТУП	5
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ВИБОРЧИХ СИСТЕМ В СВІТІ.....	12
1.1. Поняття, розгляд і загальна характеристика виборчої системи.....	12
1.2. Огляд виборчих систем в світі та в Україні.....	23
1.3. Політичні передумови формування виборчої системи в Україні.....	27
1.4. Проблематика недосконалості традиційних виборчих систем.....	32
1.5. Альтернативні виборчі системи, технології голосування та підрахунок голосів.....	40
Висновки до розділу 1.....	50
РОЗДІЛ 2. АНАЛІТИЧНИЙ ОГЛЯД СИСТЕМИ ЕЛЕКТРОННОГО ГОЛОСУВАННЯ.....	52
2.1. Досвід та характеристика електронного голосування у світовій практиці.....	52
2.2. Розвиток ідеї електронного голосування в Україні.....	66
2.3. Аналіз наявної ситуації в Україні.....	77
Висновки до розділу 2.....	95
РОЗДІЛ 3. ПРОЕКТ ЗАПРОВАДЖЕННЯ ТА РОЗВИТКУ В УКРАЇНІ ЕЛЕКТРОННОГО ГОЛОСУВАННЯ.....	97
3.1. Вибір методу електронного голосування.....	97
3.2. Переваги та недоліки інтернет-голосування в Україні.....	105
3.3. Пропозиції та рекомендації щодо реалізації проекту електронного голосування в Україні.....	113
Висновки до розділу 3.....	123
ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ.....	126
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ.....	130
ДОДАТКИ.....	144

СПИСОК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ І СКОРОЧЕНЬ

БПП – Блок Петра Порошенко

БЮТ – Блок Юлії Тимошенко

ВРУ – Верховна Рада України

ЕЦП – Електронний цифровий підпис

ЄС – Європейський Союз

ЗМІ – засоби масової інформації

ІКТ – Інформаційно-комунікаційні технології

КМУ – Кабінет Міністрів України

ЦВК – Центральна виборча комісія

ІД – Ідентифікація

АНОТАЦІЯ

Праздніков М.М.

Ефективність функціонування сучасної демократичної виборчої системи та перспективи впровадження електронного голосування.

У магістерській роботі розглядаються поняття виборів та виборчої системи. Проаналізовані історичні аспекти появи та розвитку різних видів виборчих систем, їх переваги та недоліки, а також альтернативні технології організацій виборчого процесу. Здійснено аналіз сучасного стану виборчої системи, виборчого законодавства та схеми організації виборчого процесу в Україні, а також перспективи впровадження електронного голосування, як складової електронної демократії. Розроблено рекомендації щодо імплементації електронного голосування в виборчий процес в Україні.

Ключові слова: виборча система, вибори, виборче законодавство, альтернативне голосування, електронне голосування, електронна демократія, дистанційне інтернет-голосування.

ANNOTATION

Prazdnikov M.M.

Effectiveness of the functioning of the modern democratic electoral system and the prospects of the implementation of electronic voting.

In master's degree paper the concept of elections and the electoral system are revised. The historical aspects of the appearance and development of various types of electoral systems, their advantages and disadvantages as well as alternative technologies of organizations of the electoral process are analyzed. The analysis of the current state of the electoral system, electoral legislation and the organization of the electoral process in Ukraine, as well as the prospects for the introduction of electronic voting, as a component of e-democracy is done. Recommendations on implementation of electronic voting in the electoral process in Ukraine are given.

Key words: electoral system, elections, electoral law, alternative voting, electronic voting, e-democracy, remote internet voting.

ВСТУП

Актуальність дослідження: Виборча система була і залишається основою динамічної політичної системи, що дозволяє державі функціонувати як правовій і демократичній. Вибори – сполучна ланка між суспільством і державою. З іншого боку, з погляду політичних партій, вибори - це механізм, що визначає їх участь у державній владі в тій мірі, у якій вона може здійснюватися парламентом. Не було б особливих проблем, якби шанси політичних партій чи кандидатів залежали тільки від волюнтаризму виборця. В цьому й полягає сенс виборів: саме виборець має визначати успіх тієї чи іншої партії або кандидата. Однак волюнтаризм виборця – це лише одна з умов успіху чи невдачі на виборах. Іншою, іноді навіть більш значимою умовою, є належне законодавче регулювання виборчих відносин. Адже вибори – це тривалий у часі процес, де сам виборчий акт є лише незначною його частиною. Як юридичний інститут, вибори передбачають такі етапи, як підготовка виборів (від пропозиції кандидатур до висування), передвиборча агітація (власне, передвиборча боротьба), фінансування виборчих кампаній, визначення умов успішного проведення виборів; безпосередньо процедура голосування, підбиття підсумків виборів і, нарешті, схвалення результатів виборів тими, кого обрали.

Стосовно кожного з цих етапів можуть бути прийняті законодавчі рішення, вигідні чи не вигідні окремим партіям та їх прихильникам. Однак визначальну роль у правовій регламентації цих процедур відіграють, знову ж таки, політичні партії, представлені в парламенті, оскільки відповідні рішення, як правило, виливаються у форму закону. Отже, вони опосередковано визначають власні шанси і шанси конкурентів на виборах.

Підґрунтям виборчого законодавства є принцип рівності голосів для усіх громадян. Разом з цим, реальна практика виборчих систем у світі і в Україні свідчить про те, що існуючі виборчі системи, досить часто вважаються не достатньо ефективними, відповідно, виборці не завжди можуть в повному обсязі реалізувати своє право голосу, або результати підрахунку можуть зазнати

ризика втручання та зміни. Все це зумовлює необхідність пошуку альтернативних форм голосування, які б могли вирішити головні проблеми існуючих виборчих систем – підвищити явку громадян на вибори, забезпечити таємницю волевиявлення, гарантувати безпеку персональних даних, прискорити попередній і остаточний підрахунок голосів, зменшити ризики примусу і різного роду фальсифікацій тощо. Адже від якості підготовки та проведення виборів залежить забезпечення конституційних прав громадян та розвиток демократії.

Демократичні засади будь-якого суспільства передбачають забезпечення державою прав громадян, які гарантовані Конституцією, але, нажаль, система волевиявлення під час виборів ще й досі залишається вельми недосконалою. Зокрема, основними недоліками системи голосування, як в світі, так і в Україні є висока вартість та незахищеність від фальсифікацій і несанкціонованого доступу зацікавлених осіб.

Фальсифікація результатів, в свою чергу, створює негативне ставлення громадян до результатів виборів та вселяє в них недовіру до обраних представників влади. А отже пошук ефективних способів голосування є важливим питанням як в Україні, так і в світі. На рівні з традиційними системами голосування, на сьогодні особливу увагу звернено на апробацію альтернативного способу, який набув поширення завдяки розвиткові інформаційно-комп'ютерних технологій і отримав назву «електронне голосування». Метою впровадження електронного голосування є мінімізація впливу людського фактору на результати волевиявлення, а також зменшення витрат на організацію виборчого процесу.

На сьогодні електронне голосування вже належить до глобальних практик. Цю технологію на різних рівнях запроваджено в таких країнах як США, Південна Корея, Канада, Індія, Австралія, Бельгія, Бразилія, Естонія та ін. (загалом більш ніж 30 країн). Зокрема деякі з них, а саме Великобританія, Німеччина, Швейцарія, Японія, Китай, Казахстан, та інші роблять спроби по впровадженню електронного голосування в свою виборчу систему. Так у

швейцарському місті Цуг в 2018 році пройшли пробні муніципальні вибори з використанням системи електронного голосування на базі технології блокчейн, яка була розроблена компанією Lixsoft [1]. Однак в той самий час, також, мають місце не поодинокі випадки, коли після апробації системи електронного голосування, країна повернулася до традиційних способів підрахунку голосів, як це сталося, наприклад, у Фінляндії. Все це дає підставу вважати, що система електронного голосування все ще має певні недоліки або труднощі з її реалізації, саме тому, питання її впровадження є неоднозначним і потребує всебічного дослідження.

Проблема впровадження і функціонування електронного голосування у виборчій системі на міжнародному і європейському рівнях досліджувалася багатьма науковцями: Н. Бойко [2], М. Бучин [3; 4], К. О. Ващенко [5], С. Д. Гелей [6], М. П. Гетьманчук [7], В. П. Колісник [8], М. І. Панов [9], О. Ю. Пескова [10], В. М. Піча [11], Б. Райковський [12], О. В. Совгіря [13], Р. В. Чупрін [14], Н. К. Шаптала [15]; зарубіжні науковці: Крістіан Вассиль, Мікхель Солвак, Прійт Вінкель, Олександр Трехсел, Майкл Альварез [16], А. Лейпхарт [17] та інші досліджували виборчу систему і види голосування.

М. Виговський [18], І. Жданов [19], І. Коліушко [20], А. Полякова [21], В. Семків [22], А. Сніжко [23], Л. Ю. Чепіль [24]; зарубіжні науковці: Р. М. Альварез, Т. Е. Холл, А. Х. Трехсел [25], Ан-Марі Оствееен, Пітер ван ден Бесселаар [26]; Б. Меффорд [27], С. А. Хаслам [28] та інші досліджували передумови реформування виборчої системи в Україні.

В свою чергу А. Готун [29], Н. В. Грицяк [30], Дж. Кедді [31], І. Лопушинський [32], Л. Малишенко [33], Ю. Поліковська [34], І. Г. Сіденко [35], С. Г. Соловійов [36], Я. Б. Турчин [37]; зарубіжні науковці: Г. Абандах [38], Д. Бейли, Дж. Катц [39], Д. Спрінголл [40] та інші обґрунтовують специфіку застосування нових інформаційних технологій у виборчому процесі.

Проте наявний на сьогодні рівень наукового осмислення названої проблематики не в повному обсязі відповідає викликам сьогодення, зокрема

потребують узагальнення й систематизації ті способи і форми електронного голосування, що стали здобутком конституційно-правової практики протягом останніх двох десятиліть, необхідний комплексний критичний аналіз зарубіжного досвіду в даній сфері тощо.

Темою роботи є: «Ефективність функціонування сучасної демократичної виборчої системи та перспективи впровадження електронного голосування».

Метою даної роботи є розгляд існуючих у світі виборчих систем з урахуванням їх переваг та недоліків, дослідження системи електронного голосування, як такої, що може допомогти удосконалити багато аспектів виборчого процесу, а також аналіз особливостей впровадження і функціонування електронного голосування у виборчій системі України.

Для досягнення поставленої мети було вирішено виконати наступні **завдання**:

- 1) систематизувати знання про поняття і загальну характеристику виборчої системи;
- 2) охарактеризувати виборчу систему України та політичні умови її формування;
- 3) розкрити проблеми виборчої систем в Україні;
- 4) визначити альтернативні технології організації виборчого процесу;
- 5) проаналізувати переваги і недоліки електронного голосування і визначити його перспективи;
- 6) розглянути умови впровадження електронного голосування у світі та в Україні;
- 7) обґрунтувати методологію дослідження;
- 8) дослідити електронне голосування в Україні, як вид альтернативного голосування;
- 9) надати рекомендації щодо подальшого розвитку системи електронного голосування в Україні.

Інформаційну базу роботи складають монографії вітчизняних та закордонних вчених, підручники з означених питань, періодичні наукові

видання, нормативні та законодавчі акти.

Об'єктом дослідження роботи виступає функціонування сучасної виборчої системи в Україні.

Предметом дослідження – впровадження на сучасному етапі і функціонування електронного голосування в Україні, як оптимальної форми виборчої системи.

Вибір методів та прийомів дослідження пов'язаний зі специфікою об'єкта дослідження та конкретними завданнями, що обумовлюються темою дослідження. Застосовані загальнонаукові методи аналізу, спостереження, порівняння, співставлення. Метод аналізу документальних джерел (постанов, розпоряджень, законів) використовується з метою отримання інформації про основні концепції та ініціативи, викладені в документах. Досягнення мети та розв'язання завдань дослідження забезпечуються шляхом використання загальнонаукових і спеціальних методів: логічного, гіпотетико-дедуктивного, аксіоматичного та порівняння (при формуванні теоретичної бази дослідження), системного аналізу (для визначення ступеня готовності органів влади до взаємодії з громадянами за допомогою ІКТ-технологій та законодавчого забезпечення), порівняльного аналізу (при розгляді першоджерел з проблематики дослідження та для узагальнення зарубіжного досвіду й використання системи електронного уряду), типологізації (при дослідженні процесів надання державноуправлінських послуг, при дослідженні портальних технологій взаємодії в електронному уряді).

Матеріалом дослідження послужили законодавчі документи та постанови: Висновок на проект Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо електронного виборчого процесу» (реєстр. №4404 від 13.04.2016 р.) [41]; Закон «Про внесення змін до Закону України «Про звернення громадян» щодо електронного звернення та електронної петиції», прийнятий 2 липня 2015 р. [42]; Закон «Про доступ до публічної інформації» прийнятий 13 січня 2011 р. [43]; Концепція розвитку електронної демократії в Україні, схвалена КМУ від 8 листопада 2017, поточна редакція

від 14.02.2018 [44]; Постанова КМ №3 від 4 січня 2002 р. України «Про Порядок оприлюднення у мережі Інтернет інформації про діяльність органів виконавчої влади» [45]; Проект закону України від 13.04.2016 № 4404 «Про внесення змін в деякі законодавчі акти України відносно електронного виборчого процесу» [46]; Проект постанови Верховної Ради України про схвалення Концепції запровадження системи електронного голосування в Україні від 18.06.2012 р. № 10629 [47]; Розпорядження КМ України № 386-р від 15.05.2013 р. «Про схвалення Стратегії розвитку інформаційного суспільства в Україні» [48].

Наукова новизна роботи полягає у всебічному дослідженні електронного голосування, як альтернативного способу організації ефективного функціонування сучасної демократичної виборчої системи, та запропонованих методах організації електронного голосування в Україні.

Теоретична значущість дослідження пояснюється тим, що в ньому вирішуються важливі проблеми аналізу механізмів і перспектив впровадження електронної демократії в Україні. Результати дослідження будуть цінним надбанням у розробці модернізації виборчого процесу в Україні та особливості підрахунку голосів.

Практичне застосування результати дослідження можуть бути використані у підготовці семінарів з «Політології», «Публічного адміністрування», «Державного управління», «Адміністративного права» та ін. А також під час подальшої розробки відповідного законодавства, пов'язаного з виборами та електронним голосуванням, та методів його практичного втілення в Україні. Результати дослідження можуть бути використані викладачами у лекційних матеріалах і студентами у наукових роботах.

Структура роботи: робота складається із вступу, трьох розділів, загальних висновків, списку використаних джерел та додатків. Загальний обсяг роботи – 125 сторінок. Робота містить 9 рисунків, 10 таблиць, 2 діаграми та 3 Додатки.

В першому розділі дипломної роботи наводяться теоретичні засади основних виборчих систем в світі, розглядаються їх переваги та недоліки, а також досліджуються альтернативні виборчі системи та методи голосування.

В другому розділі роботи виконан всебічний огляд системи електронного голосування, проведено аналіз наявної ситуації з електронним голосуванням в Україні та в світі, а також розглянуті перспективи його подальшого розвитку.

В третьому розділі визначені шляхи та сформульовані пропозиції щодо подальшого розвитку та впровадження електронного голосування в Україні.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ВИБОРЧИХ СИСТЕМ В СВІТІ

1.1. Поняття, розгляд та загальна характеристика виборчої системи

Будь-яке суспільство формується на основі спільних соціальних уявлень про добробут і характер блага, відповідно, воно має однакові завдання щодо реалізації цілей і використання ресурсів [49]. Добробут суспільства забезпечується державою, тому управління нею повинно здійснюватися ефективно, щоб забезпечити дотримання демократичних принципів. Вибір до представницьких органів влади забезпечує діюча у країні виборча система.

Термін «виборча система» не викликає розбіжностей у тлумаченні науковців. Згідно з Н. К. Шапталюю, виборча система представляє собою сукупність суспільних відносин, які пов'язані з процедурою організації виборів і їх проведенням з ціллю сформувати представницькі органи державної влади [15]. Виборча система країни є забезпеченням правових відносин всередині держави. Це багатоаспектне складне явище, яке німецький дослідник Г. Майєр називає наймасовішим процесом реалізації права. Громадяни завдяки праву мають реальну можливість обирати кандидатів до органів місцевого самоврядування або до органів державної влади, які будуть представляти інтереси народу [цит. за 15]. К.О. Ващенко і В. О. Корнієнко трактують «виборчу систему» аналогічним чином як «сукупність правил і процедур для здійснення народного голосування і розподілу місць між кандидатами на виборні посади» [5]. С. Д. Гелей та С. М. Рутар визначають «виборчу систему» схожим чином як «сукупність виборчих процедур, пов'язаних із формування органів влади» [6]. В свою чергу, згідно з Законом України Про вибори народних депутатів України виборчий процес визначається як – «здійснення суб'єктами, ... виборчих процедур, передбачених цим Законом» (Стаття 11) [50].

Наведені визначення «виборчої системи» зводяться до узагальнення, що це процес волевиявлення громадян, який здійснюється за певною встановленою в державі процедурою.

Виборча система – це феномен демократії у прямій формі, та її найвище досягнення. Адже ще в 1948 році право голосу, право обирати та бути обраним було внесене до Декларації прав людини Організації Об'єднаних Націй, як невід'ємне для кожної людини. Виокремлюється декілька головних принципів, дотримання яких визначає демократичність виборів.

Вимога загальності виборів стосується, насамперед, участі у виборах. Коло осіб, які мають право голосу, з часом усе більше розширювалося. Вибори ставали усе більш «загальними». В середині XIX століття тільки ті, хто мав «власну справу» (особи ненайманої праці), і тільки чоловіки мали виборче право, бо тільки вони сплатою податків забезпечували діяльність держави. Відповідно, віковий виборчий ценз був досить високим. Потім право голосу було поширено на всіх чоловіків, віковий ценз також знизився. Починаючи з 1900-х років, повільно, але неухильно пробивало собі дорогу виборче право для жінок. Сьогодні спірним залишається практично лише питання про поширення виборчого права на жителів, що не є громадянами держави, а також про встановлення адекватного мінімального вікового порогу.

Принцип прямих виборів повинен запобігти спотворенню волевиявлення виборця третіми особами, які можуть неправильно зробити вибір між висунутими кандидатами від якоїсь однієї партії або навіть від усіх партій. Цей принцип виборчого права є загальноприйнятим. Цей принцип не стосується, однак використання так званих «фіксованих списків». При такій системі виборці можуть голосувати тільки за список в цілому й обирати внаслідок цього кандидатів у послідовності, визначеній політичною партією.

Існують два різновиди непрямих виборів: непрямі й багатоступеневі. Непрямі вибори припускають, що члени представницького органу або одноособовий виборний орган обираються виборщиками – особами, спеціально обраними для здійснення виборів до відповідного органу. Наприклад, у США

громадяни обирають виборщиків, які, у свою чергу, обирають президента країни. Вони перестають бути виборщиками відразу після голосування.

У ході багатоступеневих виборів обирається спочатку один орган, що потім уже сам обирає інший орган іншого рівня. Наприклад, у Китаї депутати зборів народних представників провінцій, міст центрального підпорядкування й міст, що мають районний поділ, обираються зборами народних представників шаблоєм нижче. Тобто, вони формуються на основі багатоступеневих виборів. В Австрії Федеральна Рада (верхня палата парламенту) формується на основі двоступеневих виборів: членів цієї палати обирають ландтаги земель.

В історії можна знайти немало прикладів непрямих багатоступеневих виборів. Зокрема, у Росії на виборах до Державної Думи у 1905 - 1917 роках робітники і селяни обирали виборщиків, які обирали виборщиків тощо. І тільки виборщики третього ступеня від робітників і виборщики четвертого ступеня від селян обирали депутатів. Непрямі багатоступеневі вибори практикувалися також у Франції і Португалії.

Більш двозначним може бути ставлення до принципу вільних виборів. З одного боку, такий принцип повинен гарантувати виборцеві свободу виявлення волі на виборах; цій меті служить також принцип таємних виборів чи, точніше, таємниці голосування. Однак, з іншого боку, свобода стосується й процесу формування волі виборця. Законний інтерес політичних партій і кандидатів полягає в тому, щоб, по можливості, схилити громадян на свій бік. В умовах тривалої передвиборчої боротьби виборці постійно зазнають впливу конкуруючих політичних груп, які прагнуть завоювати їх симпатії.

З урахуванням цього слід розрізнити законний і незаконний вплив. Можна говорити про офіційний і неофіційний вплив на виборців. До останньої ситуації належить вплив через політичні партії, громадські організації, церкву, підприємців тощо. Це, в принципі, припустимо: свобода вибору може порушуватися лише тоді, коли вплив набуває характеру цілеспрямованого примусу. Використання ж офіційного впливу принципово порушує принцип свободи вибору. Держава, легітимація якої відбувається у виборчому процесі,

не вправі впливати на нього. Йдеться, по суті, про державну передвиборчу рекламу, яка має бути заборонена. Але, з іншого боку, оскільки державні органи повинні висвітлювати свою діяльність і в період передвиборчої боротьби й оскільки посадові особи також можуть ставати кандидатами і впливати на передвиборчу агітацію, то, наприклад, у Німеччині Федеральний конституційний суд провів диференціювання між припустимою публічною роботою уряду й забороненою передвиборчою рекламою, а для безпосереднього періоду передвиборчої боротьби встановив досить суворі вимоги

Свобода вибору передбачає також свободу висунання кандидатів і наявність виборчої альтернативи. Однак це не заперечує фіксованих списків.

Сенс принципу таємності виборів полягає в тому, щоб гарантувати свободу ухвалення рішення виборцем. Цей принцип вимагає, аби волевиявлення здійснювалося не під контролем, а ухвалене рішення згодом не могло бути співвіднесене з конкретною особою. Такий принцип може бути порушеним тільки тоді, коли виборець не має можливості самостійно реалізувати виборче право, наприклад, через фізичні вади.

Найгострішим у політичному відношенні є принцип рівних виборів. Те, що вибори мають бути рівними, висуває вимогу рівності до всього виборчого процесу і всіх його учасників: виборців, кандидатів і тих, хто має право їх висувати. Водночас цей принцип рівності стосується й умов участі у виборах і порядку їх проведення, включаючи передвиборчу боротьбу, голосування - аж до визначення результатів виборів.

Найважливішим наслідком проголошення рівності є те, що в демократичному суспільстві кожен громадянин, наділений правом голосу незалежно від його соціального стану, рівня доходів, статі, освіти тощо, має рівне право голосу й, відповідно, право вибору. Ні економічна незалежність як в XIX столітті, ні участь у формуванні фонду податкових надходжень як при «три класовому» виборчому праві, що діяло в Пруссії до 1918 року, ні освіта, що призводило в Англії аж до середини XX століття до подвійного вотуму для

професорів в університетських виборчих округах, не дозволяють диференціювати виборчі права при дотриманні принципу рівності. Диференціація, прийнятна у фактичних соціальних відносинах, неприпустима у виборчому праві.

Однак кожен виборець не просто володіє одним голосом (за принципом «одна людина – один голос»); кожен голос повинен мати таку ж цінність, як і інші. Пов'язані з цим проблеми проявляються в різних виборчих системах. Те ж саме можна сказати й стосовно кандидатів і тих, хто має право висувати їх на виборах.

Отже можна зазначити, що у загальному сенсі виборча система – це спосіб взаємодії між суспільством і владою, що забезпечує вироблення спільних і кардинально важливих для усієї країни рішень, а також чи не єдиний засіб впливу на державних і політичних лідерів, завдяки якому члени суспільства можуть опосередковано реалізовувати свою політичну волю й побажання.

Сутність виборчої системи як прояву демократії, що є основою української держави, окреслено І. Масудою:

- 1) виборча система – це участь громадян у прийнятті рішень державного масштабу;
- 2) виборча система – це добровільне волевиявлення, що служить основою вироблення суспільно значущого політичного рішення;
- 3) виборча система – співробітництво між владою і громадянами в реалізації спільних дій; інформування суспільства [51].

В той же час треба зазначити, що сучасні демократії залежать від виборчих процедур, а отже вибір певної виборчої системи при проведенні виборів є надзвичайно складним питанням, яке незмінно залишається приводом для серйозної полеміки. Гострота дискусій пояснюється тим, що від виборчої системи в значній мірі залежать результати виборів, адже вона зумовлює кількість партій, представлених у парламенті, їх чисельний склад тощо.

Про вплив виборчих систем на результати виборів вказують у своїх роботах ряд авторів. Так, американський дослідник, професор М. Уоллерстайн

зазначає, що «результат виборів визначається, з одного боку, уподобаннями виборців, з іншого - правилами підрахунку їхніх голосів. Нейтральної виборчої системи не існує. Будь-який спосіб підрахунку голосів призводить до результатів, які не можуть не виглядати довільними під кутом зору демократичних принципів» [52].

Американські вчені Р. Таагепера і М.С. Шугарт також пишуть, що «результати виборів залежать не тільки від народного волевиявлення, але і від правил. Чи йде мова про пост президента або про місця в загальнодержавних та місцевих законодавчих радах, правила розподілу місць, які застосовуються в різних країнах - або навіть в різних частинах однієї країни - різні. Ключовими є питання про облік голосів і розподіл місць» [53].

Треба зазначити, що зазвичай виборчі системи дуже рідко обираються усвідомлено та цілеспрямовано. Іноді вибір зумовлено історичною ситуацією – наслідком певного минулого чи близькістю впливового або войовничого сусіда, але все ж таки найчастіше виборча система формується в результаті збігу декількох обставин, що впливають на її остаточний вигляд. В наслідок цього у сучасному світі існує багато різновидів виборчих систем, кожна з яких утверджується в окремій країні згідно з рівнем соціально-політичного розвитку, політичними і культурними традиціями, конкретною ситуацією тощо. Якщо в різних країнах були і є різні політичні культури, різна історія, то різними мають бути й системи організації державної влади; відрізнятися повинні й виборчі системи (система організації державної влади і виборча система багато в чому віддзеркалюють національну політичну культуру та історію). Таким чином максимальне врахування національних особливостей – одна з найважливіших умов ефективності обраної форми системи.

Наразі в світі існує більш аніж 150 видів виборчих систем [54]. При цьому, як було вже зазначено вище, головною ознакою, що відрізняє одну виборчу систему від іншої, є порядок визначення результатів виборів. Якщо взяти дану ознаку за критерій класифікації, то у світовій практиці, зазвичай, виділяють три типи виборчої системи, що свідчить про їх універсальність:

- мажоритарну;
- пропорційну;
- змішану.

Інші модифікації утворюються в результаті поєднання різних факторів: наявність преференцій, одиночне чи кумулятивне голосування, структура виборчих округів і т.д.. Переваги й недоліки різних виборчих систем активно обговорюються. Вважається математично доведеним, що ідеальної демократичної процедури проведення виборів немає. Математики звертають увагу на те, що при виборі більш ніж з двох кандидатур жоден з варіантів голосування не забезпечує точного врахування волі голосуючих. Є ще безліч й інших факторів, через які неможливо визначити, яка виборча система «найкраща». Очевидно, що переваги й вади тієї чи іншої системи не абсолютні – вони пов'язані з тими проблемами державотворення й конкретними обставинами, у яких система застосовується.

Узагальнюючи схему типів виборчих систем у світі її можна представити у наступному вигляді (Рис. 1.1.1):

Рис. 1.1.1: Типи виборчих систем у світовій практиці

*складено автором на основі даних [5,11].

Мажоритарна система виникла історично раніше. Це найбільш природний, якщо не єдино можливий варіант виборчої системи для того часу, коли політичних партій ще не було. Мажоритарна виборча система – це визначення переможця кандидата за більшістю голосів. Назва «мажоритарна виборча система» походить від фр. “majorite”, що означає «більшість» [5]. При мажоритарній системі виборчі округи, як правило, є одномандатними. Цей вид виборчої системи застосовується у Великобританії, Новій Зеландії, Японії, Франції, США, Канаді та ін. [6]. В сукупності вибори за мажоритарною системою проходять у 83 країнах світу. К. О. Ващенко відзначає, що така система є властивою країнам, де конкурують дві сильні політичні партії [5].

Мажоритарна виборча система буває трьох типів – абсолютної, кваліфікованої та відносної більшості [11]. Мажоритарна система абсолютної більшості передбачає, що перемагає той кандидат на виборах, який набрав 50% + 1 голос виборців (кваліфікованої, коли треба набрати заздалегідь погоджену більшість голосів, вищу за 50%). При мажоритарній системі відносної більшості, переможцем стає кандидат, який фактично отримує більше голосів, ніж його суперники. При цьому ця кількість голосів може бути менше 50%. Перший тип системи розповсюджений у Франції, Білорусі. Другий – у США, Великобританії, Канаді, Індії та ін. [11].

Поширеність мажоритарної виборчої системи у світі пояснюється тим, що вона сприяє формуванню стабільної державної влади. Причиною цього є те, що під час виборів перемагають ті політичні сили, які мають більшість голосів, відповідно, вони володіють більш потужними фінансовими можливостями і регіональними структурами. Ця система формує тісний зв'язок між кандидатом і виборцями, оскільки кандидат зацікавлений у тому, щоб взаємодіяти з публікою та отримати їх підтримку під час виборів. Однак, незважаючи на усі переваги мажоритарної системи, вона має певні недоліки. Це, в першу чергу, проблема неможливості точно відобразити волю виборців, що пов'язана з особливостями підрахунку голосів. Зокрема, при мажоритарній системі абсолютної більшості частина голосів втрачається [55]. Наприклад, «партія А,

партія Б і партія В конкурують між собою на виборах у трьох виборчих округах по 10 тисяч виборців в кожному. Припустимо, кандидат від партії А на виборах в першому виборчому окрузі одержав 9 тисяч голосів, тоді як кандидат від партії Б одержав 100 голосів, а кандидат від партії В – 900 голосів. В другому окрузі за кандидата від партії А проголосувало 900 виборців, за кандидата від партії Б – 5 тисяч виборців, за кандидата від партії В – 4 тисячі виборців. Нарешті, в третьому окрузі голоси розподілились таким чином: кандидат від партії А – 2 тисячі голосів, кандидат від партії Б – 5 тисяч голосів, кандидат від партії В – 3 тисячі голосів. В підсумку маємо ситуацію, коли партія А, що збрала 11,9 тисяч голосів, одержує лише одне місце у парламенті, партія Б, за яку проголосувало 10,1 тисяч виборців, матиме два депутатських мандати, а партія В, за яку було віддано 7,9 тисяч голосів, взагалі не буде представлена у виборному органі» [6].

Якщо йдеться про мажоритарну систему відносної більшості, то ситуація, на жаль, дуже часто обстоїть ще гірше, адже на них перевагу отримує той кандидат, який навіть не набрав більшості голосів.

Ще одна проблема виникає за умові низької явки голосуючих. Так, наприклад, під час виборів Президента України у 2014 році явка склала 59,48%. Внаслідок цього Президент Петро Порошенко переміг в першому турі отримавши 54,7% голосів, що складало лише 32,53% від загальної кількості виборців в країні на той час [56].

Н. К. Шаптала додатково виділяє мажоритарну систему кваліфікованої більшості. Ця система передбачає, що обранцем стане той кандидат, який отримав кваліфіковану більшість голосів, а це приблизно $\frac{2}{3}$, або $\frac{3}{4}$ усіх голосів виборців. Однак, ця система у світі майже не застосовується у зв'язку з її не результативністю. Зокрема, вона діяла в Італії до 1993 р. [15].

Наступний вид виборчої системи – це пропорційна, що передбачає проведення виборів за партійними списками і подальшим розподілом мандатів між політичними партіями, відповідно до набраної кількості голосів [9]. Проекти пропорційних виборчих систем вперше були запропоновані в 40-х

роках 19-го ст. Т. Джильпіном та В. Консідераном. Пропорційне представництво відштовхується від ідеї про те, що вплив партії має відповідати числу виборців, які за неї проголосували. Пропорційна виборча система вперше була застосована в Бельгії у 1889 році, а згодом набула поширення в багатьох інших країнах світу. В багатьох країнах з пропорційною виборчою системою використовують прохідний бар'єр, або виборчий поріг. Він визначає найменшу частку голосів, яку має набрати політична партія, щоб пройти до парламенту. Вперше запроваджений у Німеччині 1963 р. На сучасному етапі він коливається від 0,67% у Голландії, до 8% у Ліхтенштейні. Метою запровадження виборчого порогу було прагнення забезпечити більшу партійну консолідацію парламенту через недопущення до парламенту партій, що мають малу кількість депутатських мандатів.

Особливістю цієї системи є два чинники: 1) виборчий метр – це мінімальна кількість голосів, яку повинен отримати кандидат, щоб бути обраним; 2) умовна передача голосів – голоси, які отримує кандидат понад необхідний виборчий метр, зараховуються тому кандидату, який не зміг набрати потрібну кількість голосів. Виборчий процес за пропорційною системою проводиться виключно у багатомандатних округах, тому що поділити один мандат між кандидати неможливо ні теоретично, ні практично. Цей вид виборчої системи застосовується в Ізраїлі, Португалії, Данії, Швеції та ін. [11].

Пропорційна виборча система класифікується на три підсистеми:

- пропорційна система з жорсткими (закритими) списками;
- пропорційна система з преференціями;
- пропорційна система з напівжорсткими списками [5].

Пропорційна система із жорсткими списками передбачає, що голосування відбувається за цілий список. У паперовому бюлетені розміщено тільки назви політичних партій (або їх емблеми), однак немає списку кандидатів, які входять до складу тієї чи іншої партії. Виборець обирає одну партію з числа представлених у бюлетені. За цієї системою голосують в Ізраїлі, Португалії, Іспанії [15].

Пропорційна система з преференціями (або за відкритими списками) передбачає, що виборець має можливість голосувати за кандидатів, які занесені до партійного списку. Іншими словами, виборець віддає преференцію (перевагу) кандидатові, який йому подобається. В результаті переможець визначається на основі підрахунку голосів, які отримав кожен кандидат. Ця система реалізується у Нідерландах, Бельгії, Фінляндії.

Насамкінець, у системі з напівжорсткими списками, виборець голосує за цілий список кандидатів або обирає кандидата за власними преференціями. Цей вид виборів застосовується в Італії, Швейцарії, Австрії [6].

У порівнянні з мажоритарною, пропорційна виборча система сприяє підвищенню відповідальності окремих кандидатів і політичних партій перед суспільством.

Саме тому в Україні вже декілька років їде жвава дискусія, щодо зміни виборчого законодавства та запровадження пропорційної системи з відкритими списками на виборах до Верховної Ради, адже саме за цією схемою вже відбулися місцеві вибори у 2015 році. Хоча треба зазначити, що пропорційна також має певні недоліки – так, наприклад, існує ризик розгалуженості представлених у парламенті політичних партій, що будуть представляти інтереси різних груп населення (при цій системі, зазвичай, відбувається гостра політична боротьба). Ще однією особливістю цієї системи може бути знеособленість партійних списків, що підвищує ризик голосування за лідера політичної партії, а не за політичну партію із чітким усвідомленням її програми та перспектив.

Останнім видом виборчої системи є змішана. Вона поєднує в собі риси мажоритарної і пропорційної виборчих систем. Існування цієї системи говорить само за себе. Вона виникла в результаті недосконалості попередніх двох систем [15]. Так, у Німеччині, Росії, Литві, Грузії пропорційна і мажоритарна величини становлять половину, а в Угорщині – дві та одну третини від загальної кількості депутатських місць. У цій системі виборець отримує два голоси: один подає за одного із кандидатів, а другий – за один із списків [6].

1.2. Огляд виборчих систем в світі та в Україні

В основі будь-якої виборчої системи лежить принцип рівноправ'я для кожного громадянина суспільства на власний розсуд визначитися, за якого кандидата голосувати, таким чином, роблячи внесок в політичний, економічний і соціальний розвиток країни [12, с. 44]. Незважаючи на те, що вибори є суспільною практикою у світі, досі вважається що не існує жодної ідеальної демократичної та математичної процедури їх проведення. Вибір тієї чи іншої системи залежить від співвідношення державних пріоритетів. Наприклад, якщо ціллю є формування ефективного уряду, то перевага віддається мажоритарній системі. Якщо метою є адекватне представництво у парламенті, то перевага віддається пропорційній системі. Звісно, вибір системи залежить від системи законодавчої і виконавчої влади у країні [12, с. 44].

Виборчі системи у країнах світу формувалися тривалий час під впливом історичних, політичних та економічних умов, які існували в кожній з цих країн. Велике значення для обрання виборчої системи має менталітет самих громадян. Наприклад, у Німеччині непартійні кандидати можуть балотуватися на виборах, однак після 1949 року і до сьогодні жоден з них не зміг перемогти на виборах до парламенту [57].

Всього мажоритарна система застосовується у 83 країнах світу для виборів представницьких органів різних рівнів – від загальнонаціональних до місцевих. Особливо поширеною є мажоритарна система відносної більшості. Вона застосовується в якості єдиної для виборів однієї чи обох палат парламенту сорока трьох держав, в тому числі США [58].

Багато демократичних країн сьогодні використовують певну форму пропорційної системи. Серед них – Бельгія, Люксембург, Фінляндія, Німеччина, Ізраїль, Данія, Італія, Греція, Нідерланди, Ірландія, Норвегія, Португалія, Іспанія, Швеція і Швейцарія. Загальною тенденцією більшої частини ХХ століття був рух до системи пропорційного представництва. Це стосується також нових демократій Східної та Центральної Європи і колишніх республік

Радянського Союзу. Деякі форми й особливості пропорційного представництва застосовуються у Польщі, Болгарії, Угорщині, Румунії, Чехії та Словаччині [цит. за 12, с. 48].

Змішані виборчі системи найбільш поширені в таких країнах:

- в Африці – 11 палат парламентів в 11 країнах (Ангола, Камерун, Кот-д’Івуар, Лівія, Мадагаскар (нижня палата), Малі, Мозамбік, Нігер, Нігерія (верхня палата), Сенегал
- в Європі – 9 палат в 7 країнах (Греція, Італія (нижня і верхня палати), Словенія (нижня палата), Іспанія (нижня палата), Швейцарія (нижня і верхня палати), Македонія, Фінляндія);
- в Азії – 4 палати в 4 країнах (Іран, Йорданія (нижня палата), Оман (нижня палата), Сінгапур);
- в Океанії – 4 палати в 4 країнах (Кірибаті, Маршаллові острови, Самоа, Тувалу);
- в Північній Америці – 4 палати в 3 країнах (Гондурас, Панама, США (нижня і верхня палати));
- в Південній Америці – 2 палати в 2 країнах (Венесуела, Еквадор) [14].

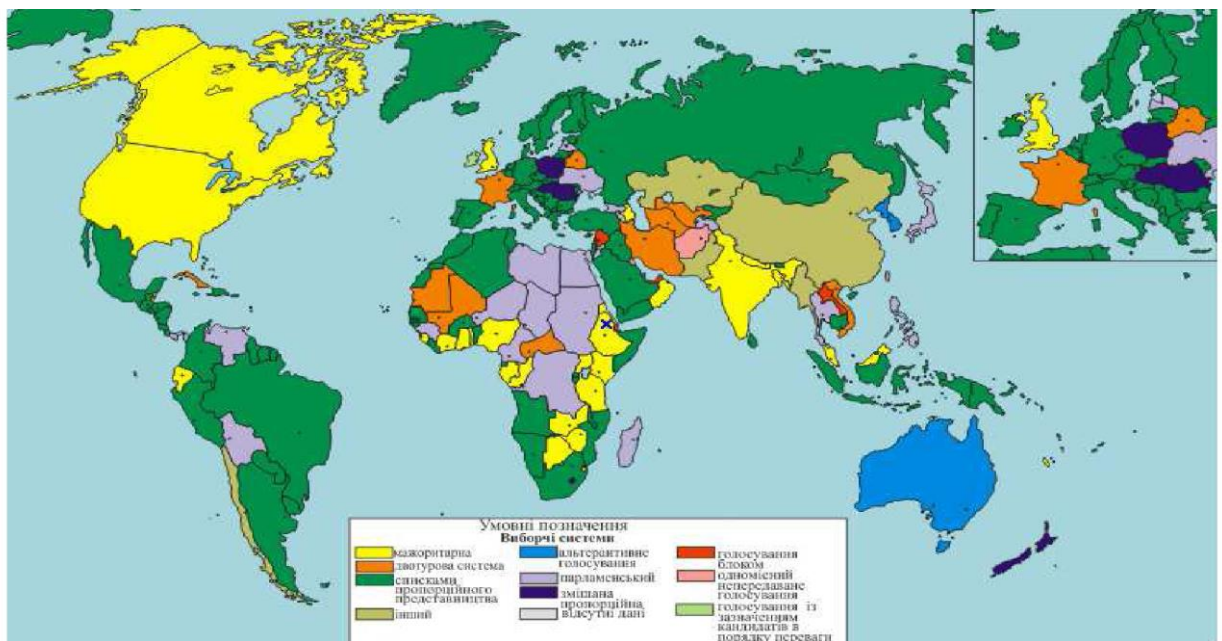

Рис. 1.2.1 Виборчі системи країн світу [59].

Віковий ценз для участі громадян у виборчому голосуванні – це вік 18 років, які пов'язується у більшості країн з досягненням повноліття. Однак, слід зауважити, що спочатку в Європейських країнах цей вік становив 21-25 років, однак у другій половині ХХ століття, віковий ценз майже всюди було знижено до 18 років. Проте в таких країнах як Білорусія, Польща, Ірландія, Російська Федерація існує розбіжність між віковим цензом для активного і пасивного виборчого права. На виборах до нижньої палати у цих країнах вік становить і 18 і 21 рік; у Румунії – він становить 18 і 23 років; у Італії та Бельгії – 18 і 25 років. На виборах до верхньої палати віковий ценз для пасивного виборчого права є значно вищим. Наприклад, у Польщі і Білорусії він становить 30 років, а у Румунії – 35 років.

В Україні виборчий процес регулюється Законом України «Про вибори народних депутатів України» [50]. Згідно з цим Законом:

«Стаття 11. Виборчий процес.

2. Виборчий процес здійснюється на засадах:

- 1) дотримання принципів виборчого права, ...;
- 2) законності та заборони незаконного втручання будь-кого у цей процес;
- 3) політичного плюралізму та багатопартійності;
- 4) публічності і відкритості;
- 5) свободи передвиборної агітації, рівного доступу всіх кандидатів у депутати і партій – суб'єктів виборчого процесу до засобів масової інформації незалежно від їх форми власності, крім засобів масової інформації, засновниками (власниками) яких є партії, кандидати у депутати в одномандатному окрузі;
- б) неупередженості органів державної влади, органів влади Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування, судів, підприємств, закладів, установ і організацій, їх керівників, інших посадових і службових осіб до партій – суб'єктів виборчого процесу, кандидатів у депутати» [50].

Виборча система України забезпечує реалізацію права громадян щодо обрання виборних органів і посад, зокрема, обрання Президента України,

Верховної Ради України, голів селищних, міських, обласних і регіональних рад тощо. З часів проголошення незалежності України (24 серпня 1991 року), виборчі процеси в Україні характеризуються застосування суттєвих адміністративних ресурсів і «брудних» передвиборчих компаній [7]. З 1994 року вибори до Верховної Ради України відбували за мажоритарною системою із обранням за більшістю голосів. Але ця система була визнана неефективною і витратною, як фінансово, так і в плані витрат часу, потрібного на організацію процесу і обробку результатів в одномандатних виборчих округах. В період з 1998 по 2002 р. вибори до Верховної Ради України стали проводити за змішаною системою. 225 депутатів обирали за мажоритарною виборчою системою за більшістю голосів, а решту 225 депутатів обиралися методи пропорційного представництва. У 2006 році чергові вибори до Верховної Ради України і позачергові вибори у 2007 році проводились за пропорційною системою із застосуванням списків [7].

На сьогодні виборча система України є пропорційно-мажоритарною. Пропорційна система з вибором депутатів у багатомандатному окрузі за виборчими списками застосовується при виборі народних депутатів. До списку у розподілі виборчих мандатів входять ті партії, які набрали за підсумками голосування не менше 5%.

Що стосується виборів до органів місцевого самоврядування, то згідно нового Закону «Про місцеві вибори» у селах і селищах з населенням до 90 тис. вибори відбуваються за мажоритарною системою; вибори до райрад, міськрад та облрад проходять за пропорційною системою; міських голів населених пунктів з населенням більше 90 тисяч обирають абсолютною більшістю (50 %+1 голос) і передбачена можливість проведення другого туру.

Під час виборів Президента України, згідно закону, застосовують мажоритарну систему із абсолютною більшістю голосів. Якщо, наприклад, жоден із кандидатів не зможе набрати понад 50% голосів, то проводиться другий тур виборів за мажоритарною системою, в якому будуть брати участь

два кандидати на посаду Президента, які у першому турі набрали найбільшу кількість голосів.

Отже, в Україні на сьогодні використовується доволі змішана система виборів, яка, на жаль, вважається неефективною, оскільки спрямована на підтримку та представлення інтересів певних олігархічних груп.

1.3. Політичні передумови формування виборчої системи в Україні

Сьогодні Україна знаходиться в нестабільному політичному та економічному стані. Певні сумніви та доволі неоднозначні настрої, які панують в країні, стали стимулом для обговорення питань про необхідність реформування виборчої системи із переведенням її процедури від традиційних засобів голосування та підрахунку голосів до електронних. На цьому неодноразово, також, наголошували члени команди новообраного Президента України Зеленського, коли говорили про так звану ‘‘державу у смартфоні’’. Основною метою реформування виборчої системи має стати залучення громадян до активної участі у суспільно-політичних процесах та безпека процедури виборів і точність підрахунку голосів в Україні .

В цілому треба зазначити, що українська виборча система суттєво змінювалась протягом історичного розвитку. Відомо, що у 1990 і 1994 роках вибори народних депутатів в Україні проводились виключно за мажоритарною системою у виборчих округах [24].

У 1993 році в Україні було прийнято виборчий закон, який було названо «антипартійним». Це пов’язано з тим, що законом максимально ускладнювалась участь партій у виборчих механізмах і процедурах у порівнянні з іншими суб’єктами номінації кандидатів. Зокрема, для окремих кандидатів суттєво ускладнилася процедура номінації кандидатів, в той час як громадяни або трудові колективи могли номінуватися по максимально спрощеній схемі [24]. Наприклад, раніше зареєстрована партія повинна була знову пройти реєстрацію у Центральній виборчій комісії, до речі, у реєстрації їй могли відмовити;

провести конференцію обласної організації і, насамкінець, надати список, в якому буде вказано не менше 100 членів обласної організації із усіма реквізитами: дата народження, домашня адреса, серія і номер паспорта [60]. Ці зміни у виборчій системі 1993 року мали для формування Верховної Ради України жахливі наслідки. В першу чергу, було збережено поріг участі виборців на рівні 50%, щоб вибори було визнано «дійсними». По-друге, двотурова мажоритарна система абсолютної більшості стала виглядати абсурдно, адже тепер, кандидат вважався обраним в одномандатному окрузі, якщо отримував абсолютну більшість голосів, і в першому, і в другому турі, а кандидат, якого не обрали, взагалі позбавлявся права брати участь у повторних виборах. В результаті виборчого закону 1993 року Верховна Рада України другого скликання змушена була розпочати роботу, маючи ледь більше 2/3 свого конституційного складу. І власне до кінця скликання, Рада не працювала у повному складі жодного дня. Згідно з даними А. Ткачука абсурдність закону проявила себе на місяцях – у 71 окрузі, де депутата не було обрано, кандидат-переможець набирив понад 47% голосів, але менше потрібних 50% [60].

1998 і 2002 роки ознаменувалися проведенням виборів за змішаною системою, а у 2006 і 2007 вибори відбулися на преференційній основі із закритими партійними списками.

У зв'язку з прийняттям у червні 1996 р. Конституції України настав якісно новий етап реформування виборчої системи. Конституція визначила як фундаментальний принцип організації державної влади вільні вибори, а носієм суверенітету і єдиним джерелом влади в Україні – народ. Таким чином, у Конституції вперше знайшов своє відображення політичний і правовий статус громадянина України як суб'єкта виборчого процесу, а виборча політика і право отримали необхідні для їх збалансованого розвитку і гармонійного існування передумови [24]:

«Стаття 38. Громадяни мають право брати участь в управлінні державними справами, у всеукраїнському та місцевих референдумах, вільно

обирати і бути обраними до органів державної влади та органів місцевого самоврядування.

Громадяни користуються рівним правом доступу до державної служби, а також до служби в органах місцевого самоврядування» [61].

Перший виборчий закон в незалежній Україні був прийнятий на восьмій сесії Верховної Ради України II скликання 18 листопада 1993 р. Закон складався з XII розділів, які містили 52 статті. Законом встановлювалась мажоритарна система абсолютної більшості, тобто обраним вважався той кандидат, «який одержав на виборах більше половини голосів виборців, які взяли участь у голосуванні, але не менше як 25% від числа виборців, внесених до списку виборців даного округу». Другий тур виборів також відбувався за системою абсолютної більшості. В ст. 43 Закону було введено ліміт явки виборців на виборчі дільниці: «...вибори вважаються такими, що не відбулися, якщо в них взяло участь менше як 50% від числа виборців, внесених до списку виборців даного округу» [8].

2006 року Україна вперше обирала парламент за пропорційною партійною системою. Цьому рішенню передувала досить тривала професійна дискусія в середовищі політиків, юристів і політологів. Досвід попередніх виборів показував, що змішана система (коли частину Верховної Ради обирали за партійними списками, а частину – в мажоритарних округах) була далека від ідеалу [19].

Після того, як в Україні відбулася Революція Гідності 2013-2014 року, перед українською владою постала необхідність зміни виборчої системи, яка б забезпечила функціонування України як незалежної суверенної і демократичної держави. Сьогодні в Україні політичні партії переважно не є представницькими, адже складаються вони з представників «олігархів». Реформи виборчої системи повинні радикально вирішити проблему корупції у боротьбі за місце в уряді. Жодна з існуючих політичних партій в Україні, як зауважує І. Коліушко [20], не спирається у представленні інтересів на які-небудь окремі соціальні групи або шари населення. Таким чином, можна говорити про те, що

вони діють вибірково, переслідуючи односторонні цілі, які вигідні для представлення інтересів не народу України, а власних інтересів лідерів та членів партії. Концептуальна порожнеча існуючих політичних партії відображається у їх назвах, які носять персоналізований характер – це «театр одного актора»: «Блок Петра Порошенка «Солідарність», «Блок Юлії Тимошенко», «Радикальна партія Олега Ляшка», «Партія Удар Віталія Кличка» та ін. Тобто, по-суті, політичні партії є інструментом для обслуговування фінансових та політико-економічних інтересів урядової еліти. Отже, щоб реформувати виборчу систему в Україні, в першу чергу, необхідно підготувати реформу законодавства [20]. В свою чергу відносно молоді та перспективні партії такі як «Демальянс» чи «Сила людей» не мають достатнього ресурсу аби отримати загальнонаціональне визнання та відомість за умови відсутності відомого лідера.

Не можна сказати, що реформа системи ніколи не стояла на порядку денному. Так, реформа виборчого законодавства була одним із головних та пріоритетних обіцянок п'яти парламентських фракцій урядової коаліції у Верховній Раді VII скликання. Всі п'ять фракцій підкреслювали необхідність змінити виборчу систему, насамперед для парламентських виборів. Але наміри так і не були втілені у життя. Таким чином, початок своєї діяльності Верховна Рада України зустріла зі старою виборчою системою і переконливою демонстрацією небажання змінювати її в інтересах суспільства. При цьому експертне середовище і громадянське суспільство у більшості своїй вже давно досягли згоди щодо питання розуміння недоліків нинішньої виборчої системи та пріоритетності реформи. Проте поки що жодних змін не реалізовано [20].

Чинна на сьогодні в Україні змішана (комбінована, або паралельна) виборча система застосовувалась на парламентських виборах у 1998-му, 2002-му, 2012-му і 2014-му і передбачає поєднання мажоритарної виборчої системи з голосуванням в одномандатних округах (225 мандатів) з пропорційною виборчою системою з голосуванням у єдиному загальнодержавному окрузі за жорсткі (закриті) виборчі списки (225 мандатів). При цьому право брати участь

у розподілі мандатів у загальнодержавному окрузі отримують лише партії, які зуміли подолати 5-відсотковий виборчий бар'єр [20]. Кількість крісел у Верховній Раді визначається пропорційно до кількості набраних голосів

На сьогодні перед Україною знову постало питання створення ефективної системи виборів. Передумовами для цього є декілька причина:

1) Діюча система виборів була впроваджена у 2011 році в інтересах правлячого режиму колишнього президента В. Януковича. До 2010 року до часу президентства В. Януковича, Верховна Рада України так і не спромоглася провести виборчу реформу і, зокрема, запровадити виборчу систему з відкритими списками. Під час його президентства було знову прийнято Закон №4061 від 17 листопада 2011 р., який вводить змішану систему виборів, яка була вигідна переважно для олігархів.

2) Процвітання політичної корупції. Половина народних депутатів обирається в мажоритарних округах, а інша половина – за закритими партійними списками. В мажоритарних округах процвітає корупція, і деякі кандидати здобувають перемогу шляхом прямого або непрямого підкупу виборців. Продуктові набори, рекламовані дитячі майданчики та інші блага, що за голос на виборах стали вже традиційним явищем [18].

3) Виборча реформа сприятиме оновленню політичної еліти і підвищенню їх відповідальності. Якщо виборча система буде реформована, це зменшить кількість підкупних місць у парламенті. Партії повинні будуть тісніше взаємодіяти з суспільством.

4) «Цю реформу обіцяли всі і всім». Верховна Рада України домовилася у першому кварталі 2015 року «відмовитися від змішаної (пропорційно-мажоритарної) виборчої системи та запровадити пропорційну виборчу систему виборів до Верховної Ради України, за якої виборці матимуть можливість голосувати за конкретних кандидатів у багатомандатних виборчих округах (пропорційна система з відкритими списками)». Президент Петро Порошенко зазначив, що має «тверде переконання, який закон є оптимальним... це пропорційна система з відкритими списками» [18].

5) Сприятливі умова для зміни виборчої системи, адже у суспільстві вже давно існує запит щодо цього.

1.4. Проблематика недосконалості традиційних виборчих систем

Проблемою сучасних виборчих систем є різні контексти голосування, які не лише впливають на ідентичність та інтереси виборця, алей й можуть впливати на поведінку, що стосується цих ідентичностей та інтересів зі стратегічних причин. Наприклад, стикаючись з різними групами людей на виборчій дільниці (або на шляху до неї), можна почувати себе більш відповідальним перед аудиторією (наприклад, етнічні меншини), ніж коли ти вдома сам, або у оточенні сім'ї. Особливо ймовірно, що це може вплинути на поведінку голосуючих, якщо їх вибір не співпадає з думкою оточуючих. Наприклад, багато опитувань недооцінюють зацікавленість або певну прихильність, як це було продемонстровано нещодавно у Франції, чи перед виборами Президента Сполучених Штатів Америки у 2016 році, оскільки вони не враховують, що люди можуть не хотіти визнати свої уподобання публічно [26, с. 4].

Таким чином, контексти, можуть впливати на голосування за стратегічними або самопрезентаційними причинами. Прикладом такого контексту підзвітності є голосування, які проводяться публічно (наприклад, на масових зборах з демонстрацією рук), а не шляхом приватного голосування. З іншого боку голосування з дому збільшує ймовірність того, що вибори будуть незалежними або на край будуть обговорюватися в обмеженому і однорідному груповому контексті, тоді як голосування в громаді може відкрити виборця до розрізненого соціального впливу від інших, особливо тих, що стосуються більш просоціальних або колективістських проблем. Цей процес затвердження поглядів через дискусію називався груповою консенсуалізацією [28].

Розглянемо основні недоліки існуючих найбільш розповсюджених виборчих систем у світі. Так мажоритарна система вважається недостатньо

ефективною, через те, що не враховує того факту, що переможець обирається простою більшістю голосів, навіть якщо це лише 20%, внаслідок чого в, свою чергу, 80% залишаються проігнорованими. До того ж правило простої більшості не в змозі забезпечити транзитивність бінарного відношення переваги виборців серед кандидатів, що обираються. Внаслідок цього, результат може залежати від порядку голосування, що дає можливість маніпуляції вибором більшості. Це відомо, як парадокс Кондорсе, вперше описаний ним ще у 1785 році і узагальнений теоремою «про неможливість» Ерроу в 1951 році [62].

Крім того, мажоритарну систему виборів часто звинувачують у можливостях підкупу виборців. Перші такі випадки були зафіксовані в Україні ще під час виборів до ВР 1996 року. Щодо сьогодення, то вже багато років усім добре відомі «підкупи бабусь гречкою» (запровадження свого часу у середині 2000-х командою Леоніда Черновецького), «мешканців домівок – ремонтом у під'їзді», «батьків маленьких дітей – облаштуванням дитячих майданчиків», і насамкінець, грошима. Трапляються навіть доволі незвичні та шокуючі випадки. Так, у 2014 році харківським пенсіонерам нібито від імені кандидата в депутати ВР роздавали сертифікати на безкоштовне місце на кладовищі.

Кандидатами у мажоритарних округах, як правило, стають представники і власники середнього і великого бізнесу, які мають фінансову можливість зробити собі гарну рекламу і, як зазначалося вище, підкупити виборців. Разом з тим, у більшості випадків, їх метою є не підйом країни і покращення життя громадян, а підтримка владою недоторканості їх бізнесу.

Зокрема, проблему підкупу виборців можна проілюструвати на основі кількості підкупів під час місцевих виборів в Україні у 2015 році. Слід зауважити, що зафіксовано два види підкупів – прямий (грошова винагорода за голос) і непрямі (продуктові пакети, ремонт будівель, облаштування двору).

Таблиця 1.4.3.

Статистика підкупу виборців в Україні під час виборів 2015 року

Область	Прямий підкуп	Непрямий підкуп	Всього
Одеська	-	122	122
Київська	2	27	29
Житомирська	1	10	11
Харківська	-	10	10
Волинська	-	6	6
Полтавська	-	9	9
Дніпропетровська	-	9	9
Чернівецька	2	12	14
Запорізька	-	5	5
Черкаська	-	14	14
Всього по областях	5	224	229

**складено автором на основі даних [63].*

Як бачимо, спостерігається лише 229 зафіксованих випадків підкупів. Внаслідок чого суди винесли 81 вирок щодо громадян, що були викриті у виборчих фальсифікаціях або підкупі виборців, переважно всі вони отримали невеликі грошові штрафи або умовний термін покарання [64]. Але це лише тільки ті випадки, про які стало офіційно відомо, адже зрозуміло що справжня їх кількість була вища у багато десятків разів.

Пропорційна система із закритими списками теж має свої недоліки. Коли виборець віддає свій голос за партію, він ніяк не може вплинути на кандидатів, які увійдуть до її складу. Відповідно, цей список залишається закритим, що створює умови для проходження в партію людей, які далекі від політики, та насправді не зацікавлені в подальшій професійній політичній діяльності. Звернімо увагу на історію виборів в Україні. Майже в кожній партії є відомі особи – артисти, спортсмени, зірки. Їх популярність серед певного кола громадян використовують для реклами партії. Всі інші кандидати потрапляють в партію на невідомих громадянам підставах. При застосуванні системи закритих списків, виборець голосує виключно за партійний список в цілому і не має можливості вплинути на порядок розподілу мандатів всередині цього списку. Отримані за партійним списком мандати розподіляються між

кандидатами в точній відповідності з черговістю їх розташування в списку. Як зазначають Р. Таагепера і М.С. Шугарт, «даний варіант збільшує вплив центрального керівництва партій, так як саме лідери визначають порядок розташування кандидатів» [65].

Таким чином, існує той же самий ризик «пройти за гроші», «купити місце», що, до речі є дуже поширеною практикою в Україні. Згідно з даними Громадського руху «Чесно»: «...Прохідні місця в закритих партійних списках продаються. Передусім до влади потрапляють політичні гравці, які мають доступ до фінансових та адміністративних ресурсів. Та й перемогти на виборах може лише партія з мільйонним бюджетом, адже реклама коштує дуже дорого» [66]. Це створює проблему нівелювання партій, у розпорядженні яких незначні фінансові ресурси. Відповідно, вони не можуть конкурувати з «олігархічними» партіями. Таким чином, гроші і корупція як засіб впливу на вибори – це одна з основних передумов пошуку альтернативних способів голосування.

Свого часу Президент України Петро Порошенко ще під час виборів 2014 року заявив, що оптимальним, на його думку, способом голосування є пропорційна система із відкритими списками. Цю ж систему виборів було рекомендовано Україні у 2010 році Парламентською Асамблеєю Ради Європи і це, також прописано у коаліційній угоді нинішнього парламенту. Але її досі не введено в дію. Звісно, вона також має свої недоліки, кандидатів від партій може бути дуже багато і виборець може загубитись серед їх числа, але все рівно це буде величезний крок уперед відносно того, що ми маємо на сьогодні під час виборів до ВР. У 2017 році на розгляд було внесено декілька законопроектів про виборчу реформу, але жоден з них не набрав належної підтримки:

- 1) Проект Виборчого кодексу №3112, внесений Валерієм Писаренком (пропорційна система з відкритими списками);
- 2) Проект Виборчого кодексу №3112-1, внесений Андрієм Парубієм, Олександром Черненком та Леонідом Ємцем (пропорційна система з відкритими списками; зменшення прохідного бар'єру до 3%);

3) Проект закону «Про вибори народних депутатів України» №1068, внесений Юрієм Мірошніченком;

4) Проект закону «Про вибори народних депутатів України (за відкритими партійними списками)» №1068-1, внесений Юлією Тимошенко та іншими;

5) Проект закону «Про вибори народних депутатів України» №1068-2, внесений Віктором Чумаком, Наталією Агафоновою, та іншими (голосування шляхом вписування порядкового номера списку до виборчого бюлетеня).

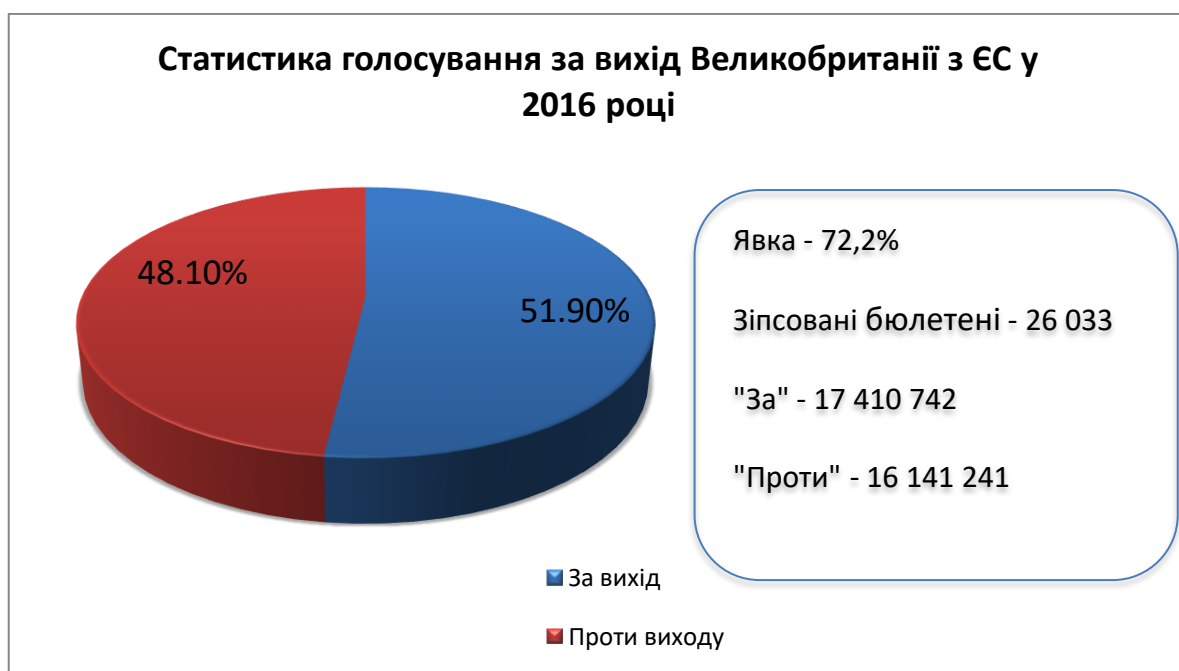
Ще однією важливою проблемою всіх традиційних виборчих систем в останній час стала низька явка виборців, що спостерігається, наразі, майже скрізь у всьому світі. Як наслідок отримані результати голосування можуть не відображати реальний стан речей та спотворювати результат через те, що не все соціально-вікові групи взяли участь та були рівномірно представлені під час голосування.

В Україні це добре відомо зі статистичних даних майже усіх виборів останніх років, коли молодь значно поступалась в активності людям похилого віку. Так протягом останніх декількох виборів 2012-2014 років явка серед молоді (18-24 роки) склала близько 32%, проти 65% серед виборців 50-59 років [67]. Таким чином на фоні загальної явки близько 52-57% удільна вага більш доросліших виборців була надзвичайно високою і можна стверджувати, що саме вони найбільше впливають на сьогодні на остаточний результат будь-яких виборів, що мали або будуть мати місце найближчим часом. Зниження явки виборців на виборчі дільниці пов'язане з політичними колізіями; із швидким ритмом життя, який не завжди залишає вільний час для того, щоб особисто з'явитися на виборчу дільницю і проголосувати. На фоні цього важливим завданням стає пошук можливості більш активного залучення молоді до голосування. Одним зі шляхів вирішення цього може стати електронне інтернет-голосування. У цьому контексті одне з цікавих питань полягає в тому, чи змінюється електоральне участь виборців.

Нещодавно досвід роботи з віддаленим інтернет-голосуванням у кількох країнах супроводжувалося широким спектром соціально-економічних

досліджень, що вивчали склад виборців, які використовують електронне голосування. На базі дослідження Alicia Portenier, Micha Germann und Uwe Serdült (2014), яке, в свою чергу, проаналізувало 22 дослідження електронного голосування в Швейцарії, Естонії, США, Канаді, Норвегії та Великобританії можна стверджувати, що теза про те, що переважно молоді, люди, високоосвічені висококваліфіковані працівники матимуть вигоду від дистанційного голосування в Інтернеті, може бути підтверджена.

Чи не найкращим світовим прикладом нерівномірності голосування та потенційного впливу на остаточній результат може служити референдум, проведений у Великобританії у 2016 році, щодо її виходу з Європейського Союзу (Брексіт). Результати голосування показали, що на 382 округах проголосувало в сукупності 72,2% виборців. З них 51,9% – проголосували «за» і 48,1% – «проти», Тобто розрив був вельми незначний (Діаграма 1.4.1):

Діаграма 1.4.1. Статистика голосування за вихід Великобританії з ЄС у 2016 році.

**складено автором на основі даних [68].*

Згідно зі статистикою більшість людей, які проголосували за «Брексіт» належать до старшого покоління, в той час як більшість молодого покоління виражали настрої, щоб залишитися в Євросоюзі (Таблиця 1.4.1 стр. 37) [69]:

Таблиця 1.4.1

Результати референдуму Брексіт за віковими групами

Вік	Середній вік	Голосували за вихід	Голосували проти виходу
18-24	21	28%	72%
25-49	37	39%	61%
50-64	57	57%	43%
65+	73	65%	35%

**складено автором на основі даних [69].*

Як свідчать дані Таблиці 1.4.1 виборці віком з 18-49 років частіше голосували проти виходу з ЄС, в той час як люди старшого покоління голосували переважно за вихід. Враховуючи тенденцію до голосування «проти» Брексіту більшістю молоді (18-24 роки), явка якої виявилася нижчою у 1,4 рази від виборців старшого віку (65+ років), можна зауважити, що електронне голосування могло б сприяти підвищенню участі молоді у референдумі, що могло змінити результат референдуму і вихід з ЄС не відбувся би [70].

Ще однією проблемою, особливо для України, й чим далі, тим відчутнішою, стають мігранти, велика кількість яких досить тривалий час може перебувати за межами країни, під час виборів. На сьогодні за офіційними даними за кордоном перебуває близько 3,5 млн. потенційних виборців (неофіційні данні та останні дослідження кажуть про 4,8-5,2+ млн.), що складає більше аніж 15% від загальної кількості виборців [65].

В той самий час лише дуже незначна кількість з них має змогу проголосувати.

Таблиця 1.4.2

Підсумки голосування в межах закордонного виборчого округу (2014 рік)

	Зареєстровано	Проголосувало
Вибори Президента України	462 920	72 817
Позачергові вибори до Верховної Ради України	468 604	40 762

**складено автором на основі даних [71].*

Так, наприклад, на парламентських і президентських виборах 2014 через недостатню кількість ділянок у Франції змогли проголосувати лише 1,5% зареєстрованих громадян України, більшість з яких була змушена по декілька годин чекати у черзі, щодо здійснити своє волевиявлення. Не кажучи вже про те, що голосування в посольстві або дипломатичному представництві, взагалі не є зручними для виборців, тому що їм потрібно відправитися в певне визначене місце, іноді досить віддалене від їх постійного міста проживання, та ще й за власний рахунок.

Наслідком всього цього й стали невтішні показники голосування за кордоном. І ця ситуація може повторитися. Адже, як зазначив голова громадської організації «Комітет виборців України» Олексій Кошель, через фінансові труднощі та низьку пропускну здатність, дуже велика кількість українців за кордоном знов не голосуватимуть ні на президентських ані на парламентських виборах України 2019 року [72].

До того ж нещодавно ЦВК України закрила п'ять виборчих дільниць в Росії внаслідок військової агресії з її боку та побоювання щодо можливого впливу на результати виборів. Таким чином, близько 2 млн. українців, які сьогодні працюють і проживають в Росії, не зможуть проголосувати, що порушує їх права, і може дати певну підставу поставити під сумнів результативність виборів в країні.

В наслідок цього у квітні 2019 під час вибрів Президента України року був отриман наступний результат:

Таблиця 1.4.3

Підсумки голосування в межах закордонного виборчого округу (2019 рік)

	Зареєстровано	Проголосувало
Вибори Президента України	435 046	55 037

**складено автором на основі даних [73].*

Таким чином можна сказати, що в кращому разі тільки півтора відсоток з поміж тих, хто перебував за кордоном, зміг проголосувати. В той самий час впровадження електронного голосування могло б вирішити проблему волевиявлення громадянами України, які тимчасово перебувають за кордоном та зменшити ризики маніпуляцій з цього приводу.

1.5. Альтернативні виборчі системи, технології голосування та підрахунок голосів

Поряд із традиційними виборчими системами, поширеними у світі існують також так звані альтернативні виборчі. Альтернативне голосування є характерним в одномандатних округах. Виборець обирає кандидатуру кандидата, яка є для нього найбільш преференційною, а також вказує альтернативні переваги серед кандидатів у списку. В результаті для отримання перемоги кандидату необхідно отримати 50% голосів виборців плюс один голос. Якщо жоден з кандидатів не зможе набрати більше 50% голосів виборців як пріоритетний кандидат, то той кандидат, який набрав найменшу кількість голосів автоматично відсіюється. Голос, поданий за цього кандидата розглядається з точки зору переваг, висловлених виборцями. Цей процес продовжується до тих пір, поки один з кандидатів не отримає підтримку більшості виборців. Така форма голосування застосовується в Австралії. Як

зауважує Н. Бойко «альтернативне голосування дозволяє виборцю підтримати в першу чергу того кандидата, який йому найбільше припав до душі. Навіть якщо в того немає жодних шансів на успіх. Адже навіть якщо бажаний кандидат зазнає фіаско, голос виборця перейде до його, виборця, наступної преференції. Тобто, умовно кажучи, свій голос можна безпечно розділити між тим, хто подобається й тим, хто реально претендує на представництво» [2].

Інший метод, так званий метод Маркуса Шульца, являє собою виборчу систему, яка дозволяє обрати переможця завдяки бюлетеням із можливістю ранжувати кандидатури відповідно до вподобань виборців. Розподіл преференцій виборців відбувається у формі від найбільш бажаного до найменш бажаного кандидата на думку виборця. Метод Шульца дозволяє побороти традицію виборців обирати «менше зло», адже дає можливість проголосувати за всіх кандидатів завдяки системі ранжування і враховує всі голоси. Кожен голос враховується і через математичні розрахунки впливає на загальні результати голосування. Використовується деякими організаціями, серед яких Debian, Ubuntu, Gentoo, Software in the Public Interest, а також певними партіями Австралії, Бельгії, Бразилії, Франції, Ісландії, Італії, Мексики, Нової Зеландії, Швеції, Швейцарії, США та багатьма іншими. [74].

Треба зазначити, що заповнення виборчого бюлетеня на виборчій ділянці й досі залишається найбільш поширеним в усьому світі, традиційним способом голосування. Водночас доцільно зосередити увагу на альтернативних методах, що використовуються не так давно і виглядають найбільш перспективними на сучасному етапі розвитку державності та технологій.

В свою чергу серед альтернативних форм голосування, які застосовуються в сучасних зарубіжних країнах, можна визначити такі: голосування поштою; дострокове голосування; голосування за дорученням; голосування за місцем перебування виборця; голосування в мобільному виборчому пункті; електронне голосування. Розглянемо їх більш детально.

В цілому альтернативні методи голосування застосовуються до таких груп виборців:

- 1) виборців, які не змогли здійснити волевиявлення із особистою присутністю на виборчій дільниці з поважних причин;
- 2) виборців, які не змогли проголосувати через відсутність у виборчому окрузі (знаходження за межами міста, закордоном тощо) [3, с. 67].

Щоб надати таким виборцям можливість проголосувати, якщо вони внесені до виборчих списків і закріплені за певною виборчою дільницею, але якщо вони з поважних причин не можуть самостійно з'явитися на дільницю, наприклад, через поганий стан здоров'я, інвалідність, перебування у іншому місті або країні. Для того, щоб забезпечити реалізацію виборчого процесу, виборець повинен написати заяву у письмовій формі, вказавши поважні причини, через які він не зможе проголосувати на виборчій дільниці. В результаті після розгляду заяви виборця, голосування для нього може бути проведене поза виборчою дільницею виключно в день виборів.

Найпоширеніший з цих альтернативних методів волевиявлення це право на голосування поштою. Зазвичай воно надається лише з поважних причин. Згідно з М. Бучиним «Таке голосування слід допускати лише у тому разі, коли поштова служба є безпечна, тобто захищена від навмисного втручання, і надійна – у тому сенсі, що функціонує в належний спосіб» [3, с. 68].

За результатами дослідження Європейської комісії за демократію через право (Венеціанської комісії), вже сьогодні правом голосування поштою наділені громадяни 21 країни. Різноманітність правових механізмів застосування цієї форми голосування обумовила можливість класифікації окремих видів голосування поштою. В. Красинський пропонує виділяти зовнішнє та внутрішнє голосування поштою. На його думку, зовнішнє голосування поштою здійснюється громадянами, котрі володіють активним виборчим правом і знаходяться поза межами території держави, що передбачає надходження виборної кореспонденції з інших країн. Внутрішнє голосування поштою здійснюється виборцями, котрі знаходяться на території держави свого

громадянства, і припускає пересилання поштових відправлень у межах території даної держави [75].

Голосування поштою можна класифікувати й за іншими підставами, зокрема за порядком надання цього права. Привертає увагу надання права голосування засобами пошти виборцям, які перебувають у межах держави. Ця правомочність може бути надана окремому виборцю уповноваженим органом після розгляду документів, які підтверджують поважність причин. Така практика дозвільного голосування спостерігається у різних країнах. Першопочатково у Великій Британії дозволялося голосувати поштою особам, які за релігійними переконаннями або фізичним станом не можуть прибути до виборчої дільниці. З 16 лютого 2001 року це право було надано кожному. Винятком залишаються виборці Північної Ірландії, яким і досі необхідно обґрунтовувати потребу голосування поштою. За умовами здійснення цієї форми голосування голос можна подати за 6 днів до дня голосування [76]

У Федеративній Республіці Німеччина виборець може скористатися поштовим голосуванням, якщо у день голосування він не має змоги перебувати за своєю виборчою адресою, переїхав до нового місця проживання і не встиг отримати відкріпне посвідчення, через професійні причини або за станом здоров'я не може прибути на дільницю [77]. В Австралії передбачений розгорнутий перелік причин голосування поштою: робота, хвороба, релігійні переконання, від'їзд, інвалідність, проживання на відстані понад 8 км від виборчої дільниці [78].

Іншим видом внутрішнього голосування є випадки надання права голосування поштою будь-якому виборцю (довільне голосування поштою). В окремих країнах при цьому не вимагається подання будь-яких підтверджуючих документів. Так, у Канаді практика голосування поштою запроваджена з 1993 року. Це право надано громадянам, які тимчасово відсутні за місцем проживання (студенти, особи у відпустці тощо). Голосування поштою дозволене і в Швеції. Правом на використання такого способу голосування можуть скористатися члени екіпажу, що перебувають за кордоном, а також

громадяни Швеції, які перебувають поза межами країни. Такі поштові відправлення мають бути датовані до початку процедури голосування і бути доставлені до початку підрахунку голосів [77].

Дострокове голосування – це форма голосування, яка передбачає можливість виборця здійснити завчасне волевиявлення у загально визначеній законодавством формі. Дострокове голосування створює особливі переваги для осіб, які знаходяться в короткій поїздці за кордон у день виборів. Так, у Білорусі це можливо за 5 днів до виборів, у Данії - за 3 місяці, а у Фінляндії - від 5 до 8 днів наперед. Ця форма голосування передбачається також в Андоррі, Киргизстані, Литві, Мальті та Норвегії, де це - єдина форма, доступна тим, хто знаходиться за кордоном. Таким чином, ця форма голосування є альтернативною. Дострокове голосування здійснюється у дипломатичних та консульських установах [79].

Надання права скористатися цією формою голосування обмежується в зарубіжних країнах колом осіб, які в день проведення голосування не зможуть скористатися послугами органів управління виборами. Дострокове голосування, як правило, здійснюється на виборчих дільницях за місцем виборчої адреси, у межах пенітенціарного закладу або на судні, яке перебуває за кордоном. За загальними правилами дострокове голосування починається за 11 днів до дня голосування і завершується за 8 днів до дня голосування за кордоном та за 5 днів в межа країни [80].

Голосування за дорученням є не досить розповсюдженим способом голосування на виборах в зарубіжних країнах. Його зміст полягає у тому, що виборець вправі доручити здійснення волевиявлення іншій особі від власного імені. При цьому слід звернути увагу, що заповнення виборчого бюлетеня замість особи, яка має фізичні вади і не в змозі самотійно здійснити це, не може вважатися голосуванням за дорученням. Положення про голосування за дорученням існує в таких державах, як Алжир, Бельгія, Великобританія, Монако, Нідерланди, Франція, Швеція та ін.

Так, у Великобританії встановлюється можливість голосування через

довірену особу (by proxy). Законодавство встановлює вичерпний перелік підстав для надання такої можливості виборцю. Голосування за дорученням також практикується у Швеції. Підставами для цього може слугувати похилий вік, фізичний стан, стан здоров'я, перебування у пенітенціарному закладі. При цьому доступ до процедури мають тільки ті виборці, які обслуговуються Поштовим відомством Швеції.

Голосування за місцем перебування виборця. Організація проведення голосування в зарубіжних країнах у більшості випадках пов'язана зі створенням пунктів для голосування. Основна частина населення здійснює волевиявлення саме у спеціально обладнаних приміщеннях. При цьому законодавство окремих країн світу досить одноманітно підходить до визначення способів голосування. Поряд з голосуванням за місцевим виборчої адреси може застосовуватися голосування за місцем перебування (проживання виборця). Детальний аналіз цього інституту виборчого процесуального права у частині теоретичного обґрунтування не має потреби, оскільки практика України у застосуванні цього способу голосування є достатньою.

Окрему увагу привертає система особливих підстав для голосування за місцем перебування (проживання) виборця. Органи управління виборчим процесом забезпечують голосування виборцям за місцем їх проживання в межах виборчої дільниці, у разі їх неможливості самотійно прибути до виборчої дільниці за станом здоров'я. До цієї категорії осіб також в українській практиці належать особи, які перебувають у лікувальних установах, у яких не внесені до списків спеціальної виборчої дільниці. В цілому цей спосіб голосування має дозвільний характер і є виключно організаційною формою сприяння держави участі виборця у голосуванні. Голосування за місцем проживання є розповсюдженою формою для країн Східної Європи, у яких інші форми голосування зустрічаються досить рідко. При цьому варто відзначити, що організатори виборів та представники громадськості серйозно нарікають на особливості цієї форми голосування, вказуючи на цей інститут як на один з вагомих засобів фальсифікації результатів голосування.

Голосування в мобільному виборчому пункті. Ця форма голосування є мало поширеною і полягає в участі виборця у голосуванні за допомогою мобільного пункту. В Австралії команди мобільних пунктів для голосування функціонують там, де у виборців немає змоги дістатися до виборчої дільниці. Мобільні виборчі дільниці функціонують у деяких лікарнях

В умовах теперішньої політичної ситуації та загальносвітової тенденції розбудови інформаційного суспільства пріоритетним та одним з найбільш ефективних способів альтернативного голосування стають вибори з використанням електронних технологій. К. Вассиль зауважує, що її застосування має потенціал для подолання соціальних розбіжностей і полегшення політичної участі не тільки для активних виборців і кандидатів, але й для менш привілейованих, які мають менше ресурсів і залишаються на периферії використання сучасних технологій. Аналогічним чином, електронне голосування в Інтернеті може бути перевагою для, хто вважає, що звичайне голосування є надто складним і година-витратним процесом, а також має потенціал для полегшення участі для тих виборців, які мають незручності, пов'язані з голосуванням на папері.

Досвід використання електронного голосування в Естонії показує, що технологію не слід розглядати як перешкоду, але навпаки, як засіб для політичної участі. Застереження полягає у тому, що технологія лише забезпечує ефективний режим для участі; структурні перешкоди, які перешкоджають участі в цілому, незалежно від режиму голосування, найімовірніше, залишаться незмінними [16, с. 459]. Треба зазначити, що необхідною умовою для електронного голосування є наявність електронні ID-картки, яка є обов'язковими для всіх жителів Естонії. Завдяки цифровій ідентифікації, виборці можуть використовувати свої персональні комп'ютери, що підключенні до Інтернету. Електронне голосування доступне протягом всього періоду голосування на веб-сайті, створеним Електронним Виборчим Комітетом Естонії.

Саме електронне голосування включає три кроки:

- по-перше, користувач відкриває веб-сайт; за допомогою ID-картки вводить PIN-код для ідентифікації, входить в систему;
- по-друге, після того, як система перевірила особистість виборця, вона відображає список кандидатів за партією у відповідному окрузі виборця;
- по-третє, натиснення кнопки на прізвищі кандидата, а потім введення PIN-коду повторно. Виборець проголосував [16, с. 454].

При цьому голосування можливе протягом семи днів. До того ж виборцям надана можливість змінювати свій вибір знов ж таки або шляхом нового голосування в електронному вигляді або у вигляді голосування на виборчій.

Треба також відзначити, що десять років тому проникнення Інтернету, широкосмугові комунікації та використання соціальних медіа були значно нижчими, ніж сьогодні. А отже у країнах, де все це знаходиться вже на досить високому рівні, швидкість розповсюдження Інтернет голосування може бути значно вища, аніж це відбувалося свого часу в Естонії.

У сукупності Вассиль зазначає, що електронне голосування поширилося серед широкої і неоднорідної групи естонських виборців, і стало виключною формою участі для більшості учасників [16, с. 459]. Треба також зазначити, що в Естонії після введення нової технології електронного голосування потенційні стимулюючі ефекти звичайно не з'явилися негайно та вимагали певного періоду апробації, принаймні, у вигляді трьох виборів протягом 10 років. А отже спираючись на цей досвід політикам не рекомендується очікувати негайних результатів після запровадження нових технологій голосування, а також слід визнати, що різні підгрупи електорату приймають і використовують новітні технології різними темпами. Але за будь-якої умови з позитивної точки зору, процес електронного голосування досить швидкий [16, с. 459].

Сьогодні експерименти з альтернативними методами голосування тривають в багатьох країнах Європи. Сполучене Королівство провело багато випробувань з альтернативними методами голосування, що дозволило виборцям проголосувати у пілотних проектах, використовуючи голосування поштою, голосування в Інтернеті та SMS-голосування (текстові повідомлення з

мобільного телефону). Перехід до експериментів у Сполученому Королівстві та в інших країнах Європи підсумовується коментарем респондента у фокус-групі, що проходила в Сполученому Королівстві, який заявив, що «голосування за допомогою Інтернету мовчки приймається більшістю як шлях уперед» (принаймні у поєднанні з іншими методами) [25, с. 498].

Деякі дослідники (М. Альварез, Т. Е. Холл, А. Х. Трехсел [25]) вважають електронне голосування логічним і, можливо, навіть неминучим розвитком, особливо в контексті сприйняття молодим поколінням переваги спілкування в електронному вигляді [25].

Серед найдавніших прикладів голосування в Інтернеті – Женева та Цуг в Швейцарії. Зазвичай саме Сполучені Штати і Швейцарія у літературі представлені як парадигматичні випадки низького рівня явки виборців серед сучасних ліберальних демократій. Загальновідомо, що частота, з якою швейцарські виборці повинні брати участь у виборах, на всіх, надзвичайно висока через широке поширення інститутів прямої демократії. Тому не дивно, що саме Швейцарія взяла на себе провідну роль у просуванні нових форм дистанційної політичної участі – поштою або через Інтернет. Ще у 1998 році федеральний уряд розпочав ініціативу електронного голосування, в якій запросив три кантони (Женева, Цюрих і Невшатель) очолити пілотні проекти в цій галузі. З точки зору кількості обов’язкових рішень, прийнятих виборцями через Інтернет, кантон Женева досі має чи не найширший світовий досвід голосування в Інтернеті. Женевський досвід також інтенсивно вивчався соціологами. Численні опитування, проведені до сьогодні, демонструють сильну підтримку електорату, а також той факт, що цей канал голосування є політично нейтральним; це, як правило, поєднується з певним свідченнями того, що голосування в Інтернеті збільшило явку виборців, хоча вона може змінити характер участі, колишні виборці поштою перейшли на голосування в Інтернеті і залишилися вірними останньому у наступних виборах [25].

Базова відмінність між електронним голосуванням за допомогою Інтернету і стандартним голосуванням полягає в тому, що це може бути зроблено у

конфіденційності та безпеці власного будинку, а не на виборчій дільниці в громаді. Соціально-психологічним наслідкам цього досі не приділялося особливої уваги. Одним з важливих наслідків електронного голосування є те, що, коли виборець голосує вдома, ізольований, то його вибір більш індивідуальний, у порівнянні з тим, коли він у громадському залі, оточений іншими людьми з різних груп і різного походження. В останньому випадку колективістські і навіть багатокультурні проблеми можуть бути більш помітними [26, с. 4].

Однією з проблем електронного голосування є те, що певна технічна база, прийнята під час проектування, все ще не може повністю врахувати загрози, які існують у реальному світі. Таким чином, коли проходить технічна імплементація, можуть з'явитися деякі уразливості, які не були враховані в початковій моделі. Оболонка для голосування та спосіб співвідношення голосів до інших частин процесу голосування проходить довгий шлях при визначенні необхідних вимог до безпеки та тих вимог, які можуть бути задоволені за замовчуванням. Наприклад, схема дистанційного голосування та схема особистого голосування на ділянці зі спостерігачами є, зрозуміло, двома різними середовищами для голосування та, за замовчуванням, забезпечують різні рівні безпеки. Схема голосування за умови контролю з боку спостерігачів на дільниці може забезпечити опір певним загрозам шляхом нагляду з їхнього боку, в той час коли під час віддаленого голосування це має бути реалізовано іншим шляхом. В США, наприклад, існує такий режим класифікації виборців:

1. Виборець повинен назватися.
2. Виборець повинен вказати своє ім'я в бюлетені.
3. Виборцю пропонується надати докази особистості у вигляді ідентифікаційної картки або картки реєстрації виборця.
4. Виборець повинен пред'явити такого роду докази.
5. Виборець повинен пред'явити докази ідентифікації та його / її підпис повинен збігатися з підписом на ідентифікаційній карті.
6. Виборцю пропонується пред'явити фотографію. [81].

Отже, у разі впровадження схеми дистанційного голосування воно має бути підкріплено відповідними заходами технічної безпеки, забезпеченої криптографією. Завжди треба пам'ятати, що під час електронного голосування питання ідентифікація виборців є відкритим. Деякі схеми електронного голосування намагалися вирішити цю загрозу, використовуючи смарт-карти [38;40] як засіб ідентифікація виборця.

Висновки до розділу 1

Дослідивши поняття «виборчої системи», їх типи, особливості підрахунку голосів, передумови реформування виборчої системи в Україні, можна зауважити, що виборча система – це сукупність виборчих процедур, передбачених законом і пов'язаних з формуванням органів влади. В теоретичних джерелах зазвичай виділяють три типи виборчої системи: мажоритарна, пропорційна, змішана. Мажоритарна система передбачає вибори, як правило, по одномандатних округах і визначення переможця за більшістю голосів, отриманих в окрузі. Пропорційна система передбачає вибори за партійними списками і розподіл мандатів між партіями пропорційно до кількості голосів, набраних кожною із них у межах виборчого округу. Змішана система передбачає вибори за мажоритарними і пропорційними принципами.

Вибори на сучасному етапі історичного розвитку людства є основним демократичним способом формування органів державної влади та місцевого самоврядування. Для того, щоб вибори були демократичними, вони повинні відбуватися з дотриманням відповідних правових засад – демократичних принципів виборчого процесу.

Голосування є кульмінаційною стадією процедури виборів, від характеру та особливостей якої значною мірою залежить рівень дотримання виборчих прав громадян. Саме під час голосування дотримуються (чи, навпаки, можуть недотримуватися) більшості базових демократичних принципів виборів: а саме - вільних, рівних, загальних та таємних виборів.

Встановлення голосування на виборчій дільниці як єдиної форми волевиявлення є очевидним завідомим заниженням явки виборців на виборах, а також встановленням законодавчих перепон у реалізації виборчого права кожним виборцем. Значна частина виборців у день голосування не має змоги бути присутнім на виборчій дільниці.

Сучасні світові тенденції, спрямовані на дотримання та максимальну реалізацію виборчих прав громадян, а також на зростання рівня абсентеїзму під час виборчих кампаній, змушує шукати різні способи, які б сприяли електоральній активності, надавали виборцям можливість у повному масштабі здійснювати свої виборчі права, ставили усіх виборців у рівні умови як під час виборчої кампанії, так і на етапі голосування. Це вимагає все більш детально розглядати можливість застосування різних форм дистанційного голосування.

Одним з таких способів є практика запровадження альтернативних звичайному волевиявленню громадян на виборчій дільниці методів голосування, зокрема електронного голосування. Це, в свою чергу, має особливе значення для України, виборче законодавство якої з одного боку перебуває у постійному динамічному русі, але, незважаючи на намагання побудувати стабільну демократію, вже давно, на жаль, характеризується певним рівнем порушення демократичних принципів виборів.

РОЗДІЛ 2. АНАЛІТИЧНИЙ ОГЛЯД СИСТЕМИ ЕЛЕКТРОННОГО ГОЛОСУВАННЯ

2.1. Досвід та характеристика електронного голосування у світовій практиці

Електронне голосування як термін охоплює широкий спектр систем голосування, які застосовують електронні елементи на одному або декількох етапах виборчого циклу. А отже мова йде про системи, які підтримують один або більше з таких кроків в процесі виборів або референдуму в електронному вигляді: запис, подача і / або підрахунок голосів через залучення електронних пристроїв та/або спеціального програмного забезпечення.

Треба зазначити, що ідея використання електронних пристроїв під час виборах виникла задовго до народження Інтернету. Перші дебати стосовно машин для механічного голосування в британському парламенті малі місце ще на початку ХІХ ст. А вже у другій його половині в світі було винайдено різні форми спеціальних машин для голосування (перше в світі механізоване обладнання для голосування було запатентовано в США 1892 року). Вони застосовувались переважно під час голосування в парламенті, і всі вони зазнали однієї той самої долі: політики відкинули їх, головним чином через те, що боялися змінити існуючі вже на той час процедури голосування.

У середині 20-го століття на виборчих дільницях почали використовуватись спеціальні машини та технології голосування, спрямовані на підрахунок бюлетенів. У 1959 році Norden Division of the United Aircraft використовувало спеціальні сканери для зчитування міток та підрахунку голосів (Norden Electronic Vote Tallying System). Для цього було необхідно використовувати спеціальні чорнила для відміток у бюлетені. Вже за кілька років по тому, в 1965 році, був розроблений перший оптичний табулятор голосів (Votronic). Він міг розрізняти та считувати позначки, зроблені звичайним графітовим олівцем. Приблизно в той же час, у середині 20-го

століття, почали застосовувати системи голосування на перфокартах, які використовувалися досить тривалий час. Перша така система мала назву Votomatic System. Але після президентських виборів у США 2000 року популярність системи перфокарт зменшилася, адже багато американців засумнівалися в точності підрахунку голосів і, відповідно, у результатах виборів саме через ненадійність машин для голосування з використанням перфокарт.

З часів Інтернет-революції наприкінці ХХ століття різні країни почали активно експериментувати з електронним голосуванням. Внаслідок цього у деяких країнах використання інформаційно-комунікаційні технології голосування на виборах або референдумах є регулярною частиною виборчого процесу, тоді як інші країни або тільки роблять свої перші кроки в цьому напрямку, чи взагалі - свідомо утримуються від використання технології електронного голосування.

Треба зазначити, що при обговоренні електронного голосування, як правило, згадуються дві окремі, але іноді пов'язані технології – безпосередньо електронне голосування та електронний підрахунок голосів виборців. Традиційна система голосування на паперових носіях побудована за участю виборця, який вручну маркує паперові бюлетені, а потім їх так само вручну підраховують. На виборах, де використовують електронне голосування або відповідні технології підрахунку голосів, один або обидва ці процеси автоматизовані в електронному вигляді. Технології електронного голосування та електронного підрахунку, які представляють різні етапи виборчого процесу, можуть бути об'єднані, як це робиться, наприклад, за допомогою Direct-recording Electronic Voting System (DRE) - так званої електронної машини для голосування прямого запису. Це не тільки дає можливість виборцю зробити свій вибір, але й записує їх безпосередньо на машинні носії і видає миттєві результати в кінці процесу голосування.

Існує декілька міжнародних документів, що визначають вимоги до електронного голосування і спрямовані на підтримку національних органів управління виборами при розробці та реалізації проектів електронного

голосування. Так 12-13 березня 2004 року Венеціанська Комісія у своїй доповіді сформуvala перелік певних вимог до електронного голосування. Зокрема, необхідною умовою визначено мінімізацію ризиків підробки результатів. Відповідно, Венеціанська Комісія рекомендує використовувати систему електронного голосування лише за умови, що воно є прозорим та готовим до постійної перевірки його функціонування, є надійним і безпечним, дає можливість громадянам перевірити свій вибір та виправити помилку, якщо така сталася [82, с. 328]. Тільки за умов дотримання перерахованих вище вимог завдяки електронному голосуванню можна досягти певних переваг:

- можливість голосувати дистанційно, що знижує ризик стороннього впливу та підвищує надійність виборів;
- можливість голосування протягом кількох днів у зручний час;
- зростання кількості молодих виборців, які готові брати участь у виборах з використанням ІКТ;
- процедура голосування є більш зручною для людей з обмеженими фізичними можливостями;
- підрахунок голосів стає більш точним і швидким;
- за підрахунком голосів можна спостерігати в режимі реального часу.

Також свої рекомендації щодо електронного голосування 14 червня 2017 року були запропоновані Комітетом Міністрів Ради Європи, що було зумовлено поширенням інформаційно-комп'ютерних технологій в країнах-членах ЄС. В цьому документі визначено цілі електронного голосування, які є такими:

- реалізація права голосу з будь-якого місця знаходження, відмінного від виборчої дільниці у визначених виборчих округах;
- полегшення процесу голосування усіма верствами населення, наприклад, полегшення процедури голосування для людей із обмеженими фізичними можливостями;
- підвищення участі виборців у голосуванні завдяки використанню обладнання для дистанційного голосування;
- достовірність і швидкість обробки результатів голосування.

У 2010 році Генеральний директорат з питань демократії та політичних відносин Ради Європи опублікував посібник з електронного голосування: «Посібник з електронного голосування - ключові кроки у здійсненні виборів з електронним доступом», який відображав результати експериментів з електронного голосування, які проводилися в європейських країнах.

У 2014 році Міжнародна IDEA опублікувала Посібник «Використання відкритих технологій у виборах», який був спрямований на підвищення розуміння відкритих технологій серед ключових зацікавлених, та мав за мету надати керівні принципи та стандарти для впровадження електронного голосування та технологій підрахунку голосів [83].

Також є декілька міжнародних документів зосереджених на нових технологіях та рекомендаціях, щодо спостереження за виборами. Серед них «Довідник Центру Картера щодо спостереження за електронним голосуванням» [84], «Довідник ОБСЄ з спостереження за новими технологіями голосування» [85].

При аналізі публікацій, наведених вище, очевидно, що в рекомендаціях про проведення виборів за допомогою електронних методів голосування та підрахунку голосів, можливо виділити наступні загальні вимоги:

Прозорість - якомога більша частина процесу має бути прозорою та відкритою для перевірки. Необхідно забезпечити ефективний доступ для агентів партій / кандидатів та спостерігачів таким чином, щоб це не перешкоджало виборчому процесу.

Довіра з боку громадськості - довіра до правильного функціонування виборчих систем є ключовим елементом демократії. Що стосується електронного голосування, то довіра є ще більш делікатним питанням, оскільки залучені інформаційні та комунікаційні технології зазвичай не є такими легко зрозумілими та керованими, як традиційні методи. Вона тісно пов'язана з прозорістю і покладається на неї в значній мірі - вимога виборців розуміти і мати впевненість у дієздатності системи електронного голосування та технології підрахунку голосів. Громадська довіра вимагає від зацікавлених

сторін: брати участь у процесах прийняття рішення про запровадження електронного голосування та технології підрахунку голосів, а також про те, який тип системи буде обрано; надання інформації, щоб були зрозумілі використовувані технології; надання можливості брати участь у моделюванні існуючих систем; дозвіл контролювати тестування, сертифікацію та аудит, а також перевіряти висновки.

Відкритість - технології електронного голосування та підрахунку голосів повинні бути легкими для розуміння та використання. Зацікавлені сторони повинні брати участь у їх розробці та у публічних випробуваннях. Крім того, ці технології повинні бути змодельовані з урахуванням максимальної доступності системи голосування для осіб з інвалідністю та груп мовних меншин, а також не повинні позбавляти громадян можливості скористатися іншим засобом голосування.

Інтерфейс системи електронного голосування, що надає електронні бюлетені, такі як сенсорні екрани машин для голосування DRE або веб-сайти дистанційних систем голосування в Інтернеті, повинен бути розроблений таким чином, щоб запропонувати найбільш зручний і зрозумілий електронний бюлетень. Цього можна досягнути, намагаючись зробити його найбільш схожим на традиційний бюлетень. Або, особливо якщо є багато варіантів, з яких виборець може обирати, електронний бюлетень повинен мати іншу структуру, враховуючи, що його потрібно легко зрозуміти. Останнє, наприклад, можна досягти, вибравши двоступінчастий підхід. Виборець спочатку обирає партію, а потім, лише на наступному екрані, одного або декількох конкретних кандидатів. Як основне правило, слід уникати, щоб виборці мали прокручувати екран,

Також має бути можливість переглянути та внести зміни до свого голосування до остаточного підтвердження свого вибору.

Розкриття вихідного коду та / або документації по системі електронного голосування є додатковим способом надання виборцям та / або представникам політичних партій та організацій громадянського суспільства можливості

вивчити точність системи електронного голосування (так було зроблено в Естонії).

Сертифікація системи - технології електронного голосування та підрахунку повинні бути сертифіковані кваліфікованим незалежним органом до початку їх використання та періодично після цього. Це буде гарантувати, те електронні технології продовжують відповідати вимогам виборчої юрисдикції, а також технічним умовам. Крім того, процес сертифікації повинен проводитися прозоро, забезпечуючи доступ до інформації про неї і мати довіру.

Тестування системи - будь-яка система електронного голосування або підрахунку голосів повинна пройти всебічне тестуванню, перш ніж вона буде схвалена для остаточного використання. Це тестування має проходити прозоро і з доступом до нього громадськості, експертів і, якщо треба, міжнародних спостерігачів.

Безпека системи - загроза маніпулювання результатами означає, що безпеку системи потрібно сприймати серйозно. Заходи безпеки повинні гарантувати, що дані не можуть бути втрачені в разі поломки; електронною системою голосування або підрахунку голосів можуть користуватися лише уповноважені виборці; конфігурацію системи і отримані результати можна аутентифікувати і тільки уповноважені особи мають право на доступ до електронного голосування, підрахунку голосів та остаточного оголошення результатів, хоча агенти партій / кандидатів і спостерігачі повинні мати можливість контролювати цілісність цієї функції. Будь-яке втручання за потребою, що може вплинути на систему під час проведення електронного голосування та / або підрахунку голосів, повинно здійснюватися у складі двох команд, про що повідомляється і має контролюватися виборчим органом, агентами партій / кандидатів та спостерігачами.

Аудит і повторний підрахунок - електронне голосування і технології підрахунку голосів повинні мати можливість бути перевірені, щоб визначити, чи правильно вони діяли. Отже має бути технічна можливість проводити перерахунок. Такі підрахунки повинні включати точні та контрольовані

підрахунки голосів (наприклад, з паперовою документацією, яка є основою для правового визначення голосів), а не просто повторенням вже наданого електронного результату.

Можливість перевірки голосу – виборців мають бути впевнені, що їх голоси будуть враховані як подані, а також має бути гарантовано, що секретність голосування не буде порушена. Це вимагає, щоб системи електронного голосування надавала можливість виборцю перевірити свій голос. Вона повинна надавати виборцю токен або код, за допомогою якого здійснюється перевірка. Однак цей токен або код не повинні дозволяти виборцю продемонструвати іншим, як вони проголосували. Найпоширенішим рішенням для електронних машин для голосування є "ревізійний аудит" (VVAT), також відомий як "бюлетені для перевірки виборців". Ці системи включають друкування паперових записів про голосування, які були перевірені виборцем під час голосування і можуть бути використані для повторного перерахування пізніше. VVAT може використовуватися тільки в системах електронного голосування, які не є віддаленими (електронне голосування на виборчих дільницях), оскільки виборець повинен бути фізично присутнім у місці, де його / її голос фактично записується та друкується для контролю.

Обов'язковий аудит результатів - наявність аудиторської перевірки для систем електронного голосування та підрахунку голосів не дає результатів, якщо вона не використовується для перевірки того, що попередні електронні підрахунки та ревізійна перевірка забезпечують однаковий результат. Обов'язковий аудит результатів, отриманих за допомогою електронного голосування або технологій підрахунку голосів, повинен встановлюватись законом і проводитись для статистично значущої випадкової вибірки бюлетенів, незалежно від того, чи підлягають сумніву результати. Незалежно від обраного підходу до аудиту, дуже важливо, щоб система електронного голосування мала засоби аудиту для кожного з основних етапів голосування (голосування, підрахунок). Система аудиту також повинна надавати можливість незалежним спостерігачам здійснювати моніторинг

виборів або референдуму (без розкриття потенційного кінцевого підрахунку / результату). Система аудиту повинна мати можливість виявляти шахрайство виборців і надавати докази того, що всі підраховані голоси є автентичними. За своєю природою вона збирає багато інформації. Проте, якщо зберігається занадто багато інформації, секретність голосування може бути порушена. Система аудиту голосування повинна постійно зберігати анонімність та таємність виборців. У всіх випадках інформація, зібрана системою аудиту, повинна бути захищена від несанкціонованого доступу

Таємність виборчого бюлетеня - використання електронного голосування та технологій підрахунку голосів повинні відповідати потребі секретності голосування. Ця вимога не є новим стандартом, але вона є більш складною за умови електронного голосування та технологій підрахунку голосів. З дистанційною електронною системою голосування має існувати електронне розмежування між голосуванням та ідентифікацією виборця. Тобто виборці спочатку мають ідентифікувати себе, а вже потім голосувати електронним шляхом.

Підзвітність у відносинах з постачальниками системи електронного голосування та/або підрахунку голосів - ЦВК має тримати під контролем відносини з постачальником відповідних систем і забезпечити, щоб ці відносини не порушували її власну відповідальність за виконання виборчого процесу. Будь-яка роль для постачальника повинна бути чітко визначена, щоб ЦВК постійно контролював процес і залишалась підзвітною у разі виникнення проблеми.

Інкрементальна реалізація - коли б не впроваджувалися технології електронного голосування та підрахунку голосів, це слід робити поступово і починаючи з менш важливих виборів. Це дозволить суспільству зрозуміти і довіряти розвиватися в новій системі, а також забезпечити час для вирішення проблем і опору.

Звісно ще занадто рано говорити про те, що міжнародні стандарти щодо використання електронного голосування та технологій підрахунку голосів

повністю розроблені. Тим не менш, тенденції можна побачити в нових виборчих стандартах щодо їх прийняття.

Також треба зазначити, що на сьогодні існує багато різних технологій електронного голосування та підрахунку голосів, які використовуються в усьому світі. Різноманітність використовуваних технологій ускладнює їх класифікацію.

А. Готун пропонує так класифікувати види електронного голосування на такі форми:

- голосування за допомогою використання спеціального електронного обладнання, яке встановлюється безпосередньо на виборчих дільницях;
- голосування із використання мобільних (пересувних) електронних урн;
- голосування через комп'ютер, який приєднаний до мережі Інтернет і власне до єдиної системи збору голосів;
- дистанційне голосування за допомогою мобільного телефону або інших електронних засобів (планшетів, ноутбуків тощо) [29].

Два типи електронного голосування пропонує виділяти М. Бучин – дистанційне та безпосереднє. Дистанційне електронне голосування передбачає реалізацію права голосу через мережу Інтернет або за допомогою мобільного телефону. Безпосереднє електронне голосування вимагає присутності виборця на виборчій дільниці. Відповідно, таке голосування поєднує в собі традиційне волевиявлення, адже громадянин повинен прийти на дільницю, та електронне голосування, тому що волевиявлення здійснюється за допомогою електронних машин [4, с. 126].

Згідно з Венеціанською Комісією, існують такі види електронного голосування:

- 1) голосування з використанням комплексів, призначених для електронного голосування;
- 2) голосування з використанням комплексів електронних урн (оптичне сканування);

3) голосування через мережу Інтернет [82, с. 328].

Узагальнюючи, можна провести наступну класифікацію за використаними технологіями:

Системи голосування Punch-Card. Виборчий бюлетень - це картка (або картки), і виборці пробивають в ній отвори (за допомогою поставленого пристрою) поруч зі своїм кандидатом або вибором. Після пробивання отвору виборець може помістити бюлетень у виборчу скриньку, або подати бюлетень в електронний табуляційний пристрій на місці голосування. Двома поширеними видами голосуючих карт є системи "Votomatic" та "Datavote". За допомогою картки Votomatic місця, в яких можуть бути пробиті отвори для позначення голосів, присвоюються кожному відповідному номеру. Номер отвору - це єдина інформація, що надрукована на картці. Перелік кандидатів або вибір виборчих бюлетенів та напрямки пробивання відповідних отворів друкуються в окремій брошурі. За допомогою картки Datavote ім'я кандидата або опис вибору друкуються на бюлетені поруч з місцем розташування отвору, який необхідно пробивати.

Системи оптичного сканування (електронні урни для голосування). Ці системи використовують оптичний сканер для зчитування і підрахунку виборчих бюлетенів. До систем оптичного сканування (голосування), в тому числі відносять:

- сигнальні системи, за допомогою яких відмітка (наприклад, графітовим олівцем на бюлетені) може бути розпізнана сканером;
- електронні маркери для голосування (ЕВМ), які можна використовувати для заповнення бюлетенів для оптичного сканування. Системи виглядають як традиційні DRE, але вони записують голоси на паперових бюлетенях замість внутрішньої пам'яті. ЕВМ може допомогти виборцям з обмеженими можливостями в маркуванні паперових бюлетенів; він також може мати аудіоінтерфейс;
- цифрове перо - ці системи використовують бюлетені на цифровому папері. Невелика камера в пера може розпізнати, де виборець позначає

цифровий бюлетень. Бюлетені збираються на виборчій дільниці, а цифрове перо повинно бути повернуто виборчому штабу для підрахунку.

Системи оптичного сканування об'єднують папір з електронними пристроями. Всі системи зберігають бюлетень, який служить фізичним свідченням намірів виборця. При цьому оптичні скануючі системи, якщо треба, дозволяють здійснювати ручне підрахунок бюлетенів. Великою перевагою є те, що процес підрахунку може бути проведений в центральному місці, а підрахунок - набагато швидше. Система легко зрозуміла виборцю: для нього вона дійсно не сильно змінюється; вони все ще можуть відзначити свій вибір на бюлетені. А якщо - з якоїсь причини - система сканування не працює, бюлетені можна підрахувати вручну.

Електронні машини для голосування з прямим записом (DRE). Машини DRE використовують на виборчих дільницях, як пристрій для голосування. Виборець просто натискає кнопку біля свого кандидата або партії. Зазвичай машини DRE мають сенсорний екран, який відображає бюлетень. Після виборів або референдуму DRE виробляє таблицю даних для голосування, що зберігаються у знімному компоненті пам'яті та / або у друкованому вигляді. Система може також дозволяти передачу окремих виборчих бюлетенів або підсумків голосування на центральне місце збору даних. Як наслідок, результат може бути консолідований в такому центральному місці. Машини для голосування DRE почали масово використовуватися в 1996 році в Бразилії. Після досвіду Флориди 2000 року вони також широко почали використовуватися й в США. Серед їх додаткових переваг той факт, що виборці, з вадами зору, можуть голосувати самі, без допомоги іншої особи.

Інтернет-голосування. Інтернет-голосування стосується використання Інтернету для відтворення та / або передачі голосу. Інтернет-голосування може приймати різні форми залежно від того, чи використовується він у, так званих, неконтрольованих середовищах (віддалене голосування в Інтернеті) чи у контрольованих на кшталт спеціальних кіосків для голосування на виборчих

дільницях. При віддаленому голосуванні в Інтернеті ні клієнтські машини, ні фізичне середовище не знаходяться під контролем виборчих чиновників. Виборці можуть голосувати практично в будь-якому місці (вдома, на робочому місці, на громадських інтернет-терміналах тощо). Після цього результати голосування передаються через Інтернет. Цей метод пропонує значні переваги виборцям, але водночас він має питання проблем безпеки, а саме сумніви, щодо Інтернету, як засобу передачі конфіденційної інформації. На сьогодні цей метод знаходиться у стадії тестування у багатьох країнах, включаючи США, де, наприклад, у Листопаді 2018 у штаті Західна Вірджинія була протестована нова система кампанії Voatz (можливість інтернет-голосування була надана громадянам, які перебували за кордоном, а також певним категоріям військослужбовців). Таким чином це було перше у світі електронне голосування у світі лише за допомогою смартфона.

Наразі різні країни вдаються, відповідно й до різних методів. Так комплекси для електронного голосування є розповсюдженими в США і використовуються під час локальних і федеральних виборів. У 2002 році в США був прийнятий закон "Help America Vote Act", що перекладається як «Допоможемо Америці проголосувати», щоб перейти від паперових бюлетенів до електронного голосування.

Застосування електронних урн є іншим поширеним видом електронного голосування. Технологія електронних урн була застосована, наприклад, в країнах СНД, зокрема, під час виборів у Киргизький Республіці у 2017 році, де електронні урни було встановлено на 374 виборчих дільницях. Апробація електронних урн здійснювалась у 2002 році Бразилією під час виборів голови держави. Міжнародні спостерігачі відзначили відсутність порушень і висловилися на користь цього виду електронного голосування. Хоча слід зауважити, що деякі урни довелося замінити з технічних причин. Так було замінено 3 546 урн із загальної кількості 406 000 [86].

У Європі обладнання для голосування почали застосовувати в Нідерландах у 1969 році. На початку 1990-х років Міністерство внутрішніх справ цієї країни

запровадило електронне голосування. У 2000 році майже 90% виборців використали обладнання для електронного голосування. Однак внаслідок тиску з боку противників технології на виборах у 2008 році в Нідерландах повернулися до традиційних паперових бюлетенів.

У 1990-х роках Асоціація виборчих комісій і Виборча комісія Великої Британії організували вибори з використанням сучасних технологій голосування. Чинне законодавство Великої Британії дозволяє це робити тільки для місцевих і парламентських виборів Європейського Союзу. Так у Лондоні була успішно застосована система голосування із використанням обладнання, що читає оптичні знаки на місцевих виборах у 2008 та 2012 роках [87].

На сьогодні понад 30 країн світу в той чи інший засіб використовувала елементи електронного голосування, в частості електронні машини. В цілому в світі в різних регіонах спостерігаються різні тенденції. Але в цілому можна сказати що зацікавленість щодо впровадження електронного голосування однозначно зростає. І особливий інтерес в цьому напрямку демонструють країни Південної Америки та Азія (*Рис. 2.1.1*).

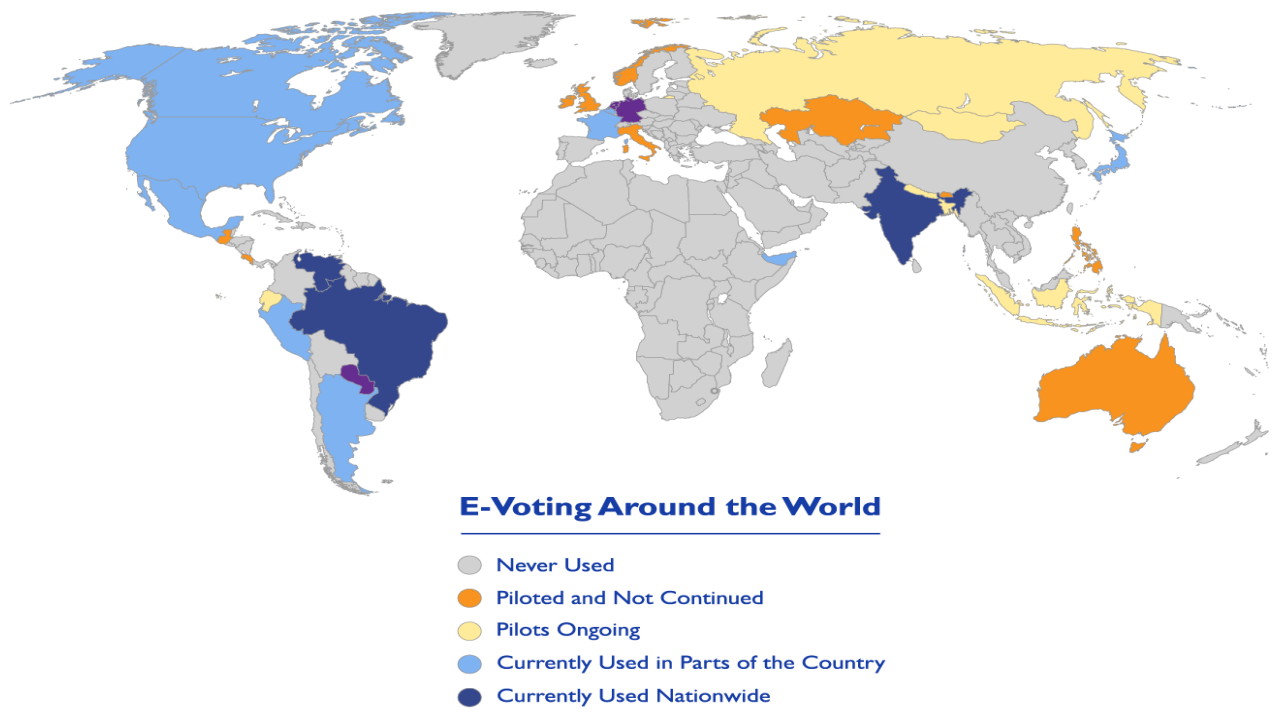

Рис. 2.1 .1 Використання електронного голосування в світі [88].

Треба відзначити, що на сьогодні визнаним лідером у введенні електронного голосування у свою виборчу систему є Естонія. Починаючи з 2005 року, в країні було проведено 10 виборів, де виборці могли заповнювати виборчі бюлетені через Інтернет. Інтернет голосування було запроваджено для місцевих, національних та європейських виборів, як альтернатива щодо звичайного, тобто виборці мали обидва варіанти, як саме проголосувати. Кількість електронних виборців на перших виборах становила лише 9317 осіб, проте збільшувалася на кожному наступному етапі, досягнувши 176 491 виборців на національних виборах 2015 року. У відносних показниках відсоткова частина виборців збільшилася з 1,9% у 2005 році до майже 30.5% у 2014 році та 2015 році [16, с. 454].

Під час останніх виборів 2019 року 247 232 мешканців або майже 44,5% від загальної кількості виборців, що взяли участь у виборах на виборах до Парламенту Естонії проголосували через Інтернет. Партія Реформ, яка перемогла з результатом 29% або 162 332 голосів, 98 736 з них отримала саме завдяки електронному голосуванню, в той час як на дільницях за них проголосувало лише 63 596 виборців.

До того ж, як видно з прикладу Естонії, ситуація з низькою явкою виборців, яка спостерігалася до 2005 року, поліпшилась саме із впровадженні електронного голосування (зросла з 52% у середньому до 60%+). А отже є перспективи, що аналогічна практика електронного голосування зможе збільшити явку виборців і в інших країнах, та, зокрема, в Україні (див. **Додаток Б**).

Головна різниця з Естонією, полягає у тому, що в Україні голосування має відповідати певним вимогам – а саме бути прямим та таємним, що у поєднанні з дистанційністю, створює певні технічні та правові питання, які перш за все мають бути врегульовані на законодавчому рівні.

Треба зазначити, що на сьогодні, незважаючи на зростаюче використання в світі, за думкою багатьох науковців (А. Готун [29], О. Савчук [87] та ін.) перспективи електронного голосування в Україні поки що залишаються під

знаком питання. Це пов'язано, перш за все, з тим, що електронне голосування потребує ідентифікації особи виборця за допомогою електронного паспорта чи іншого засобу дистанційної електронної верифікації виборця (наприклад ЕЦП, який в Україні вже мають понад 5 млн. осіб). Незважаючи на те, що українці отримали можливість в 2018 році обміняти свої паспорти на електронні, більшість українців все ще користуються саме паперовими паспортами.

Підводячи підсумок вищевикладеному, незважаючи на бурхливий розвиток Інтернет технологій в Україні, її виборча система поки що залишається, переважно, традиційною. Однак інтеграція України у світове співтовариство змушує уряд звернутися до вивчення питання про удосконалення виборчої системи, тому останнім часом спостерігається зростання уваги до альтернативних форм голосування, а саме електронного голосування.

2.2. Розвиток ідеї електронного голосування в Україні

Останнім часом у розвинутих країнах світу реалізуються спеціальні національно-орієнтовані програми адаптації державного управління до умов інформаційно-комунікативного суспільства, які передбачають імплементацію системи електронного управління як нової форми взаємодії між владою і суспільством для підвищення якості державних та управлінських видів діяльності. Сфера електронного управління включає в себе нові методи керування, нові шляхи обговорення та прийняття рішень з питань стратегій та інвестування, нові способи здобуття освіти та ознайомлення з громадською думою, а також нові схеми організації та надання інформації та послуг. Електронна реорганізація державного управління сьогодні викликає величезний інтерес в усьому світі. Канада, Велика Британія, Швеція, Данія, Норвегія, а також Коста-Ріка, Катар, Об'єднані Арабські Емірати, Латвія, Естонія, Чехія та багато інших країн розвивають або створюють електронні уряди. В умовах інтеграційних устремлінь України особливого значення набувають запровадження європейських норм і стандартів реалізації інформаційної

політики держав, а також використання вітчизняного та зарубіжного досвіду у цій сфері. Впровадження системи урядового управління електронними засобами дозволяє державі здійснювати корекцію адміністративних процесів у визначеному напрямку, удосконалювати організаційний, правовий, ресурсний механізми державного управління [48].

З впровадженням інформаційно-комунікативних технологій у виборчу систему України, знов постає питання переходу до альтернативних умов голосування, серед яких найбільшого розповсюдження отримала система електронного голосування. Використання системи електронного уряду, перш за все, забезпечує відкритість і прозорість діяльності органів влади всіх рівнів, а також підвищує довіру громадян до влади, забезпечує більш ефективно і менш витратне адміністрування [89].

2.2.1. Електронне голосування як механізм взаємодії влади і суспільства

На сьогодні однією з найбільших проблем під час виборчого процесу переважна більшість експертів вважають різного роду фальсифікації та потенційне спотворення справжніх результатів. В той же час можливість подолати це деякі політики, фахівці і представники громадськості бачать у впровадженні електронного голосування. Один з варіантів передбачає, що така система може стати засобом прямого впливу на діяльність депутатів та партій, які були обрані до ВРУ за своєрідним «суспільним договором»: «До виборів – публічна обіцянка і пакет законодавства, після виборів – мандат до Верховної Ради України». Виборець матиме можливість відкликати свій голос, якщо вважатиме, що депутат чи партія не виконують обіцяне. Коли кількість відкликаних голосів стане критичною - депутат або партія вважаються такими, що втратили мандат довіри [90].

Електронний уряд – це інформаційна система взаємодії влади і суспільства на основі поєднання внутрішньої урядової і зовнішньої суспільної

інфраструктури через владні Інтернет представництва (портали), що розширює доступність державних та управлінських послуг у мережі Інтернет та скорочує терміни їх надання (Мал. 2.2.1.1 ст. 68).

Згідно з цією схемою існує чотири основні типи взаємовідносин влади і суспільства:

- між державними службами і громадянами (G2C – government-to-citizen);
- між державною і бізнес-структурами (G2B – government-to-business);
- між державними організаціями та їх співробітниками (G2E – government-to-employee);
- між державними органами і рівнями державного управління (G2G – government-to-government).

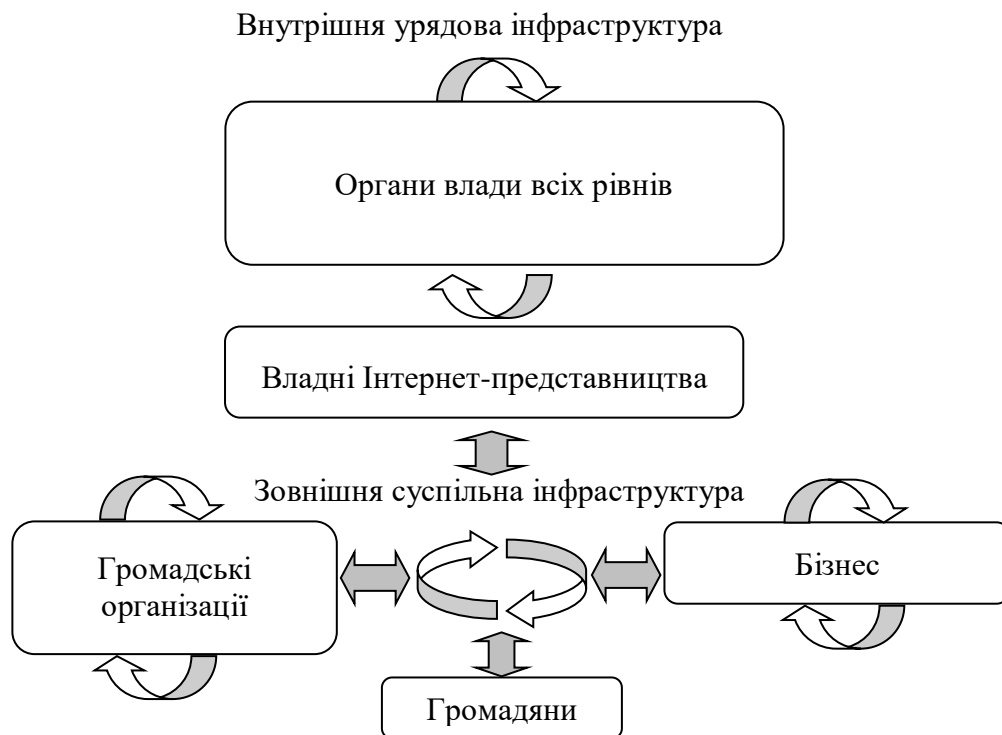

Рис. 2.2.1.1 Інфраструктура системи електронного уряду [48].

Згідно з українською дослідницею В. Бунь [91], електоральна поведінка – це насамперед політичні пріоритети виборців виражені ними в ході голосувань на виборах і референдумах. Водночас, електоральна поведінка є певним

процесом, а не закінченою дією. Поведінка виборця передбачає обов'язковість збору та накопичення інформації, а вже згодом прийняття рішення, акт вибору того чи іншого кандидата або пропозиції [91].

Російський науковець І. Охременко вважає, що електоральна поведінка як результат взаємодії влади і суспільства – це одна із форм прояву політичної поведінки громадян, яка пов'язана з процесом делегування своїх повноважень. Її специфіка проявляється під час участі в акціях передвиборчої кампанії та безпосередньо у виборах та результатах голосування [92].

Структурно взаємодію органів влади і суспільства можна представити у вигляді такої схеми (Рис. 2.2.1.2):

Рис. 2.2.1.2. Класифікація механізмів взаємодії органів влади і громадян у електронному уряді [48].

Таке розмежування механізмів взаємодії пов'язане із розвитком нової електронної форми комунікації та порталних систем надання державноуправлінських послуг. Так, сучасний етап розвитку Інтернет представництв органів влади в Україні характеризується тим, що на державному та регіональному рівнях існує багато веб-сайтів органів влади,

кожний з яких створювався свого часу для виконання своїх вузьковідомчих завдань. Здебільшого вони створювалися на різній технологічній базі, з різноманітним дизайном і часто дублювали один одного, що не забезпечує цілісності подання інформації. Але важливою є не лише формальна присутність держави в мережі Інтернет, а, передусім, організація взаємодії влади і суспільства та надання державно-управлінських послуг через Інтернет представництва органів влади [89, с. 7].

Класифікація основних видів взаємодії влади і суспільства в електронному уряді дозволила визначити наступне: до послуг, які надаються органами влади, в електронному уряді відносять інформаційні, комунікаційні і транзакційні послуги. До сфери використання послуг відносять послуги пов'язані із повсякденним життям людей, адміністративними процедурами, участю громадян у політичному житті. Існують такі форми взаємодії в електронному уряді – інформаційна, одностороння, двостороння, транзакційна [50, с. 7].

Серед пріоритетних завдань України на шляху до євроінтеграції є розбудова інформаційного суспільства, а важливим етапом його розвитку – інформатизація органів державної влади, зокрема, оптимізація виборчих процесів. Сьогодні в Україні урядом схвалено Концепцію розвитку електронного урядування, відкрито Національний центр підтримки електронного урядування, тощо. Функціонує велика кількість українських та закордонних громадських організацій, на кшталт ГО ‘Електронна демократія’, які мають на меті практичний розвиток в Україні засобів електронної демократії та е-урядування. При цьому хід і результати виборів: від місцевих до виборів парламенту і президента все ще не викликають стовідсоткової довіри ані в Україні, ані за її межами, незважаючи на численних спостерігачів, у тому числі міжнародних. Більшість виборчих кампаній супроводжувалось довгим шлейфом фальсифікацій, скандалів, судових процесів. Нажаль вибори в очах громадян, за рідким виключенням, перетворилися у щось схоже до тотальної фальсифікації. Виборчий бюлетень став своєрідним атавізмом, оскільки поточний хід виборів та їх результати можна спостерігати по телевізору та

Інтернету. Лише при публічних скандалах на виборчих дільницях, для того, щоб переконати, що вибори все ж відбувалися, звертаються до бюлетенів. Перспективи подолання можливостей фальсифікацій виборчого процесу політики, фахівці і громадські активісти вбачають саме у впровадженні е-голосування [93, с. 15]. Треба зазначити, що в Україні вже досить активно використовуються комп'ютерні технології у виборчому процесі для складання списків виборців та кандидатів, підрахунку голосів, визначення результатів виборів. Зокрема, створена Єдина інформаційно-аналітична система «Вибори», основним призначенням якої є інформатизація процесів, що здійснюються в процесі підготовки і проведення виборів та референдумів в Україні та діяльності Центральної виборчої комісії і виборчих комісій; автоматизована інформаційно-телекомунікаційна система «Державний реєстр виборців», створена для забезпечення державного обліку виборців та складання списків.

Але в аспекті безпосереднього наближення інформаційних технологій до виборця – електронної подачі голосів – Україні бракує власного досвіду. Як вже було згадано раніше, у світі електронне голосування проявляється у таких формах: голосування на виборчих дільницях за допомогою спеціально встановленого обладнання; голосування за допомогою пересувних електронних урн (оптичних сканерів); голосування за допомогою комп'ютера приєданого до мережі «Інтернет»; дистанційне електронне голосування за допомогою мобільного телефону або комунікатора [29, с. 89]. Застосування надійних та об'єктивних засобів голосування і захисту їх результатів були предметом неодноразового обговорення на міжнародному та європейському рівнях, що викладено у доповідях Європейської комісії за Демократію через Право (Венеціанська Комісія) (European Commission for Democracy through Law – Venice Commission), присвячених проблемам відповідності віддаленого голосування стандартам Ради Європи.

На практиці визначена процедура підготовки і проведення виборів та референдумів зумовлює безліч непорозумінь серед суб'єктів виборчого процесу, зокрема кандидатів, членів виборчих комісій та виборців. Аналіз

проведених в Україні виборів народних депутатів України (2006, 2007, 2012, 2014 рр.), президентських (2004, 2010, 2014 рр.) та місцевих (2011 і 2015 рр.) свідчить, що найбільше нарікань викликає процес голосування і підрахунку голосів, які породили чимало сумнівів у правильності їх результатів [35]. З часом ці сумніви намагалися вирішити шляхом перерахування голосів і подачі позовних заяв у судові інстанції, однак очевидно, що недосконала саме технологія виборів. Зміна технології голосування шляхом її автоматизації та застосуванням комп'ютерних систем, які не мають політичних переваг і пристрасей, для підрахунку голосів, зробить її незалежною від зловживань, підтасувань і випадкових помилок.

Узагальнюючи, можна сказати, що електронне голосування є важливою частиною електронної демократії і оптимальним механізмом взаємодії громадян і влади. Проте, враховуючи всі недоліки та потенційні загрози, необхідно ідея втілення електронного голосування у контексті української виборчої системи вимагає обережного та відповідального ставлення. А отже рух у бік реалізації такої системи можна починати лише за умови, що всі технічні, організаційні, юридичні умови зійдуться із проголошеними Венеціанською комісією. Крім того, до влади, яка займатиметься реалізацією цієї ідеї, повинна бути певна довіра [17, с. 93]. На жаль на сьогодні, скоріш, відчутний її брак. Але це можливо і треба змінити.

Сьогодні в Україні реалізовані наступні елементи електронної демократії:

1. Електронне законодавство у частині публікування нормативно-правових актів після їх реєстрації та прийняття на офіційному сайті ВР.

2. Електронний суд як Єдиний державний реєстр судових рішень та оперативний обмін інформацією в електронному вигляді між судовими установами (запроваджено пілотний проект у 15 судах загальної юрисдикції).

3. Електронні звернення, петиції, консультації та анкетування (працює частково, найкраще в частині електронних консультацій органів публічної влади з громадськістю – за рік проводиться понад 1000 консультацій).

4. Електронні портали, такі як «Електронна митниця» та «Веб-портал державних закупівель».

5. Веб-сайти органів влади (сьогодні всі органи центральної влади мають власні сайти, проте лише низка міністерств підтримує дискусійні тематичні е-форуми).

6. Локальні портали адміністративних послуг;

7. Різноманітні онлайн ініціативи неурядових організацій.

Отже, електронне урядування потенційно повинно покращити взаємодію держави і суспільства завдяки автоматизації процесу обміну інформацією між громадянами і владними структурами, відповідно, це стане підґрунтям для впровадження електронного голосування у виборчу систему України.

2.2.2. Дослідження електронного голосування, як нової електоральної практики

Як ми розглянули раніше, на сьогодні велика кількість розвинених країни Європи та Азії, а також США вже мають значний досвід у сфері електронного голосування. А отже комплексний аналіз цього досвіду дозволить ефективно використати позитивні напрацювання та уникнути прорахунків у процесі запровадження аналогічних інструментів в Україні.

Проблема дослідження електронного голосування як нової практики полягає в тому, що Україна разом з іншими країнами пострадянського простору проходить етап політичної трансформації, що впливає не лише на функціонування політичних інститутів, а й на свідомість громадян, формуючи своєрідну систему орієнтацій, переконань та мотивів, яка поєднує в собі усталені стереотипи, успадковані від тоталітарної доби та нові демократичні цінності. Особливо це спостерігається у процесі волевиявлення, оскільки вибори стають центральною категорією, через яку реалізуються очікування індивідів щодо майбутнього вектору розвитку країни та оцінюються можливості впливу на політичну систему. Відтак, дослідження електоральної

поведінки громадян України, як однієї із перехідних держав, дозволяє оцінювати не лише кількісні, але й якісні зміни трансформаційних процесів у посткомуністичних країнах [94, с. 132].

Передумовою впровадження електронного голосування став проект постанови Верховної Ради України щодо концепції впровадження цього виду виборчої системи, запропонований народним депутатом України О. І. Тищенком [47]. Народний депутат відводить електронному голосуванню важливе місце в забезпеченні конституційних прав громадян, які є ознакою демократичного суспільства.

Згідно з «Концепцією розвитку електронної демократії в Україні», схваленою КМУ від 8 листопада 2017, у поточній редакції від 14.02.2018, електронне голосування визначається як голосування, що проводиться з будь-якого публічного питання, що передбачає участь у референдумах, виборах та опитуваннях із використанням електронних засобів підрахунку голосів [44]. У визначенні поняття «електронного голосування» науковці в якості обов'язкової риси виділяють застосування електронних засобів для підрахунку голосів. Згідно з І. Г. Сіденко, електронне голосування (від англ. e-voting) представляє собою тип голосування, що передбачає процес проведення голосування із використанням електронних засобів, а підрахунок голосів відбувається автоматично за допомогою програмного забезпечення або спеціальних електронних пристроїв [35].

Потенційне впровадження електронного голосування в Україні базується на використанні комп'ютерних технологій. Зазвичай вони застосовуються для складання електронного списку кандидатів та підрахунку голосів, щоб визначити результати проведених виборів. В Україні створено ряд комп'ютерних систем, передбачених для покращення виборчої системи – це

1) «Єдина інформаційно-аналітична система «Вибори»». Її призначення полягає в інформатизації процесів під час проведення референдумів, виборів та для забезпечення електронного супроводу діяльності Центральної виборчої комісії та підпорядкованих їй виборчих комісій. Її важливість у тому, що вона

здатна вирішальним чином вплинути на результати виборів, оскільки первісна інформація, на яку орієнтуються учасники виборів і суспільство в цілому, надається публічно через сервер ЦВК.

2) «Автоматизована інформаційно-телекомунікаційна система «Державний реєстр виборців»». Ця система була створена з метою організації процесу державного обліку та складання списку виборців [29].

Фактично на сьогодні, навіть без введення електронного голосування, результати виборів в Україні вже частково формуються в електронний спосіб, шляхом консолідації ЦВК електронних і телефонних повідомлень з окружних комісій, які потім підтверджуються протоколами “з мокрими печатками”. В той самий час це, як і наявність бюлетенів, їх стан, реальний їх підрахунок ніяк не впливають на показаний на комп'ютерних екранах ЦВК результат. Адже й досі жодного разу не було заяв ЦВК про те, що показники, відображені у протоколах окружних комісій розбігаються з тими, які демонструвала ЦВК на екранах в реальному режимі. Таким чином, в Україні фактично вже частково діє електронна система виборів однак без електронного голосування, адже безпосереднього досвіду у використанні інформаційних технологій для подачі голосу на виборах Україна поки що не має.

З іншого боку чинне законодавство України передбачає волевиявлення громадян все ж таки шляхом застосування традиційної процедури, що базується на використанні саме паперових бюлетенів. А. Готун зауважує, що у цьому полягає недолік виборчої системи, адже, по-перше, організація виборчого процесу з використання паперових бюлетенів потребує значних матеріальних затрат; по-друге, залишається присутнім людський фактор, тому існує вірогідність помилок або фальсифікації результатів [29].

Можна стверджувати, що електронне голосування в Україні належить до перспективних сфер розвитку, але в той самий час треба розуміти, що запровадження електронного голосування має цілу низку як переваг (зменшення кількості фальсифікацій, краща швидкість підрахунків голосів, подальше заощадження коштів бюджету і т.д.) , так і певні недоліки

(потенційна вразливість комп'ютерних систем, високі витрати на етапі впровадження, відсутність чи низький рівень комп'ютерної грамотності певних категорій громадян, можлива недовіра значної частини населення до технології електронного голосування).

Історія першого офіційного інтернет-голосування в Україні бере початок у травні 2015 року, коли обирали Раду громадського контролю при НАБУ. Нажаль воно було не успішним, адже систему голосування дуже швидко вдалось обійти і протягом декількох годин на YouTube з'явився ролик як систему зламали. Те голосування було відмінено, але це був тільки початок. Вже за декілька років у травні 2017 воно все ж таки було проведене і стало першим офіційно визнаним інтернет-голосуванням. Вибори відбулись на відкритому програмному забезпеченні, під контролем громадськості з відкритим протоколом підрахунку голосів, доступним одразу в режимі онлайн. У травні 2018 відбулось нове рейтингове інтернет-голосування за кандидатів до Ради громадського контролю при НАБУ, яке вже стало дев'ятим офіційним інтернет-голосуванням в історії сучасної України.

Показовим прецедентом із застосуванням електронного голосування стали вибори голови студентського парламенту у Київському Національному Університеті імені Тараса Шевченка у 2017 році [95]. Було випробувано модель голосування за допомогою паперових бюлетенів з QR-кодом, які друкувались безпосередньо перед виборцем.

Узагальнюючи, можна сказати, що електронне голосування повинно забезпечити виборцям безпеку реалізації права голосу для кожного громадянина, за умови можливості волевиявлення без відвідування традиційних виборчих участків. З іншого боку, на сьогодні, враховуючи стан поточних речей, а також ту стадію розвитку в Україні, де електронне голосування знаходиться зараз, воно, поки що, повинно скоріш за все саме доповнювати традиційне, а не вживатися як безальтернативний спосіб обрання влади [4, с. 127].

2.3. Аналіз наявної ситуації в Україні

В період активного розвитку інформаційно-комунікаційних технологій в Україні та необхідності пошуку альтернативних виборчих систем і технологій підрахунку голосів, особливе місце відводиться електронній демократії, яка передбачає застосування ІКТ для забезпечення електронної реалізації прав громадян. Найбільш поширеними інструментами електронної демократії, що застосовуються сьогодні в країні як на загальнодержавному, так і на місцевому рівні, є електронні консультації, електронні петиції, електронні звернення, бюджети участі (громадські бюджети) – загалом в Україні доступні 120 електронних послуг, популярність яких постійно зростає. Також створені ресурси для оприлюднення наборів даних у формі відкритих даних, у тому числі з використанням електронних платформ, наприклад “Громадянське суспільство і влада”, “Розумне місто” чи “Єдина система місцевих петицій”, які поєднують у собі кілька електронних інструментів участі.

2.3.1 Проблематика виборів і виборчої системи та ситуація з електронним голосуванням

Інтерактивна участь громадян у житті держави в Україні вже реалізується у формі електронних петицій і електронних звернень (гарячі лінії) до урядових структур. Таким чином створення Закону щодо електронних петицій сприяло залученню громадян до активної участі у житті держави. Відтак, електронну демократію як альтернативну форму для створення майбутньої виборчої системи можна розглядати у широкому і вузькому значенні.

У вузькому значенні – це засіб забезпечення прав громадян за допомогою електронного супроводу.

У широкому розуміння електронна демократія означає залучення суспільства до вирішення політичних питань за допомогою використання сучасних інформаційно-комунікаційних технологій (Рис. 2.3.1.1 стр. 77):

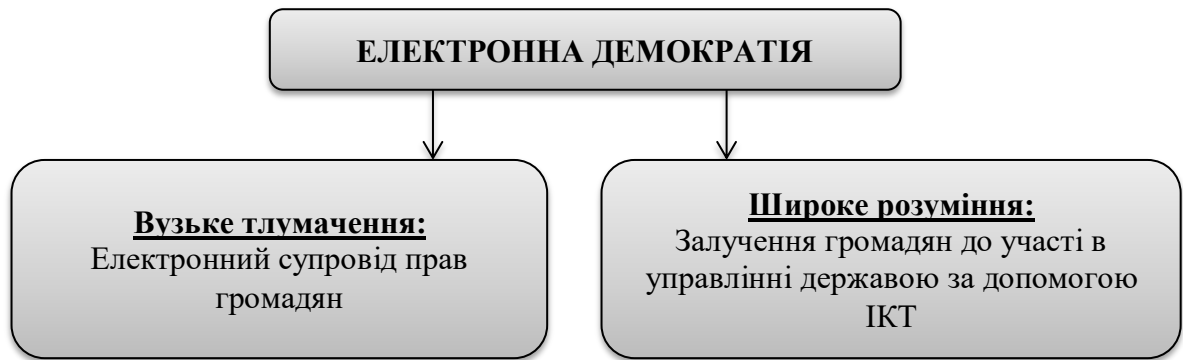

Рис. 2.3.1.1. Електронна демократія у вузькому і широкому тлумаченні [30].

Згідно з Л. Малишенко, різні підходи до альтернативної системи електронного голосування зводяться до двох основних:

- шведська форма, яка передбачає акцент на соціальній складовій і наданні послуг;
- французька, яка зосереджує увагу на домінуванні держави і її технічному забезпеченні [33].

Передумовами для обговорення електронного голосування як альтернативної форми волевиявлення є ряд причин. По-перше, планується, що альтернативне голосування за допомогою електронних засобів і програмного забезпечення допоможе зменшити видатки державних коштів на організацію всього процесу. По-друге, електронні засоби у голосуванні – це внесок у запобігання фізичного тиску на громадян. Згідно з проектом «Громадянська освіта та електронна демократія», що реалізується Асоціацією інноваційної та цифрової освіти, Українською Студентською Спілкою, за підтримки партнерів: Програма EGAP, Фонд Східна Європа, Швейцарська Конфедерація, Міністерство освіти і науки України, Інститут модернізації змісту освіти МОН, альтернативне голосування має звести до нуля підроблення паперових бюлетенів, і крім цього, збільшити можливості участі у виборах людей з обмеженими фізичними можливостями.

У зв'язку з пошуком альтернативним форм голосування в Україні, це питання наразі є актуальним. Підґрунтям, які надають підстави вважати, що ця альтернативна форма волевиявлення буде успішною, є реалізація в Україні перших випадків «електронного суду», яка дозволяє українцям зареєструвати судову заяву через електронний зв'язок, а також стримкий зріст кількості електронних послуг та їх популярності проміж українців, яка за 2018 рік зросла у тричі (за кількістю звернень згідно даних Державного агентства з питань електронного урядування України). Потенційно, альтернативне голосування може суттєво змінити всі сфери державного-політичного устрою. Наприклад, дозволить проводити референдуми зі значно меншими витратами.

Окрім електронних судових заяв, прикладом успіху електронних комунікацій у сфері державного управління, стало введення системи електронних петицій, які розглядаються відповідними державними інститутами і високопосадовцями.

Р. Холландер у книзі «Відеодемократія» (1985 р.) зазначав, що нові технології роблять можливість прямої демократії ймовірною у реальності . В свою чергу Е. Тоффлер звертає увагу на те, що використання комп'ютерів, мобільних телефонів та інших інформаційних технологій може стати у майбутньому основою для вироблення власних політичних рішень державою у тісній взаємодії із громадянами країни. Фактично, він передбачив появу електронного голосування [96]. Вперше про «кібердемократію» було згадано у 1969 році в США. Цей термін став результатом виникнення глобальної мережі ARPANET (попередник Інтернету). В середині 1980-х років німецький дослідник Мартін Хаген заявив, що незважаючи на успішні експерименти по впровадженню електронної демократії, прогнози по її ефективності поки що сповнені скепсисом. Він розробив два чинники, за якими можна класифікувати засоби електронної демократії:

- теоретичне розуміння електронної демократії;
- технологічне забезпечення електронної демократії [97].

У зв'язку з цим Мартіном Хагеном було виокремлено три типи демократії, які лягли в основу подальших розробок системи електронного голосування в усьому світі:

- **Теледемократія.** Цей вид демократії розробляє такі основні питання як використання інформаційно-комунікаційних технологій для участі громадян у політиці країни і демократизації засобів масової інформації на противагу їх комерціалізації.

- **Кібердемократія.** Цей вид демократії передбачає, що інформація стає основним економічним ресурсом, відповідно, ІКТ уможливають децентралізовану форму правління.

- **Електронна демократія.** Цей вид демократії забезпечує доступ до інформації уряду, і пряму організації взаємодії влади і громадян для обговорення політичних питань [97].

Американський дослідник С. Кліфт зауважує, що альтернативні системи голосування слід застосовувати передусім у вже існуючих секторах урядового управління. Разом з тим він зробив акцент на тому, що якщо громадяни не приймають активної участі у політичних процесах, впровадження електронного волевиявлення не вплине на його результати, оскільки електронна демократія і громадяни є «слабкими» [98]. Відповідно, були виділені умови для впровадження електронного голосування, які мають бути покладені в основу застосування ІКТ в розвитку демократичного суспільства:

- *Активна участь громадян у соціально-політичному житті країни.* Історичні і політичні передумови, які включають обов'язкову активну участь громадян у житті держави. Введення електронного голосування у цьому випадку спростить громадянам доступ до участі в активному політичному житті.

- *Технологічний розвиток.* Розвиток ІКТ і його впровадження як альтернативної виборчої системи сприятиме зменшенню фінансових витрат, появі нових електронних ЗМІ для державного контролю між владою і суспільством.

- *Переведення комунікації між владою і суспільством в он-лайн режим.* Застосування електронних технологій у виборчій практиці заохочуватиме виборні установи державної влади, установи виконавчої влади, діючі політичні партії в країні до переведення своєї діяльності у площину он-лайн [98].

Л. Волков і Ф. Крашенніков зауважують, що генезою альтернативних форм волевиявлення є передусім уміння долати технологічні перешкоди. На їх думку, альтернативне голосування на основі електронних ресурсів суттєво підвищить самоврядування «на рівні під'їзду, села, мікрорайону», адже «демократія як фактична влада народу, завершується там, де починається влада держави» [цит. за 99]. В результаті досліджень була запропонована ідея так званої «хмарної демократії», яка базується на трьох основних положеннях:

- *Довіра між державою і суспільством.* Прагнення досягти довіри повинно змушувати політиків до зміни системи власних стимулів і мотивів.

- *Делегування довіри.* Урядові організації повинні делегувати деякі свої функції місцевим органам самоврядування.

- *Примусова чесність.* Інформація про будь-які політичні рішення повинна бути доступною для громадян, інакше неможливо буде досягти довіри потенційних виборців [цит. за 99].

Зокрема, ідеї М. Хагена і С. Кліфта характеризуються спільними рисами, які включають активну участь громадськості у політичному житті і вдосконаленні демократичних процедур, а також вплив ІКТ на альтернативну взаємодію держави і суспільства. Концепція Л. Волкова і Ф. Крашеннікова також базується на необхідності технологічного розвитку в державі, але підтримується авторитарний стиль керівництва у країні, що відрізняє цю альтернативну форму волевиявлення від попередніх концепцій.

В свою чергу Дж. Кедді класифікує проблеми із впровадження альтернативної виборчої системи традиційній паперовій системі, яка поки що превалує у світі, на три типи (*Рис. 2.3.1.2*):

Рис. 2.3.1.2. Чинники, що виступають бар'єрами введенню альтернативних форм голосування за допомогою електронних засобів [31, с. 11].

- технологія не розв'язує проблему, а виступає допоміжним засобом у її вирішенні;
- електронний обмін інформацією означає кількість і швидкість, але не завжди якість;
- культурні і організаційні чинники [31, с. 11].

З іншого боку можна сказати, що бар'єрами у впровадженні альтернативної виборчої системи за допомогою електронних засобів є, скоріш, все ж таки не технологічні складності організації виборчого процесу, а ставлення суспільства до влади, недовіра їй та результатам «машинного» підрахунку голосів. «До основних бар'єрів належать бар'єри, пов'язані з культурою, архітектурою, довірою, ресурсами, а також із опором виборців» [32]. Це означає, що розв'язання проблеми впровадження електронної виборчої системи лежить у необхідності модернізувати передусім відносини між владою і суспільством. Відповідно, для того, що електронна система могла діяти в Україні необхідні «електронно-грамотні» громадяни і такі ж «електронно-обізнані» чиновники.

В цілому щодо України, то незважаючи на досить гарні перспективи впровадження альтернативної виборчої системи за допомогою ІКТ, існує ряд проблем, пов'язаних з цією концепцією. Зокрема, на підставі даних Міжнародного Фонду «Відродження», до них можна віднести такі:

- необхідність модернізації технологій електронного урядування;
- потреба у модернізації системи державного управління;
- вимога проведення адміністративної реформи;
- недостатня взаємодія між органами виконавчої влади і органами місцевого самоврядування;
- відсутність чіткого плану по переходу до альтернативної системи голосування;
- низький рівень комп'ютерної грамотності деяких шарів населення України [30, с. 6].

Таким чином на сьогодні пошук альтернативних форм волевиявлення – це перспективний напрямок, але щоб говорити про його абсолютну ефективність треба виконати цілу низку умов щодо технічної модернізації, вирішення питання кібербезпеки та внести відповідні зміни до виборчого законодавства.

У жовтні 2017 року деякі українських видання анонсували можливість проведення виборів в Україні вже у 2019 році на базі технології блокчейн. Це було реакцією на заяву Джорджа Гівішвілі, директор з маркетингу компанії Bitfury (впроваджувала застосування технології блокчейн у Земельний кадастр), який запропонував надати Україні технічне рішення для проведення виборів або принаймні пілотних проектів в деяких регіонах за допомогою цієї технології (на тої час вже була протестована на одному з регіонів Великобританії). Він заявив, що система повністю готова і може бути впроваджена за 2-3 тижні. Але поки що суттєвих змін у цьому напрямку не сталося і ідея не отримала подальшого практичного розвитку.

У тому же 2017 році Державному агентстві з питань електронного управління України повідомили, що згідно з концепцією розвитку електронної демократії в Україні здійснюються заходи із запровадження електронного голосування [44].

Передусім мова йшла про розробку нормативно-правових актів Міністерством юстиції у співпраці з агентством та іншими установами, розробку основних засад електронного голосування під час проведення виборів

та референдумів, а також створення інтегрованої схеми електронної ідентифікації та альтернативних схем, як Bank ID, Mobile ID та інші.

2.3.2 Законодавча база на сьогодні

На сьогодні в Україні існує законодавча база, яка визначає особливості реалізації виборчого процесу в Україні. Усі вибори в Україні відбуваються на основі положень Конституції України про вільні вибори, таємне голосування. Сутність виборчого процесу полягає у тому, що усім громадянам України надається можливість вільно висловити свою волю щодо вибору кандидата. Будь-який примус чи підкуп виборця, як зауважує О. В. Совгіря, вважається чинником, що перешкоджає праву вільного волевиявлення [13].

Принцип загального виборчого права, викладений у Конституції України, забезпечує усім громадянам, які досягли віку 18 років, право голосу. Лише особи, які визнані судом недієздатними, не можуть брати участь у голосуванні:

«**Стаття 69.** Народне волевиявлення здійснюється через вибори, референдум та інші форми безпосередньої демократії.»

«**Стаття 71.** Вибори до органів державної влади та органів місцевого самоврядування є вільними і відбуваються на основі загального, рівного і прямого виборчого права шляхом таємного голосування.

Виборцям гарантується вільне волевиявлення» [61].

Рівне виборче право означає, усі громадяни на виборах є рівними і мають можливість віддати лише один голос на одній виборчій дільниці.

Згідно із Законом України Про вибори Президента України (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1999, № 14), голосування в Україні є таємним:

«**Стаття 7. 1.** Голосування на виборах Президента України є таємним: контроль за волевиявленням виборців забороняється. Фотографування, відеофіксація в будь-який спосіб результатів волевиявлення виборців в кабіні для таємного голосування, а також демонстрація виборцем результатів

волевиявлення у приміщенні для голосування забороняються і є порушенням таємниці голосування.

У відповідності із Законом України Про вибори народних депутатів України (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2012, № 10-11), вибори депутатів є прямими:

«Стаття 4. Пряме виборче право

1. Вибори депутатів є прямими. Громадяни України обирають депутатів безпосередньо шляхом голосування за кандидатів у депутати, включених до виборчого списку партії, та за кандидатів у депутати в одномандатних округах» [89].

Закон України Про місцеві вибори (Відомості Верховної Ради (ВВР), 2015, № 37-38) визначає вибори голів міських адміністрацій:

«4. Вибори міського (міст, кількість виборців у яких дорівнює або є більшою ніж 90 тисяч) голови проводяться за мажоритарною системою абсолютної більшості в єдиному одномандатному виборчому окрузі, що збігається відповідно з територією міста згідно з існуючим адміністративно-територіальним устроєм або територією об'єднаної міської громади (далі - територія міста)» [100].

В свою чергу, українське законодавство визначає електронне голосування, як голосування з будь-якого публічного питання, зокрема участь в опитуваннях, виборах, референдумах, що передбачає використання електронних засобів для ідентифікації та підрахунку голосів [44].

На сьогодні основами законодавчого впровадження електронної демократії та, певним чином, альтернативних систем електронного голосування в Україні є відповідні законодавчі акти, серед яких:

1) Постанова КМ №3 від 4 січня 2002 р. України «Про Порядок оприлюднення у мережі Інтернет інформації про діяльність органів виконавчої влади» [45].

Згідно з Постановою «1. Оприлюднення у мережі Інтернет інформації про діяльність органів виконавчої влади здійснюється з метою підвищення

ефективності та прозорості діяльності цих органів шляхом впровадження та використання сучасних інформаційних технологій для надання інформаційних та інших послуг громадськості, забезпечення її впливу на процеси, що відбуваються у державі» [45].

2) Розпорядження КМ України № 386-р від 15.05.2013 р. «Про схвалення Стратегії розвитку інформаційного суспільства в Україні» [48].

Згідно з цим Розпорядження розвиток ІКТ в країні повинен вирішити ряд завдань, серед яких:

- «розвиток електронної економіки;
- забезпечення комп'ютерної та інформаційної грамотності громадян насамперед;
- розвиток національної інформаційної інфраструктури та її інтеграція до світової інфраструктури;
- підвищення якості та доступності адміністративних послуг, спрощення процедур їх надання і скорочення відповідних витрат, деперсоніфікація надання адміністративних послуг як інструмент зниження рівня корупції;
- розвиток електронної демократії;
- досягнення ефективної участі регіонів України у процесах становлення інформаційного суспільства, підтримку регіональних і місцевих ініціатив;
- захист інформаційних прав громадян та організацій, авторського права, підтримку демократичних інститутів та мінімізацію ризиків “інформаційної нерівності”;
- захист персональних даних;
- забезпечення відкритості інформації про діяльність державних органів та органів місцевого самоврядування, розширення доступу до неї та надання можливості безпосередньої участі як інститутів громадянського суспільства, так і громадян у процесах підготовки і проведення експертизи проектів актів

законодавства, здійснення контролю за результативністю і ефективністю діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування;

- удосконалення інформаційного законодавства;
- поліпшення стану інформаційної безпеки» [48].

3) Закон «Про доступ до публічної інформації» від 13 січня 2011 р. [101].

Згідно з цим Законом, доступ до інформації забезпечується шляхом:

1) систематичного та оперативного оприлюднення інформації:

в офіційних друкованих виданнях;

на офіційних веб-сайтах в мережі Інтернет;

на єдиному державному веб-порталі відкритих даних;

на інформаційних стендах;

будь-яким іншим способом;

2) надання інформації за запитами на інформацію» [101].

4) Закон «Про внесення змін до Закону України «Про звернення громадян» щодо електронного звернення та електронної петиції», від 2 липня 2015 р. [42].

Згідно зі Статтею 23- цього Закону:

- «Громадяни можуть звернутися до Президента України, Верховної Ради України, Кабінету Міністрів України, органу місцевого самоврядування з електронними петиціями через офіційний веб-сайт органу, якому вона адресована, або веб-сайт громадського об'єднання, яке здійснює збір підписів на підтримку електронної петиції.

- В електронній петиції має бути викладено суть звернення, зазначено прізвище, ім'я, по батькові автора (ініціатора) електронної петиції, адресу електронної пошти. На веб-сайті відповідного органу або громадського об'єднання, що здійснює збір підписів, обов'язково зазначаються дата початку збору підписів та інформація щодо загальної кількості та переліку осіб, які підписали електронну петицію» [42].

5) Концепція розвитку електронної демократії в Україні, схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 8 листопада 2017 р [44].

Її метою стало формування політичних, організаційних, технологічних та ідеологічних умов розвитку електронної демократії в Україні, що характеризувалось би зростанням залучення громадян до комунікації, співпраці з органами державної влади, контролю за ними, участі у виробленні політики, розвитку самоорганізації та самоврядування, а також рівнем довіри до суб'єктів владних повноважень; узгодження стандартів державної політики зазначеної сфери з міжнародними, зокрема європейськими стандартами [44].

За цією концепцією період між 2017 і 2018 роками був відведений для формування основ впровадження електронного голосування, а також електронного виборчого процесу, електронних референдумів та електронних плебісцитів, а безпосереднє впровадження цієї системи мало б відбутись до 2020 року.

Затверджений план заходів передбачав формування нормативно-правового забезпечення розвитку електронної демократії. А саме - створення нормативно-правових засад для забезпечення функціонування електронних інформаційних ресурсів органів влади, удосконалення механізму подання та розгляду електронних петицій, підвищення участі громадян у процесах прийняття рішень через запровадження інструменту електронних консультацій, формування основи для забезпечення електронного голосування та удосконалення принципів розвитку відкритих даних [44].

б) Концепція розвитку цифрової економіки та суспільства на 2018-2020 роки [102].

Передбачає здійснення заходів щодо впровадження відповідних стимулів для цифровізації економіки, суспільної та соціальної сфер, набуття громадянами цифрових компетенцій, а також визначає критичні сфери та проекти цифровізації, стимулювання внутрішнього ринку виробництва, використання та споживання цифрових технологій.

В Концепції також було наголошено, що «одним з найбільш перспективних в умовах України напрямів розвитку є електронне голосування виборців», а можливість голосувати через Інтернет мережу підвищить загальну

оперативність отримання результатів, полегшить процедуру волевиявлення, і, таким чином, в перспективі дозволить залучити до виборчого процесу набагато більшу кількість громадян, особливо молодь, що покращить репрезентативність та якість виборів [102].

7) Закон «Про електронні довірчі послуги», від 05 жовтня 2017 р. [103].

Закон визначає правові та організаційні засади надання електронних довірчих послуг, порядок здійснення державного нагляду (контролю) за дотриманням вимог законодавства у сфері електронних довірчих послуг, а також правові та організаційні засади здійснення електронної ідентифікації.

2.3.3 Ключові промоутери ініціативи в Україні

13 квітня 2016 року у Верховній Раді у Україні було зареєстровано законопроект №4404 щодо запровадження електронних протоколів та електронного підрахунку голосів під час виборів. Одним з авторів законопроекту став народний депутат Олексій Скрипник, народний депутат від партії «Самопоміч». Іншими авторами цього проекту виступили 14 народних депутатів з фракції «Самопоміч», 12 – з БПП, 7 – з «Народного Фронту», 3 – БЮТ і 1 – зі «Свободи» [104].

Згідно з висновками до проекту Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо електронного виборчого процесу» (реєстр.№4404 від 13.04.2016 р.), у проекті пропонується:

«Внести низку змін до законів України «Про місцеві вибори», «Про Центральну виборчу комісію» та до Кримінального Кодексу України. Пропонується запровадити використання апаратно-технічних засобів, зокрема систем оптичного сканування бюлетенів, електронних протоколів з електронними підписами членів виборчих комісій про встановлення результатів виборів на окремих ділянках та в цілому тощо» [41].

Олексій Скрипник описує свій проект таким чином: «Якщо ми зробимо цей проект за допомогою електронних сканерів, куди в бюлетень, який заповнює

громадянин, будуть внесені результати і в режимі онлайн ці результати будуть поступати в центральну базу даних – це дозволить уникнути фальсифікацій. Дуже просто підрахувати голоси, і за допомогою комісій побачити зіпсовані бюлетені. В дуже короткий період після закриття дільниць можна побачити технічні результати голосування, які потім можна співставити з результатами, представленими комісіями. Очікуємо точність голосування 99%, що унеможливить фальсифікації» [105].

Аналіз проекту О. Скрипника свідчить, про основною метою проекту є зниження фальсифікації на виборах. Дослідження ставлення українців до виборів свідчить про те, що існує суттєва проблема недовіри громадян до результатів голосування (*Таблиця 2.3.3.1*):

Таблиця 2.3.3.1

Ставлення громадян до підрахунку результатів виборів (%)

Критерій	2007-2010 роки	2018 рік
Пройдуть чесно, без підтасувань	4%	17%
Будуть окремі порушення, але вони істотно не вплинуть на результат	23%	12%
Припускаю, що результати можуть бути перекручені	41%	28%
Обов'язково усе буде підтасовано	19%	29%
Важко відповісти	13%	14%

** складено автором на основі даних [106;107].*

Дані *Таблиці 2.3.3.1* свідчать про те, що спостерігається тенденція недовіри виборців до результатів обрання представників влади. 57% потенційних виборців виказують високу недовіру до голосування, вважаючи, що його результати будуть фальсифіковані. 12% виборців допускають вірогідність несуттєвих порушень, але цей відсоток теж можна вважати тривожним, адже навіть незначні порушення можуть спричинити невірну трактовку загального підрахунку голосів. Проект О. Скрипника дав би змогу прискорити підрахунок результатів голосування та зменшити ризик фальсифікацій. Технічно це можна

реалізувати, якщо дані відданого голосу будуть одразу потрапляти в головну базу даних. Таким чином, точність такої системи прирівнюватиметься до 99%.

На підтримку проекту виступила політична та громадська діячка, фахівець з питань інвестицій й інформаційного суспільства, та експерт Державного агентства з питань електронного урядування Яніка Меріло. Вона відзначає, що електронне голосування через мережу Інтернет стане лише першим кроком. Другим етапом буде голосування за допомогою мобільної техніки та карток ID [108]. Леонтій Шипілов, кандидат від фракції «Народний Фронт підтримує введення електронного голосування, але зауважує, що необхідно врахувати досвід Франції і США, зокрема, кібербезпеки, які несе в собі переведення виборчої системи в електронну площину [цит. за 23]. Світлана Кустова, кандидат від фракції «БПП «Солідарність»» не відкидає можливість електронного голосування в Україні, однак, наголошує, що воно має розглядатися у довгостроковій перспективі з урахуванням негативного досвіду країн, які апробували цю систему під час виборів [цит. за 23].

У відповідності із законопроектом №4404, кожна виборча дільниця забезпечується комп'ютерами, системами оптичного сканування та іншим обладнанням в кількості та з технічними характеристиками, визначеними Центральною виборчою комісією, достатніми для забезпечення функціонування системи «Вибори» (нова частина 4 статті 76 Закону). На виборчому бюлетені для голосування в територіальному виборчому окрузі наноситься кодування у вигляді штрихόδоду (частина 4 статті 74 Закону), а у самому бюлетені виборець повністю замальовує або робить іншу позначку, що засвідчує його волевиявлення, у квадраті проти назви місцевої організації партії, кандидата (частина 11 статті 74 Закону). На виборчій дільниці встановлюються виборчі скриньки до яких під'єднані сканери, після опускання заповненого виборчого бюлетеня у виборчу скриньку через сканер відбувається автоматичне сканування такого виборчого бюлетеня, розпізнавання нанесених на ньому виборцем позначок. Після завершення голосування автоматично формується та надсилається на сервер відповідної територіальної виборчої комісії

контрольний електронний протокол про підрахунок голосів виборців на виборчій дільниці (стаття 77) [41].

Слід відзначити, що у запропонованому проекті передбачається, що електронне голосування буде поєднуватися із традиційним, а виборці матимуть право обирати, яким чином голосувати.

Згідно з умовами законопроекту, члени комісій на виборчих дільницях матимуть ЕЦП, або електронний цифровий підпис і, таким чином, будуть підписувати електронні протоколи. Процес заповнення електронного протоколу, обробка даних в них та надсилання у єдину базу даних Центральної виборчої комісії (ЦВК) будуть автоматизовані. Результати обробки протоколів будуть публікуватися на сайті ЦВК у відкритому доступі. Прикладом застосування такої практики можуть служити вибори мера Львова у жовтні 2016 року. Під час другого туру через систему e-vyboru.org було опубліковано 100% електронних бюлетенів [104].

Як ствержує автор законопроекту О. Скрипник, електронне голосування позбавить членів виборчих комісій будь-яким чином втручатися в хід волевиявлення народу та спотворювати його результати [цит. за 22]. Цей чинник законопроекту дозволить уникнути таких підтасувань результатів як «переписування бюлетенів», «переплутування купки бюлетенів», «додавання до виборчих бюлетенів вже заповнених зразків» та ін. Загальні витрати на проект мали скласти 3 010 746 623 гривень.

Основні параметри системи голосування за законопроектом 4404 такі:

1) Система матиме різнорівневу ступінь верифікації бюлетенів, що виключатиме можливість обману системи і підробки голосів.

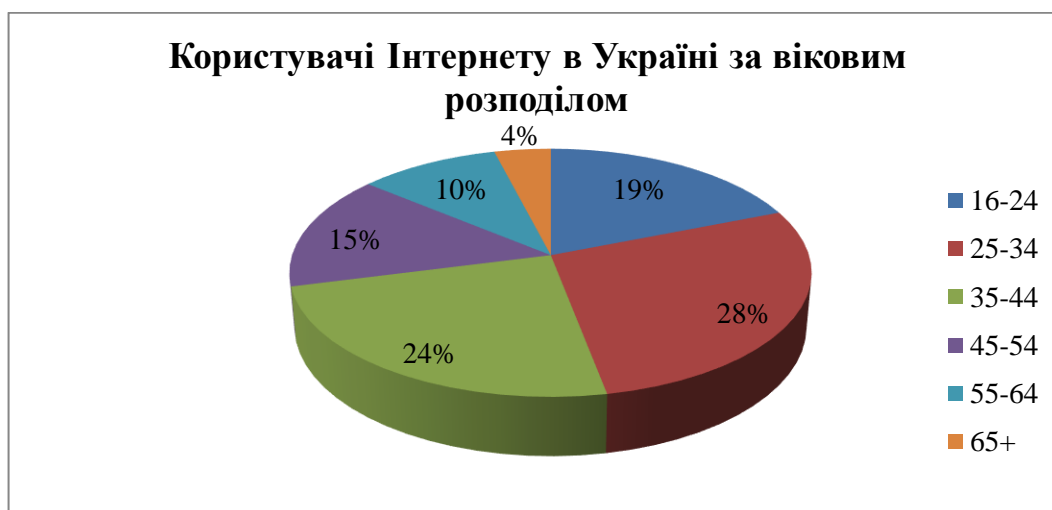
2) Мінімізація людського фактору. Члени виборчих дільниць, які раніше мали абсолютний допуск до виборчих бюлетенів, тепер будуть позбавлені можливості підробити дані або допускати помилки.

3) Передача і збереження інформації на кількох серверах одночасно. Це, мабуть, одна з найбільших переваг нової запропонованої системи, адже розбіжності у результатах дадуть змогу одразу запідозрити факт шахрайства.

4) Швидкий підрахунок голосів. Попередні результати голосування можливо дізнатися вже за кілька годин після закриття виборчих дільниць.

5) Можливість онлайн слідкувати за підрахунком голосів.

В свою чергу противники електронного голосування зауважують, що й досі досить високій відсоток українців залишаються, на жаль, не достатньо комп'ютерно-обізнаними. Агентство “We are Social” опублікувало статистику, згідно з якою лише 65% відсотків українців, що складає приблизно 25,59 мільйонів українців користуються Інтернетом у повсякденному житті. З січня 2017 року по січень 2018 кількість Інтернет користувачів в Україні збільшилася на 17% (4 мільйони осіб). Але відсоток громадян, які не вміють користуватися Інтернетом ще й досі високий [21]. Проведення досліджень міст і сіл України, де найактивніше користуються Інтернетом свідчить, що 30% активних користувачів Інтернету проживають у сільських місцевостях. Ця цифра на 10% перевищує користувачів у невеликих містах. Так, у містах, населенням до 100 тисяч, проживають 21% активних користувачів Інтернету. Найбільший відсоток користувачів проживають у великих містах (з населенням понад 100 тисяч) – 49%. Що стосується віку, то картина прогнозована (Діаграма 2.3.3.2):

Діаграма 2.3.3.2. Статистика користувачів Інтернету в Україні за віковими показниками

*складено автором на основі даних [109].

Враховуючи всі аспекти проекту Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо електронного виборчого процесу» (реєстр.№4404 від 13.04.2016 р.), Головне Управління відхилило проект, зауваживши, що він має суттєві недоліки і прогалини: ідея автоматизації виборчого процесу, безумовно, є прогресивною і в світовій практиці організації голосування є чимало прикладів її успішної реалізації. Тим не менш проаналізувавши поданий законопроект, Головне управління не підтримало його прийняття. «Запропонований у законопроекті механізм електронного голосування та встановлення його результатів, на наш погляд, має недоліки та прогалини, що не дозволяють оцінити його позитивно» [87].

Згідно з положеннями висновку, було під поставлено сумнів, чи здатні органи державної влади та місцевого самоврядування забезпечити відповідні дільничні виборчі комісії комп'ютерною технікою в обсягах, необхідних для організації електронного голосування. Крім цього експерти звернули увагу на недостатнє фінансово-економічне обґрунтування проекту. Також були озвучені побоювання, щодо загрози безпеці даних.

Треба зазначити, що питання безпеки стоїть окремим пунктом, під час обговорення проектів електронного голосування. Так Євген Радченко, який є депутатом від фракції «Об'єднання Самопоміч» не підтримує ініціативу із впровадження електронного голосування в Україні, саме з причини можливих кібернетичних загроз безпеці даних. Разом з тим, він готовий підтримати систему електронного підрахунку голосів, що має прискорити обробку результатів.

Однак, електронний підрахунок голосів так чи інакше передбачає введення даних голосування в електронну систему, тому не зовсім зрозуміло, яким чином, це можна реалізувати без власне впровадження електронного голосування, коли інформація буде передаватися одразу до ЦВК [цит. за 23].

Наталія Бернацька, колишній перший заступник Міністра Юстиції, а наразі секретар ЦВК, вважає, що впровадження електронного голосування в умовах російської агресії, є недоцільним, адже з її слів «Не треба бути пророком, щоб

розуміти, що будуть втручання, з боку нашого північного сусіда – так точно» [цит. за 23].

Її думку поділяє також голови Комітету виборців України Олексій Кошель, який заявив, що збереження старої паперової системи голосування – “...це один із ключових заходів для забезпечення безпеки від зовнішнього втручання на виборах. Тому що зараз є ризики і хакерських атак”. На його думку, наразі, слід запровадити тільки електронну передачу даних від дільниць до ЦВК, залишивши стару паперову система [110].

Узагальнюючи та роблячи підсумок аналізу особливості функціонування системи електронного голосування в Україні, можна зазначити, що вочевидь на сьогодні електронне голосування набуває поширення на міжнародному та європейському рівнях завдяки поширенню інформаційно-комп’ютерних технологій, а Україна, в свою чергу, як держава з високими науково-технічними можливостями має всі перспективи для впровадження електронного голосування у вигляді власної виборчої практики.

Висновки до розділу 2

Проаналізувавши сутність і особливості електронного голосування як виборчої системи нового формату в світі та Україні, можемо зробити висновок, що впровадження електронного голосування ставить за мету покращення взаємодії між владою і суспільством. Зміна виборчої системи в Україні вимагатиме трансформацій внутрішніх і зовнішніх відносин на рівні держави на основні використання ІКТ можливостей для застосування у практичній діяльності виборчої системи.

Аналіз перспектив впровадження електронного голосування в Україні свідчить про те, що воно має зменшити корупцію серед кандидатів на посаду, знизити ризик підробок бюлетенів та різного роду фальсифікацій, статистика яких в Україні є негативною, адже під час виборів минулих років виявлені випадки прямого і непрямого підкупу громадян. Проведені дослідження

свідчать, що в Україні існує ризик недовіри громадян до існуючої виборчої системи. Впровадження електронного голосування може сприяти подоланню цієї тенденції. Оскільки електронне голосування практикувалося в ряді країн, Україна має змогу переймати їх досвід та враховувати помилки. Зокрема, електронна система голосування вже запроваджена у багатьох державах світу: США, Канаді, Бразилії, Індії, Бельгії, Австралії, Естонії, південній Кореї. У Великобританії, Німеччині, Франції, Іспанії, Португалії, Італії, Норвегії, Швейцарії, Росії, Казахстані, Японії, Китаї проводяться експерименти з її використання.

Враховуючи вищенаведені недоліки та ризики процедури електронного голосування, а також брак досвіду, його використання вимагає обережної та зваженої позиції щодо використання Інтернет технологій під час здійснення волевиявлення. Водночас в епоху інтенсивного розвитку інформаційного простору та інформаційного суспільства неможливо стояти осторонь технологічного прогресу. Очевидно, що майбутнє демократичне суспільство – це суспільство інформаційних технологій. Однак умовою для використання механізмів електронного голосування в Україні повинні стати гарантії безпеки його реалізації. Крім того, принаймні з початку електронне голосування повинно використовуватися як паралельна форма традиційному волевиявленню, а не як єдиний безальтернативний механізм обрання влади.

РОЗДІЛ 3.

ПРОЕКТ ЗАПРОВАДЖЕННЯ ТА РОЗВИТКУ В УКРАЇНІ ЕЛЕКТРОННОГО ГОЛОСУВАННЯ

3.1. Вибір методу проведення електронного голосування

Методологію публічного адміністрування прийнято розглядати як транскрипцію методології специфічної сфери діяльності – державного управління. Її не можна зводити тільки до методів управління, під якими «розуміються способи і прийоми аналізу і оцінки управлінських ситуацій, використання правових і організаційних форм, впливу на свідомість і поведінку людей в керованих суспільних процесах, відносинах і зв'язках [111, с. 9]. Застосування історико-матеріалістичного методу у публічному адмініструванні в Україні дало змогу встановити співвідношення понять «виборча система» і «електронне голосування» і їх місце у законодавчій та урядовій структурі держави, як засобів, спрямованих на захист прав і свобод громадян та стабілізації суспільства. Разом з тим, у дослідженні зосереджена увага на характеристиці практики впровадження електронного голосування у країнах світу та перспектив його імплементації в Україні.

Для досягнення мети та реалізації поставлених завдань роботи було використано методи дослідження, які відповідають науковому пошуку, а саме:

1) *аналітичний*, що застосований у студіюванні понятійно-категорійного апарату відносно електронного голосування, узагальнення наукової літератури. Метод системного аналізу (або системно-структурного аналізу), що передбачає інтеграцію у собі кількох напрямків системного підходу щодо аналізу розвитку певних явищ розвитку електоральних систем, надав можливість здійснювати комплексний і всебічний аналіз такої складної й динамічної системи як електронного голосування;

2) *дискурсивний* – у висвітленні досвіду основних напрямів розвитку електронного голосування. При цьому застосування конкретно-історичного

методу дав можливість точно встановити, який саме науковець і у який період розпочав вивчення даної проблеми, хто продовжив її вивчення і які нові результати зрештою були отримані;

3) *компаративний* метод (порівняльно-історичний) – при зіставленні та порівнянні процесів розвитку систем електронного голосування у різних сферах та країнах. Зокрема, порівнюючи традиційний та електронний методи голосування, можна стисло вказати такі їх відмінності (Табл. 3.1.1).

Таблиця 3.1.1

Порівняння традиційного й електронного голосування

Підстава порівняння	Традиційне голосування	Електронне голосування
Вартість	Відносна низька при реалізації	Низька при масовій реалізації, проте відносно дорога при старті
Репрезентативність	Охоплює усі групи населення, які мають законодавче право голосувати	Можуть скористатися особи, які мають доступ до Інтернет і вміють ним користуватися, нема потреби у фізичній присутності
Інноваційність	Не є інноваційним типом волевиявлення	Є найбільш інноваційним типом волевиявлення, поширений навіть не у всіх країнах ЄС
Загрози фальсифікації	Високі	В цілому низькі, але у разі кібератаки чи цілеспрямованого прокинення в електронну систему – високі.
Доступність	Доступність для усіх прошарків населення	Доступність для освічених в інформаційній і комп'ютерній сферах громадян

* складено автором на основі даних [86;90].

4) *типологічний* та *описовий* методи аналізу електронного голосування. Зокрема, метод типологізації застосовувався з метою дослідницького

розчленування компонентів електронного голосування із подальшим об'єднанням виділених у ході аналізу елементів у наукову картину інформації.

5) *узагальнення* – для підведення проміжних і заключних підсумків дослідження, формулювання висновків;

6) *порівняльно-правовий метод*, який призначений для виявлення загальних тенденцій і закономірностей правового розвитку, що притаманні різним галузевим утворенням у межах однієї держави та фіксації їх проявів у специфічних умовах окремих країн.

7) *комплексний підхід*, який дозволив підпорядкувати усі елементи змісту та форми праці провідній меті й завданням дослідження.

Переходячи до принципів дослідження, що були задіяні, варто вказати такі з них:

1) *об'єктивності* та *історизму* – для виявлення різних передумов, основних етапів і галузевих особливостей розвитку системи електронного голосування.

2) *системності* – орієнтував, з одного боку на урахування багатофакторності вирішення проблемних аспектів електронного голосування, а з другого – на комплексне осмислення знань про минуле, сучасне й майбутнє (елемент прогнозування);

3) *об'єктивності* – передбачав забезпечення неупередженості у ході аналізу наукових праць із проблематики дослідження. Полягав в отриманні об'єктивно істинних знань про процеси розвитку електронного голосування.

4) *всебічності* – вимагав критичного аналізу всієї сукупності джерел і літератури з обраної теми, а також урахування численних впливів на розвиток системи електронного голосування;

5) *наступності* (спадкоємності) – передбачав наявність і підтримання тісного зв'язку нових знань про досліджувану проблематику в сфері розвитку систем голосування із науковими надбаннями попередників та уникнення суб'єктивізму в оцінці подій минулого й сучасності розвитку управління електоральними системами.

Для попереднього розгляду на базі проведеного дослідження було відібрано чотири проекта електронного голосування, а саме:

- дистанційне Інтернет голосування (E-voting);
- DRE машини з принтером;
- естонська модель з ID-карткою;
- система оптичного сканування бюлетенів (проект Скрипника).

Для остаточного вибору найбільш життєздатного та перспективного проекту був використан метод *інтерв'ю* для формування переліку переваг та загроз імплементації електронного голосування, а також *метод експертних оцінок* (науковий метод який дозволяє отримати об'єктивну оцінку на основі певної сукупності індивідуальних думок експертів) та інтерв'ю. Треба зазначити що ідеальної на 100% системи електронного голосування на сьогодні не існує, а наявні системи продовжують розвиватися відповідно з технологічним прогресом. Тому вкрай важливо обрати правильну систему, ретельно зваживши переваги та недоліки всіх варіантів – саме тому ми вдалися до експертної оцінки під час аналізу та вибору кінцевого проекту електронного голосування. Був проведений загальний аналіз, який розкрив переваги і хиби дистанційного електронного голосування в інтернеті (далі E-voting), у порівнянні з декількома іншими варіантами, включаючи старий “паперовий” метод, що застосовується зараз (див. Додаток В).

Застосування методу експертних оцінок допомогло, також, зрозуміти, у чому полягає перевага E-voting, та що можна буде підкреслити та на чому сконцентрувати увагу під час адвокаційної кампанії, та просування цієї ідеї. Крім того, знаючи та розуміючи слабкі сторони, можна завчасно знайти засоби, як їх перебороти.

Цей метод був використований, через наступні фактори, що ускладнювали прийняти рішення:

- неможливість точного прогнозування наслідків прийнятого рішення;
- наявність факторів, які не піддаються контролю зі сторони особи, що приймає рішення;

- наявність декількох варіантів вирішення проблеми та необхідність вибору одного з них;
- неповторність та неможливість експериментальної перевірки прогнозованого перебігу подій і результатів процесів вирішення проблеми.

Методика проведення експертної оцінки мала наступні етапи:

1) Формування групи експертів.

Був застосований документальний метод, який передбачає підбір експертів, виходячи з їх професійних характеристик. Експерти повинні були мати відповідний науковий ступінь та/або звання, належний стаж роботи за спеціальністю. На базі попередніх інтерв'ю та завдяки рекомендаціям до складу експертної ради увійшли провідні спеціалісти у питаннях електронного урядування, ІТ безпеки, виборчого законодавства, а також представники як українських так і закордонних громадських організацій, а саме: Володимир Фльонц – голова ГО Електронна демократія; доктор філософії Віолетта Москалу – експерт з питань державного управління та засновниця Глобального Руху “Моя Україна” (Франція); Михайло Чобанян – засновник першої криптовалютної біржі KUNA, ІТ фахівець; Яніка Мерило – експертка Агентства електронного урядування України; Світлана Матвієнко – голова Ради Лабораторії законодавчих ініціатив, керівник УШПС.

2) Складання плану і програми експертизи:

- формулювання мети та завдань експертної оцінки;
- розробка анкети (опитувальника) – остаточна анкета була розроблена за участю запрошених експертів, кожен з яких запропонував 10 попередніх критеріїв, які були зведені та розподілені на декілька груп, внаслідок чого була отримана анкета з 20-ма критеріями оцінки запропонованих проектів голосування;
- формування правил проведення опитування експертів (тобто вибір методу експертних оцінок) – був запропонован метод середньої та середньої зваженої оцінки, експерти ранжували обрані 20 критерії за рівнем важливості від

найбільш важливого – 20 балів, до найменш важливого – 1 бал, після чого була розрахована середня вага кожного з критеріїв, а також оцінювали запропоновані методи голосування за п’ятибальною шкалою на відповідність кожному з 20-ти критеріїв – де 5 означало – найкраще відповідає критерію, 1- не відповідає. Таким чином була розрахована зважена середня арифметична оцінка (SM) для кожного з запропанованих методів голосування:

$$SM = \frac{\sum K \cdot V}{n}, \quad (3.1.1)$$

V — індивідуальна оцінка кожного експерта;

K — ваговий коефіцієнт;

Σ — сума; n — кількість експертів.

3) Проведення експертної оцінки

Експертна оцінка ваги коефіцієнтів та проектів за обраними показниками була проведена індивідуальним методом, суть якого полягала у тому, що кожний експерт надав свою оцінку незалежно від інших, а потім ці оцінки були об’єднані у загальну.

4) Розрахунок статистичних показників:

- розрахунок групових оцінок із врахуванням шкали ваги;
- розрахунок достовірності отриманої експертної думки.

Для цього була визначена ступінь одностунності експертів за допомогою: середнього квадратичного відхилення та коефіцієнта варіації (C), який вираховується за формулою:

$$C = \frac{\sigma \cdot 100\%}{M}, \quad (3.1.2)$$

σ — середнє квадратичне відхилення;

M — середнє арифметичне значення.

Коефіцієнт варіації $>30\%$ означає неправильний підбір експертної групи, високу неоднорідність її за ступенем компетенції щодо цього запитання та неможливість вважати отриманий результат значимим. У нашому випадку загальний коефіцієнт варіації склав $20,11\% <30\%$ - тобто висновку та оцінкам експертної групи можна довіряти.

5) Групування та зведення матеріалів експертизи.

Під час оцінки та вибору окрему увагу було звернено на те, що головне, що треба пам'ятати, на що треба орієнтуватися та намагатися досягти, це те, щоб переваги обраного рішення в сфері електронного голосування переважали недоліки не лише в порівнянні з іншими електронними системами, а й у порівнянні зі звичайним старим голосуванням на папері. Адже в кінцевою метою було те, щоб обрана система е-голосування не лише полегшила життя ЦВК та виборчій адміністрації, а й перш за все була корисною для громадянам, спростивши процедуру голосування, та не створювала більші труднощі у порівнянні за старою процедурою. Саме тому порівняння та аналіз було проведено із включенням старого паперового голосування та декількох нових електронних методів.

Основні результати аналізу та експертної оцінки наведені в **Додатку В**, де представлені два варіанти оцінок – невагові та вагові. В першому випадку вважається, що кожен з показників має такий саме рівень важливості. Той метод голосування, який має найбільш високу оцінку за цим показником має перевагу. Сумуючи оцінки за всіма факторами отримуємо загальну оцінку. Отримані результати продемонстрували перевагу саме метода дистанційного онлайн інтернет голосування, який отримав 81,8 балів та посів перше місце випередивши інші чотири методи серед яких: так звані DRE машини з принтером – 73 бали, Естонська модель онлайн голосування – 76,2 балів,

Електронні сканери бюлетенів (проект Скрипника) – 59,4 балів та Паперове голосування – 57,8 балів. Останній метод, який застосовується зараз під час виборів взагалі посів останню сходинку отримавши досить помірні оцінки через існуючі високі ризики майже за всіма показниками.

Але більш коректним буде використання та врахування саме вагових оцінок, адже різні показники зазвичай мають різне значення та не однаково важливі. В системі вагових оцінок кожний показник має певну вагу в залежності від того, наскільки він важливий для формування успіху проекту. Вагові оцінки розраховуються шляхом перемноження оцінки проекту за даним показником на вагу цього показника. За цим підрахунком знов ж таки перші місце посідає саме **E-voiting** з результатом 3,77 балів.

Таким чином за допомогою методу зважених експертних оцінок було обрано саме цей метод, як той що найкраще задовольняє існуючі проблеми та дозволяє найкращим чином оптимізувати процес голосування під час виборів в Україні.

Отже, вочевидь, національна виборча система потребує суттєвих змін шляхом впровадження новітніх технологій для голосування, які на початковому етапі повинні, звичайно, поєднуватись із традиційним методом. Кінцевою метою змін має стати пропорційна система з відкритими списками під час місцевих виборів та виборів до ВР, у поєднанні з прямими виборами Президента, що будуть проводитись методом електронного дистанційного інтернет голосування. Ці нововведення, краще забезпечать виборчі права громадян, включаючи тих, що перебувають за кордоном, зроблять процедуру виборів гнучкою для виборців, швидкою у підрахунку голосів, створять надійний захист від зовнішніх втручань, зафіксують багаторазове використання виборчої системи із залученням мінімальної кількості людей, що надасть можливість суттєво заощадити бюджетні витрати [25].

3.2. Переваги та недоліки електронного голосування в Україні

Треба зазначити, що в цілому для формування електронних виборів в Україні наразі є всі підстави і питання їх імплементації знаходиться у площини так званої “політичної волі”. У 2014 р. Коаліційною Угодою фракцій Верховної Ради України і «Стратегією сталого розвитку «Україна – 2020»», які було схвалено Указом Президента України від 12.01.2015 №5/2015 було покладено початок розвитку інформаційного суспільства в країні. У них передбачалось, серед іншого, запровадження електронного голосування на виборах. У документі наголошується, що електронне голосування виборців є одним з найбільш перспективних напрямків розвитку електронної демократії в Україні. В уряді вважали і вважають досі, що електронні вибори можуть бути більш чесними і ефективними, ніж традиційні. Електронні технології полегшать і прискорять підрахунок голосів, дозволять більшій кількості громадян брати участь в голосуванні і таким чином зроблять вибори більш репрезентативними.

На сьогодні Україна вже має ряд успішних спроб у запровадженні і використанні електронної системи врядування. Прикладом може служити передача електронних заяв, договорів, бланків тощо через Інтернет мережу; оновлення і оприлюднення нормативно-правових актів в режимі онлайн; відображення у мережі різних аспектів діяльності уряду; електронна звітність між органами держави. У Дніпропетровській області в кінці 2016 року було запроваджено проект «Електронне село», який передбачає забезпечення автоматизації діяльності селищних і сільських рад у веденні статистичного обліку землі, баз даних об’єктів нерухомості, господарських книга та ін. Згідно з даними «Програми модернізації державної податкової служби України» з 2008 року у районних і місцевих органах ДПСУ було імплементовано автоматизовану систему отримання квитанцій платниками податків про стан їх розрахунків. Також введено систему подачі електронних декларацій про доходи [112].

В той самий час вибори й досі проводяться виключно за явкою на виборчих дільницях, де виборці повинні заповнити виборчі бюлетені. І хоча вже відбулася певна автоматизація процесів обробки протоколів за рахунок використання так званих електронних протоколів, але все одно багато процесів все ще залишають бажати кращого (Рис. 3.2.1 стр.106).

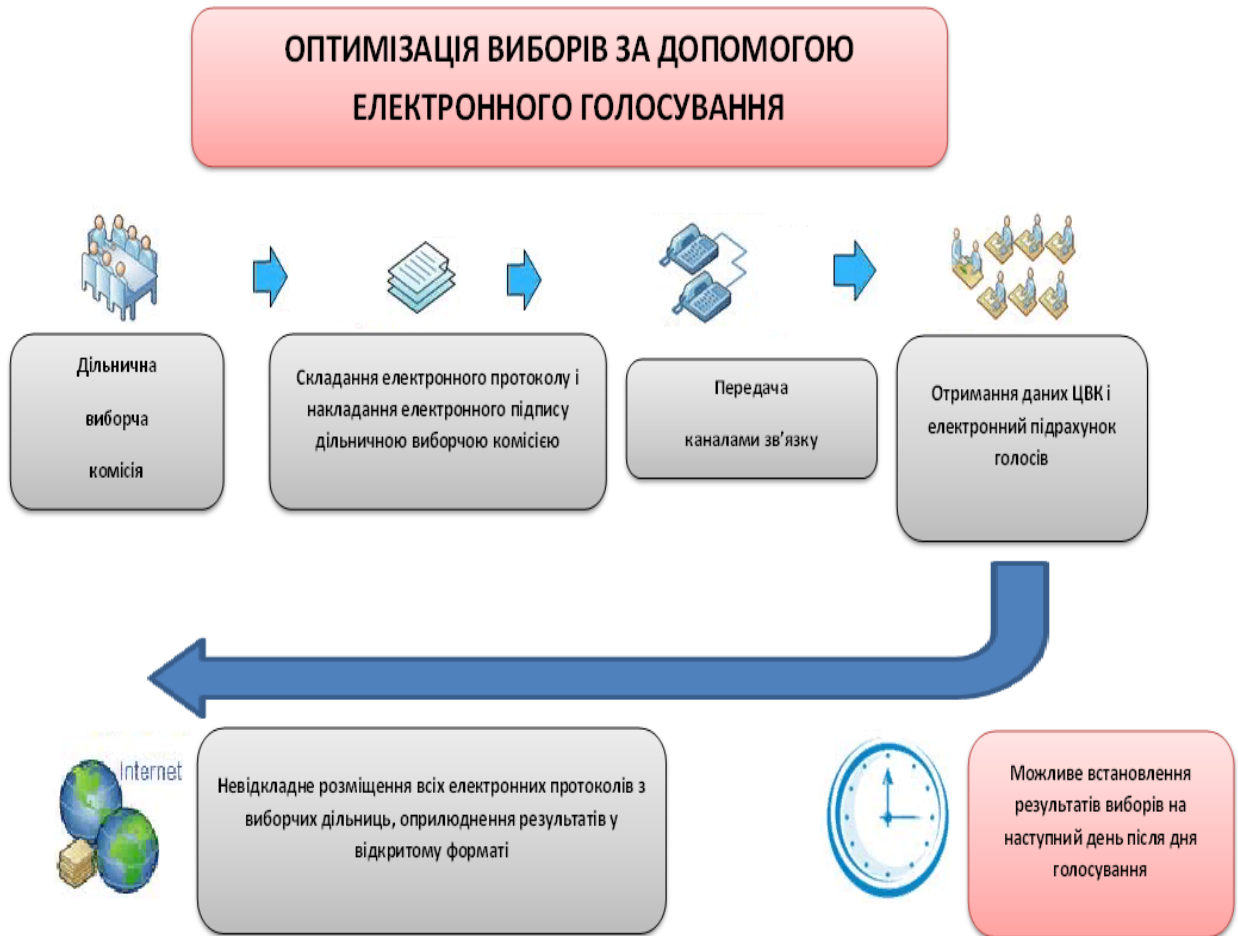

Рис. 3.2.1 Теперішня процедура виборів в Україні

**складено автором на основі даних [108,110].*

Таким чином, однією з переваг електронного голосування є, безумовно, полегшення реалізації своїх виборчих прав громадянами. Адже за рахунок створення ефективної платформи для інформування та залучення громадян до політичного процесу є всі шанси покращити демократичну взаємодію між владою та суспільством. У той же час система електронного

голосування має всі шанси нарешті привнести необхідну свободу, зручність і впевненість, а також забезпечити справжні чесні вибори, в яких громадяни обирають своїх представників у вільному та справедливому голосуванні.

Світова спільнота зосереджена на поточних міграційних процесах, які сьогодні охопили більшість країн світу. За даними представництва Міжнародної організації з міграції в Україні, кількість українців, які проживають на території ЄС, постійно зростає. Так, наприклад, кількість українців, що офіційно проживають у Польщі, зросла з 22 тис. у 2008 році до 442 тис. у 2017 році, а якщо поррахувати їх загальну кількість, включаючи так званих заробітчан та власників "карти поляка", то прогнозована цифра у 2019 на момент голосування складе понад 1 800 000 громадян України [70]. Загалом, як вже було зазначено раніше, близько 5 мільйонів українців, потенційних виборців, перебуває за кордоном, Такий показник сам по собі високий, але необхідно ще й враховувати той факт, що цифра людей, які проживають у зарубіжних країнах, не є остаточними даними, а отже, відсоток виборців, які будуть перебувати за кордоном під час вибори може виявитись значно вищим. В той самий час року через велику кількість складнощів пов'язаних з реєстрацію та обов'язковою явкою на обмежену кількість виборчих дільниць, у виборах Президента у квітні 2019 взяло участь лише 59 830 виборців закордонного виборчого округу, що склало приблизно 1,2% від їх загальної можливої кількості. За результатами цього закордонного округу у першому турі перемогу здобув чинний на тої час Президент Петро Порошенко, отримавши 38,9% проти 26% у Володимира Зеленського. Так само він переміг і під час другого туру з результатом 54,73% проти 43,78% у Володимира Зеленського.

Особливу увагу заслуговує потенціал Інтернету для активізації соціально-політичного та, зокрема, електорального участі молодого покоління українців, яка мала, нажаль, переважно негативну динаміку.

Так, за розрахунками, проведеними за результатами проведення екзитполів, рівень участі молоді у віці від 18 до 29 років був (Табл. 3.2.1 стр 108):

Таблиця 3.2.1

Порівняння традиційного й електронного голосування

Вибори	Участь молоді
Парламентські вибори 1998 року	67%
Президентські виборів 1999 року	61%
Парламентські вибори 2002 року	59%
Президентські виборів 2004 року	71%
Парламентські вибори 2006 року	57%
Президентські вибори 2010 року	57%
Парламентські вибори 2012 року	47%
Президентські вибори 2014 року	44%

**складено автором на основі даних [113].*

Загалом, на всіх виборах рівень виборчої активності молоді залишався нижче середнього рівня виборчої активності населення в цілому. Водночас 82% респондентів з української молоді мають особистий доступ до Інтернету (вдома або на роботі). 77% мають персональні комп'ютери або ноутбуки, 59% мають мобільні телефони, а 46% мають смартфони. Більшість молодих користувачів Інтернету використовують 86% Інтернету принаймні один або кілька разів на день [114].

До позитивних наслідків від модернізації національного виборчого процесу, можливо, також, віднести зменшення видатків бюджету, пов'язаних з утворенням територіальних виборчих округів, виборчих дільниць, формуванням складу виборчих комісій, виготовленням бюлетенів, підготовкою приміщень для голосування, тривалим підрахунком голосів.

Крім того за умови дистанційного голосування мінімізується можливість тиску на волевиявлення громадян, а відтак підвищиться достовірність вибору, стане можливим захист виборчої системи від несанкціонованого втручання ззовні, зникнуть такі явища як підробка бюлетенів, їх свідоме пошкодження з метою зміни результатів волевиявлення

населення. В цілому електронне голосування більш безпечне і, водночас просте, адже унеможлиблює маніпуляції з паперовими бюлетенями та підвищує електоральну активність. Теоретично, віддати свій голос можна буде з будь-якого технічного засобу: мобільного, комп'ютера чи планшета. Процес триватиме лише за декілька кліків, не потрібно буде йти на свою виборчу дільницю і стояти в черзі. Таким чином, також підвищиться явка на виборах, адже цей процес відбуватиметься простіше та потребуватиме менше часу. Одночасно розширюються можливості для голосування людей з обмеженими можливостями, а використані на виборах новітні технології можуть успішно застосовуватись і в інших сферах суспільних послуг.

Звичайно крім переваг, як доводить досвід окремих країн, електронне голосування містить у собі і певні ризики. З-поміж них: можливість маніпулювання результатами голосувань та виборів через недостатній рівень захисту даних, загроза цифрового поділу суспільства на тих, хто володіє достатнім обсягом інформації, і тих, хто ним не володіє і внаслідок цього обмежений у своїх правах [115]. Викликають застереження й типово уразливі місця комп'ютерної системи, зокрема, віруси, хакерські атаки на сервіси голосування тощо. «Зацікавлені особи» у різний спосіб можуть впливати на результати народного волевиявлення, до прикладу, втручаючись у процес розробки самого обладнання чи програмного забезпечення, а при наявності претензій до роботи системи інтернет-голосування або «електронної скриньки» державні контрольні органи можуть піддати аналізу програмне забезпечення чи її внутрішнє обладнання і у такий спосіб забезпечити різного роду підтасування і фальсифікацію волевиявлення [29].

Підсумовуючи можна привести наступні переваги та можливі недоліки e-voting в Україні (*Таблиця. 3.2.2 стр.110*).

Таблиця 3.2.2

Переваги і недоліки E-voting в Україні

Переваги електронного голосування	Недоліки електронного голосування
Збільшення участі виборців у голосуванні (особливо молодь).	Потреба в додаткових інформаційних кампаніях для виборців.
Зручні умов для голосування громадян, завдяки використанню системи дистанційного голосування з будь-якого місця перебування.	Складність отримати докази у випадку фальсифікації голосу, а також провести аудти та перерахунок у разі потреби.
Забезпечення широких можливостей для реалізації права голосу людьми з обмеженими можливостями (інвалідів).	Існування загрози комп'ютерних збоїв, що може привести до втрати даних, які були отримані під час голосування.
Забезпечення захисту від несанкціонованого доступу до даних і унеможливлення масової підтасовки результатів голосування.	Існування небезпеки кібератак і зловживання отриманими незаконним шляхом конфіденційними даними громадян.
Зменшення часу для обробки результатів голосування, скорочення витрат на організацію процесу голосування, а також постійна візуалізація результатів вибору в режимі реального часу.	Недовіра громадян до результатів голосування, отриманих шляхом підрахунку голосів «машиною» через ризик вторгнення в систему сторонніх осіб – хакерів тощо.
Забезпечення точності у підрахунку результатів голосування.	Відсутність доступу до Інтернету у деяких виборців.
Усунення або принаймні зменшення вірогідності тиску на виборців під час голосування.	Загроза шахрайства шляхом масштабної маніпуляції групою інсайдерів
Можливість організації і проведення виборів в умовах соціальної або політичної нестабільності в країні.	Потенційні фінансові витрати на комп'ютерне забезпечення системи на етапі імплементації.
Потенційна подальша довгострокова економія бюджетних коштів на організацію виборів: заощадження часу працівників дільниць і зменшення витрат на бюлетені.	Відсутність навиків роботи з комп'ютерами та іншими засобами дистанційного голосування у певних громадян, що унеможливорює дистанційне голосування.
Краще представлення складних виборчих бюлетенів.	Брак узгоджених стандартів для системи e-voting та прозорості.
Зменшення псування бюлетенів.	Невідповідність існуючій правовій базі
Можливість багатомовних інтер-фейсів	

*складено автором на основі даних [86,90,108].

Для того, щоб краще скористатися зовнішніми можливостями, а також виявити внутрішні слабкі сторони E-voting, які можуть ускладнити проблеми, пов'язані із зовнішніми небезпеками вдамося до SWOT-аналізу перспектив впровадження e-voting в Україні. SWOT – початкові літери слів Strengths (Сильні сторони), Weaknesses (Слабкі сторони), Opportunities (Можливості), Threats (Загрози). Вперше цей акронім був озвучений у 1963 році в Гарварді на конференції з проблем бізнес-політики професором К.Ендрюсом. Він був представлений у вигляді, так званої SWOT матриці. Головною метою проведення SWOT-аналізу є отримання достовірних даних про слабкі і сильні сторони, можливості і загрози.

Таблиця 3.2.3

SWOT аналіз перспектив впровадження проекту E-voting в Україні

Сильні сторони (S)	Слабкі сторони (W)
<ul style="list-style-type: none"> - контроль з боку суспільства; -уникнення загроз фальсифікації, пов'язаних із паперовим документообігом; -більш оперативний підрахунок голосів у ході волевиявлення; -орієнтація на потреби громадян; -економія часу та ресурсів. -забезпечення можливостей для реалізації права голосу людьми з обмеженими можливостями. 	<ul style="list-style-type: none"> -дефіцит фінансових, кадрових та матеріально-технічних ресурсів; -відсутність «політичної волі» та правової бази впровадження; -цифрова нерівність (неграмотність населення у комп'ютерних технологіях); -потреба в додаткових інформаційних кампаніях для виборців
Можливості (T)	Загрози (O)
<ul style="list-style-type: none"> -більш ефективне використання ресурсів (економія у довгостроковій перспективі); -ріст явки в том числі за рахунок молоді та мігрантів -з часом збільшення рівня довіри зі сторони населення; -зменшення вірогідності тиску на виборців під час голосування. -зменшення можливості підкупу (за умови збереження можливості зміни голосу до останньої миті) 	<ul style="list-style-type: none"> -не дотримання правил інформаційної безпеки; -незабезпечення конфіденційності (таємниці голосування); -загроза зовнішнього втручання у процес голосування й підрахунку результатів (кібератака); -можливість закладення опції втручання в процес підрахунку голосів розробниками програмного забезпечення.

**складено автором на основі даних [35,108,110].*

Як видно зі SWOT-аналізу, Україна має досить гарні перспективи для впровадження електронного голосування у свою виборчу систему. Наразі, зараз розробляється відповідна законодавчо-правова база, адже на сьогодні весь світ рухається у напрямку діджіталізації та поступового преходу до так званої цифрової економіки та цифрового світу. Отже, очевидним є необхідність модернізувати стару систему управління та імплементувати електронне голосування, як важливий елемент електронної демократії.

Однак потрібно подолати ті проблеми, що заважають її впровадженню. У першу чергу потрібно модернізувати мережу Інтернет, зробити її доступною навіть у найменшому селі. Неграмотність у використанні нових технологій старшого покоління також певним чином стає на перепоні до впровадження такої системи, тому необхідно проводити масове навчання хоча б для опанування хоча б базового рівня знання комп'ютера. Крім того важливим кроком є збільшення довіри населення до електронного голосування, забезпечення його прозорості та відкритості.

Чергові вибори відбудуться у Липні 2019 року, але саме тепер настав час вирішити гостру проблему покращення виборчої системи, хоч б на першому етапі, запровадивши на офіційному рівні повноцінні електронні протоколи .

Наступним кроком має стати перехід до дистанційного електронного голосування через Інтернет вже під час наступного електорального циклу.

Також потребує вирішення питання, яка виборча система використовуватиметься подалі. Як вже було розглянуто раніше наразі в Україні існує система п'ятдесят на п'ятидесят, за якою половину членів парламенту ми обираємо через географічні райони, а інша половина – за закритих партійних списків серед тих партій, які отримали від п'яти відсотків голосів по всій країні. У 2014 році був певний імпульс щодо усунення одномандатних округів на користь відкритих партійних списків. Як експеримент, національні місцеві вибори 2015 року проходили за такою системою, і хоч вони не були ідеально реалізовані, але залишили переважно краще враження у порівнянні з попереднім досвідом закритих списків. На необхідності її впровадження під час

виборів до ВР, наразі, наголошує також і новообраний Президент України Володимир Зеленський.

3.3. Пропозиції та рекомендації щодо впровадження електронного голосування в Україні

Громадянське суспільство України перебуває на етапі активного розвитку, тому ефективним кроком є оптимізація електронної демократії як на рівні регіонів та великих міст, так і на рівні країни. Важливим шляхом для оптимізації процесу впровадження електронного голосування на сьогодні є активна робота з підвищення довіри до органів влади, розвитку громадянського суспільства й активізації участі громадян у вирішенні проблем громади.

Наступні кроки допоможуть Україні швидше оптимізуватись до введення електронного голосування:

- потрібно створити єдиний центральний орган влади, відповідальний за міжвідомчу координацію в сфері інформаційно-комунікаційних технологій;
- провести міжнародний ІТ аудит сфери електронного урядування, у тому числі нормативно-правової бази;
- провести національну інформаційно-просвітницьку кампанію з питань електронної демократії;
- здійснювати постійне навчання основам електронного урядування.

Також потрібно покращити роботу тих механізмів електронного менеджменту, які вже використовуються в Україні, перш за все йдеться про роботу Державного реєстру виборців, інформаційно-аналітичної системи «Вибори» на сайті ЦВК, виборчкомів (системи онлайн навчання членів виборчих комісій) [116]. Можна привести наступні стартові поради:

- 1) провести перепис населення (останній мав місце у грудні 2001 року) та внести відповідні зміни до державного реєстру виборців.

2) перегляд існуючого на сьогодні електронного списку виборців на базі державного реєстру що буде використовуватись для аутентифікації виборців, та фіксації самого факту голосування.

3) у Державному реєстрі виборців необхідно оновити функції електронного кабінету з можливістю онлайн запиту щодо зміни місця голосування та постанови на облік;

4) впровадити додаткові механізми для розширення функцій системи «Вибори»;

5) доповнити систему онлайн навчання членів виборчкомів новими технічними можливостями навчання;

6) розробити та офіційно затвердити концепцію розвитку електронного виборчого процесу «Електронні вибори в Україні»;

Перед впровадження електронних виборів в Україні потрібно ретельно спланувати цей процес. Попри відносно затратний перший крок у впровадженні електронного голосування (придбання програмного забезпечення, навчання персоналу, випуск інформаційних матеріалів), у майбутньому система зекономить значну суму грошей, шляхом скорочення кількості залучених робітників на виборах та видатків на типографію.

Отже, подальше впровадження ІКТ у систему суспільних відносин України дасть змогу розширити можливості суспільно-політичної участі громадян, створити умови для зростання громадської активності та становлення електронної виборчої системи.

Треба пам'ятати, що будь-які зміни та модифікації у сфері виборів та виборчої системи – це завжди дискусійний та вельми складний процес, який потребує ретельної підготовки, співпраці та узгодження з головними стейкхолдерами та відповідного планування. Адже якщо ретельно не спланувати його імплементацію, то це може підірвати довіру до виборів взагалі. Щодо стейкхолдерів, то до них можна віднести наступні групи, які мають різний ступень зацікавленості та впливу на процес змін виборчої системи та методу волевиявлення громадян (Табл, 3.3.1 стр.115).

Таблиця 3.3.1

**Стейкхолдери виборчого процесу та запровадження системи
електронного голосування в Україні**

	Зацікавленість	Як на них впливають зміни (від 1 до 5)	Їх рівень вплив (від 1 до 5)
Президент України	В цілому підтримує відповідну ініціативу.	5	5
Депутати ВР, політичні сили	Наразі немає одностайної думки, щодо безпеки та необхідності змін виборчого процесу.	5	5
Депутати місцевих рад, мери міст України	Наразі немає одностайної думки, щодо безпеки та необхідності змін виборчого процесу.	5	2
ЦВК	Проведе необхідні зміни за умови прийняття відповідних законів.	5	3
Населення України (мешкає в країні)	Підтримує за умови гарантування невторчання сторонніх сил та збереження таємниці голосування	5	2
Мігранти, які перебувають під час виборів, за межами України	Можливість проголосувати без зайвих витрат часу та грошей. Дуже зацікавлені у імплементації.	5	3
Українські NGO, що працюють у сфері виборів та електронної демократії	Підтримують відповідні зміни, є попередні розробки та дискусії з представниками політичних партій у ВР.	5	2
Міжнародні установи (ПАРЄ)	Переважно нейтрально/помірно позитивне відношення. Кейс України може стати тестовим для подальшого впровадження у Європі системи електронного голосування.	2	4

**складено автором на основі даних [4,14].*

На сьогодні вже відомо про попередню підтримку з боку новообранного Президента України Зеленського, щодо запровадження електронної демократії та електронного голосування, як її складового елементу. Таким чином ми бачимо, що заради успіху перш за все необхідна співпраця з депутатами Верховної Ради, що мають підтримати відповідний законопроект, щодо змін у виборчій системі та запровадження можливості електронного голосування, а також необхідна підтримка з боку Міжнародних установ (ПАРЄ), що можуть поміж іншого надати фінансову підтримку на розробку та впровадження E-voting, як експерименту, на базі якого вони з часом зможуть розробити загальноприйняті стандарти та внести відповідні зміни у виборчий процес інших країн світу.

Окремо треба також зупинитись на технічному боці питання, а саме розробці відповідного алгоритму/протоколу електронного голосування, який дозволить врахувати всі існуючі вимоги, щодо таємності голосування, процедури автентифікації, та зможе передбачити та запобігти потенційним елементам шахрайства та маніпуляції голосами виборців. А отже ідеальний протокол повинен містити такі властивості: голосування можливе лише для тих, хто має на це право; кожен може голосувати не більше одного разу; ніхто не може дізнатись, за кого проголосував конкретний виборець; ніхто не може проголосувати замість іншого (це виявляється найскладнішою вимогою); ніхто не може таємно змінити чийсь голос; кожен виборець може перевірити, чи його голос враховано при проведенні підсумків виборів.

Розглянемо попередній протокол:

- 1) виборець підписує свій бюлетень власним закритим ключем;
- 2) виборець шифрує свій бюлетень відкритим ключем ЦВК;
- 3) виборець посилає свій бюлетень до ЦВК;
- 4) ЦВК розшифровує бюлетені, перевіряє підписи, підводить підсумки і опубліковує результати голосування.

Цей протокол задовольняє таким властивостям. Тільки законні виборці можуть голосувати, і ніхто не може голосувати більше одного разу, ЦВК може

записувати бюлетені, отримані на етапі (3). Кожен бюлетень підписаний закритим ключем виборця, тому ЦВК знає, хто голосував, а хто ні, і як голосував кожен виборець. Якщо отриманий бюлетень не підписано законним користувачем, або бюлетень підписано виборцем, який вже проголосував, то такий бюлетень ігнорується комісією. Крім того, через цифровий підпис ніхто не може змінити бюлетень іншого виборця, навіть якщо вдасться перехопити його на етапі (2).

Проблема цього протоколу в тому, що оскільки підпис додається до бюлетеня, ЦВК знає, хто за кого голосував. Шифрування бюлетенів відкритим ключем ЦВК заважає стороннім зловживати протоколом і дізнаватися, хто за кого голосував, але громадянам доведеться абсолютно довіряти ЦВК. Виходом тут є розділення повноважень ЦВК. Матимемо наступний протокол. Крім сутності, що відповідає за генерацію та поширення ключів, нам необхідний адміністратор, який відповідає за підтримку списку виборців, і колектор, який збирає та підраховує голоси.

Усі наділені повноваженнями інстанції (виборець, адміністратор і колектор) отримують пару закритого і відкритого ключів. Колектор також отримує ідентифікатор, з яким він зіставляється у списку виборців. Виборець заповнює свій бюлетень і кодує його відкритим ключем колектора, потім підписує його (своїм закритим ключем). Разом зі своїм ідентифікатором він кодує його відкритим ключем адміністратора. Адміністратор отримує це повідомлення і розкодує його своїм закритим ключем (він єдиний, хто знає цей ключ), таким чином отримуючи ідентифікатор виборця. Він також має встановити автентичність повідомлення. Це є можливим з використанням відкритого ключа виборця, що зіставляється із цим ідентифікатором. Важливо зазначити, що адміністратор не може прочитати вміст бюлетеня. Він зашифрований відкритим ключем колектора. Насамкінець адміністратор підписує цей зашифрований бюлетень своїм закритим ключем, чим дозволяє колектору перевірити відправника (адміністратора). Знаючи відкритий ключ адміністратора і свій власний закритий ключ, колектор отримує (анонімний)

ГОЛОС.

Очевидно, що така процедура має певні недоліки адже за умови змови вищезгаданих осіб таємність голосування гарантувати неможливо. Щодо таємного голосування, то довіра до адміністратора і колектора необхідна.

Необхідно відокремити бюлетень від виборця, зберігши при цьому процедуру ідентифікації особи (Рис. 3.3.1)

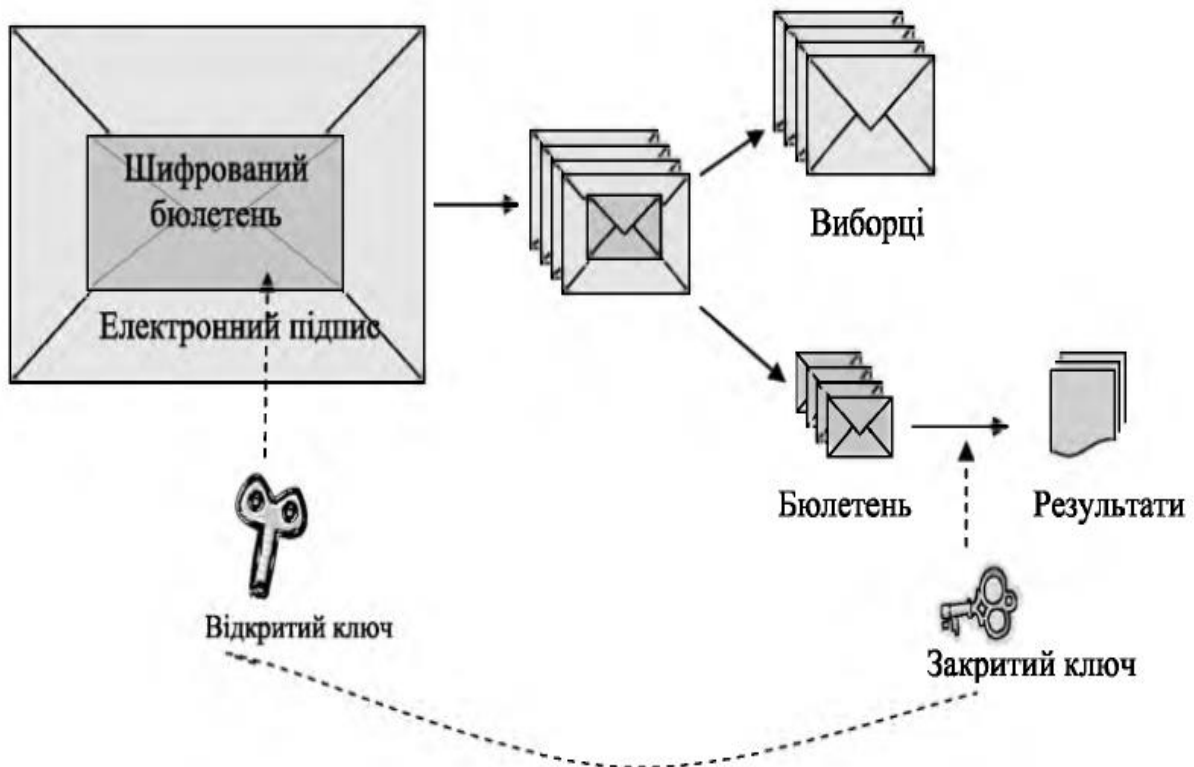

Рис. 3.3.1 Алгоритм таємного електронного голосування.

**складено автором на основі даних [10,40].*

Одним з рішень є розділити ЦВК навпіл. Жодна з двох частин не матиме достатньо влади, щоб зшахраювати на свій розсуд.

У наступному протоколі використовується Центральне управління реєстрації (ЦУР), що займається перевіркою користувачів, і окрема ЦВК для підрахунку бюлетенів.

1. Кожен виборець відправляє лист до ЦУР, запитуючи реєстраційний номер.

2. ЦУР повертає виборцеві випадковий реєстраційний номер, веде список реєстраційних номерів. Крім того, ЦУР зберігає список одержувачів реєстраційних номерів на випадок, якщо хтось спробує проголосувати двічі.

3. ЦУР відправляє список реєстраційних номерів до ЦВК.

4. Кожен виборець вибирає випадковий ідентифікаційний номер, який він використовує під час голосування разом з реєстраційним номером, отриманим в ЦУР, і своїм бюлетенем. Ця інформація надходить до ЦВК.

5. ЦВК перевіряє реєстраційні номери за списком, отриманим від ЦУР на етапі (3). Якщо реєстраційний номер є у списку, ЦВК відмічає його і додає ідентифікаційний номер до списку тих, хто проголосував за певного кандидата, і додає одиницю до відповідного підсумкового числа.

6. Після того, як усі бюлетені буде отримано, ЦВК публікує результати разом із списками, що містять ідентифікаційні номери і відповідні бюлетені.

Як і в попередньому протоколі кожен виборець може побачити список ідентифікаційних номерів і знайти у ньому свій власний. Так він переконується, що його бюлетень враховано. Звичайно, всі повідомлення, якими обмінюються учасники протоколу, повинні бути зашифровані і підписані, щоб перешкодити зловмиснику видати себе за іншого або перехопити повідомлення

ЦВК не може змінити бюлетені, тому що кожен виборець шукатиме свій реєстраційний номер. Якщо виборець не знаходить свій реєстраційний номер або знаходить його в підсумковому списку з іншим результатом голосування, він одразу дізнається, що відбувся обман. ЦВК не може додати зайвий бюлетень, адже це знаходиться під спостереженням ЦУР. Натомість ЦУР відомо, скільки виборців реєструвалося, їх реєстраційні номери і воно може виявити будь-які зміни.

Шахрай, що не володіє виборчими правами, може спробувати зшахраювати, вгадавши правильний реєстраційний номер. Загроза цього може бути мінімізована, якщо кількість можливих реєстраційних номерів набагато більша, ніж кількість реальних реєстраційних номерів: 100-бітове число для мільйона виборців. Звичайно ж, реєстраційні номери повинні генеруватися

випадковим чином.

За умови такого розподілу повноважень ЦУР повинна бути органом влади, який викликає і задовольняє довіру, адже вона може зареєструвати незаконних виборців. Вона також може зареєструвати законних виборців кілька разів. Цей ризик можливо звести до мінімуму, якщо ЦУР опублікує список зареєстрованих виборців (але без їх реєстраційних номерів). Якщо число виборців у цьому списку менше, ніж число підрахованих бюлетенів, то викликає підозру. Проте якщо зареєстровано більше виборців, ніж надійшло бюлетенів, то це може означати, що деякі зареєстровані виборці не скористалися правом волевиявлення.

В цілому, підсумовуючи, можна навести наступні рекомендації на шляху впровадження та запуску системи E-voting:

- розробка та старт адвокаційної кампанії щодо електронного голосування, як неодмінного елементу електронної демократії, якнайширше залучення зацікавлених сторін до цього процесу (перш за все депутатів ВР), адже впровадження системи електронного голосування може зустріти певний опір, з боку незацікавлених у змінах опонентів (а також окремих представників ЦВК), що будуть вказувати на можливі слабкі сторони, намагатися створити недовіру до результатів виборів;

- розробка та запровадження шляхом голосування у ВР відповідної правової бази у вигляді зміни до існуючих законів про вибори (Виборчий кодекс Соболева) – впровадження електронного голосування має суттєво змінити процедуру виборів, а отже йому має передувати завчасно підготовлена законодавча та правова база. Таким чином мають бути змінені та адаптовані всі закони, що стосуються будь-яких виборів в країні, а також пов'язані з діяльністю ЦВК та відповідних взаємозв'язків між ЦВК та іншими державними установами – серед них Законами України «Про вибори Президента України», «Про вибори народних депутатів України», «Про місцеві вибори», «Про місцеве самоврядування в Україні», «Про Державний реєстр виборців», «Про Центральну виборчу комісію». Попередні напрацювання вже є у вигляді

підготовчих матеріалів до законопроекту №4404 ‘‘Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо електронного виборчого процесу’’, а також законопроекту 3112 від 16.05.2015 ‘‘Проект Виборчого кодексу України’’.

- прописати у технічному завданні додатковий модуль для автентифікації виборців на основі електронного списку голосування чи електронного реєстру виборців. Навіть якщо автентифікація та голосування як два етапи розведені, для внутрішніх операторів може існувати можливість співставити набори даних. Це вимагає впровадження особливих технічних і процедурних заходів безпеки, щоб гарантувати, що ці два набори інформації за жодних обставин не будуть взаємопов’язані.

- проведення тендеру з вибору компанії-постачальника відповідної електронної системи голосування. До тендеру пропонується залучити як місцеві, так і світові компанії, що можуть запропонувати відповідне технічне рішення що буде задовольняти всім технічним та без пековим вимогам та чия система буде побудована з принципом відкритого коду аби зменшити залежність від потенційного постачальника та мати можливість провести попереднє тестування системи із залученням громадськості. Проведенні дослідження та опитування відповідних розробників дозволять оцінити потенційні витрати на технічну підготовку та написання відповідної електронної системи у розмірі 2,5 – 3 млн. USD (в залежності від кінцевого технічного завдання), а також необхідний час - від 6 до 12 місяців на розробку пілотного тестового проекту.

- прозорий аудит та сертифікація, що буде проведений незалежною агенцією. Отримані результати сертифікації мають бути доступні як для вітчизняних та і міжнародних експертів Аудит, в свою чергу, має проходити протягом всіх етапів голосування, для отримання незалежного підтвердження результатів а також всебічна перевірка системи на надійність та тестування її безпечності із залученням сторонніх спеціалістів, наприклад як це було зроблено у Швейцарії де з березні цього року, триває тестування нової системи дистанційного електронного голосування, до участі в якому були запрошені як

фахівці з цифрової безпеки так і хакери. За злом системи, а саме за успішну маніпуляцію голосами, яку не зможуть помітити ні виборці, ні спостерігачі, обіцяють заплатити до 50 000 швейцарських франків [117].;

- треба заздалегідь виділити достатньо часу для реалізації проекту змін виборчого процесу. Як свідчить попередня світова практика технічна імплементація триває щонайменше від 6 до 12 місяців з часу старту проекту та обирання переможця, компанії-постачальника, що буде відповідати за відповідні технічні розробки та запровадження нової системи. При цьому звичайною практикою є випадок, коли переговори у політичній та юридичній площині забирають весь попередній час, і як наслідок, призводять до поспіху в технічних питаннях перед першими виборами за новою технологією.

- формування довіри до нової системи голосування. Як показує попередній досвід, широке схвальне соціальне сприйняття E-voting формується протягом декілької виборів і найкращим чином досягається за умови, поступового запровадження та проведення пілотних проектів (в нашому випадку таким проектом може стати система дистанційного електронного інтернет голосування проведена в одній з країн Європи під час виборів до ВР 2019 року, наприклад Швейцарії, яка вже має гарний досвід імплементації власної системи дистанційного онлайн голосування)

- має бути план підготовки та навчання виборців, як в Україні так і закордоном. Це має величезне значення для подальшої підтримки з боку громадськості та схвального сприйняття технології, як такої, що значно спростить процедуру голосування, а також збереже час та гроші (у випадку з мігрантами) пересічного виборця. Поінформованим виборцям буде значно легше прийняти та довіряти E-voting, якщо вони будуть розуміти чому її запровадили, які переваги, щодо зручності у голосуванні вона має, та які заходи безпеки мають місце для захисту виборів та запобіганню сторонньому втручання у процес підрахунку результатів.

- у разі виникнення проблем треба буде забезпечити повну прозорість, але продовжувати триматися обраного курсу, виправляючи можливі помилки із

залученням відповідних експертів.

Треба пам'ятати, що довіру можна формувати досить довго, але дуже швидко втратити за умови серйозних технічних проблем або політичної неузгодженості. Неправильно реалізоване рішення або спроба замовчати будь-яку проблему в процесі впровадження електронного голосування може затримати розвиток технології на роки, а отже поступовий та сталий розвиток у цьому сенсі є набагато важливішим за можливість швидкого запуску за будь-яка ціну.

Висновки до розділу 3

Провівши дослідження перспектив і недоліків впровадження електронного голосування в Україні, а також проаналізувавши відповідні пропозиції і рекомендації щодо удосконалення системи голосування в Україні взагалі, можемо зробити висновок, що використання інструментів електронної демократії, зокрема системи електронного голосування, дає можливість потенційно звести до мінімуму втручання в незалежні вибори (ніхто не зможе зробити копію чийогось бюлетеня або прослідкувати волевиявлення конкретного виборця, неможливо буде змінити, підмінити, знищити бюлетень), а також сприяє більш активному залученню молоді та мігрантів, та зменшенню витрат на проведення процедури голосування у середньо та довготривалій перспективі.

Електронні вибори дозволять підвищити рівень суспільної довіри громадян до обраної влади, через ширше представництво інтересів (молоді, людей з обмеженими можливостями, меншин та мігрантів тощо), що поліпшить репрезентативність і якість виборів. Відповідно електронне голосування сприятиме покращенню взаємодії між владою і суспільством, а також зменшить ризик недовіри громадян до результатів голосування.

Також система e-voting, за умови відповідного кіберзахисту, визнана більш сприятливою для захисту даних, гарантії невтручання та доступної верифікації результатів.

Голосування через Інтернет підвищить загальну оперативність отримання результатів голосування, дозволивши значно прискорити процес підрахунку, створить можливість скористатися виборчим правом на відстані.

Зникає необхідність у виборчих комісіях, довгих нічних підрахунках і кабінетних засіданнях.

В той самий час, система дистанційного електронного Інтернет-голосування має задовольняти низці критеріїв як-от: приватність, цілісність, зручність, верифікованість і доступність, мобільність і надійність. Також має бути можливість перевірити чи всі голоси коректно враховані при підрахунку. Електронна система для голосування повинно підтримувати різні формати питань (введення кандидатів, підтримка мов); бути сумісним із різними стандартними платформами і технологіями. Перевагою буде, якщо система буде мати відкритий код.

Виборчі системи повинні працювати надійно, без втрати будь-яких голосів, незважаючи на можливі збої проміжного обладнання чи втрату Інтернет-зв'язку. Зрозуміло, також, що система повинна передбачати комплекс захисних дій щодо зловмисного коду чи шпигунських програм з боку клієнта.

Водночас глибокий організаційно-правовий аналіз голосування через Інтернет свідчить про існування окремих ризиків, що потребують подальшого доопрацювання, як-то: забезпечення таємниці голосування; аутентифікація (встановлення особи виборця при реєстрації) і пов'язана з нею проблема надійності; зловживання з метою впливу на результати голосування, безпека і анонімність переданої інформації.

Одним з відкритих питань, пов'язаних із впровадженням системи електронного голосування, залишається саме питання ідентифікація особи, що голосує. У цьому випадку для посвідчення аутентичності інформації пропонується застосовувати електронний цифровий підпис, який вже на

сьогодні активно використовується у державній автоматизованій системі багатьох країн світу, включаючи Україну, або розглянути варіант з отриманням виборцями унікального ідентифікаційного номеру безпосередньо перед голосуванням.

ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ

Проаналізувавши ефективність функціонування виборчої системи в Україні і електронного голосування, як перспективного напрямку для вивчення та впровадження в умовах України, можемо зробити наступні висновки:

1) Вибори на сучасному етапі історичного розвитку людства є основним демократичним способом формування органів державної влади та місцевого самоврядування. В свою чергу, голосування є кульмінаційною стадією процедури виборів, від характеру та особливостей якої значною мірою залежить рівень дотримання виборчих прав громадян

2) Встановлення голосування виключно на виборчій ділянці як єдиної форми волевиявлення, є очевидним завідомим заниженням явки виборців на виборах, а також встановленням законодавчих перепон у реалізації виборчого права кожним виборцем.

3) Сучасні світові тенденції, спрямовані на дотримання та максимальну реалізацію виборчих прав громадян, змушує шукати різні способи, які б сприяли електоральній активності, надавали виборцям можливість у повному масштабі здійснювати свої виборчі права, ставили усіх виборців у рівні умови як під час виборчої кампанії, так і на етапі голосування. Одним з таких способів є практика запровадження альтернативних звичайному волевиявленню громадян на виборчій ділянці методів голосування, зокрема електронного голосування.

4) Електронне голосування базується на застосування електронних засобів і спеціального програмного забезпечення процесу волевиявлення та підрахунку голосів. Електронне голосування є перспективним напрямком у реалізації електронної демократії в українській державі. Технологічно Україна має усі перспективи для впровадження електронної демократії, однак, система електронного голосування має також недоліки і ризики, які були проаналізовані в цій роботі.

5) Електронне голосування як термін охоплює широке коло систем голосування, які застосовують електронні елементи на одному або декількох етапах виборчого процесу. Треба зазначити, що е-голосування слід розуміти не лише в контексті глобальних виборів, а й локальної управлінської діяльності, а саме голосування в колегіальних органах влади, на референдумах, під час збору голосів під петиціями, виборів ректорів та студентських органів влади, керівних органів інших організацій тощо.

6) З огляду на активний розвиток інформаційних технологій, велика кількість розвинених демократичних країн переходить до електронної політичної інфраструктури та інструментів електронної демократії, зокрема проводить електронні вибори та голосування. На сьогодні інструмент електронних виборів широко використовується в США, Канаді, Австралії, Великобританії, Німеччині, Франції, Іспанії, Португалії, Італії, Норвегії, Швейцарії, Бельгії та Естонії та багатьох інших країнах.

7) Електронні вибори, внаслідок своєї простоти та зручності у використанні, збільшують явку виборців, сприяють активному голосуванню молоді, ширшому представництву нацменшин (репрезентативність). Процес електронного голосування дозволяє практично усунути людський фактор, у наслідок чого результати стають максимально точними та надійними.

8) В Україні впровадження електронного голосування може вирішити ряд важливих проблем: надати можливість проголосувати дистанційно; суттєво знизити ризики тиску на волевиявлення; підвищити достовірність вибору; забезпечити можливості проведення голосування протягом кількох днів; запропанувати надійний захист від несанкціонованого втручання в систему; допомогти уникнення таких явищ, як підробка бюлетенів, спотворення перерахованих бюлетенів з метою зробити їх фіктивними і багато іншого.

9) Проаналізувавши етапи виборчого процесу в Україні та рівень автоматизації виборчих процедур, було визначено, що такі етапи виборчого процесу, як формування виборчих комісій, висування та реєстрації кандидатів до народних депутатів України, передвиборна агітація, зокрема щодо контролю

за джерелами формування та використання виборчих фондів, підрахунку голосів виборців та встановлення результатів голосування, встановлення результатів виборів народних депутатів України вже значною мірою автоматизована.

10) Для того, щоб остаточно впровадити в Україні електронне голосування необхідно заздалегідь інформаційно підготувати громадян до впровадження автоматизованої системи.

11) Досвід Естонії є одним із найпоказовіших для України в сфері впровадження успішного електронного голосування. Хоча дослідження свідчить, що є країни, які відмовилися від цієї практики. Відповідно, при спробах впровадження електронного голосування в Україні, державі слід брати до уваги як позитивний, так і на негативний досвід в імплементації нової технології у виборчу систему країни, адже виборчий процес і результати виборів визначають майбутнє країни.

12) Україна донедавна мала досить низький рівень довіри до виборів, що пояснювало, в свою чергу, відносно низький рівень явки виборців. Серед усіх факторів, які впливають на довіру виборців до виборчого процесу є те, що чим більше часу переходить з моменту закінчення голосування до оголошення результатів підрахунку голосів, тим нижчий рівень довіри громадськості до виборів в цілому.

13) Зроблено висновок, що існує об'єктивна необхідність повномасштабного впровадження автоматизованої інформаційної системи в технологічних процесах підготовки і проведення виборів і референдумів в Україні незалежно від їх типів. Це дозволить обробляти і передавати величезні масиви інформації на значні відстані у необхідному форматі. Теоретичні та практичні питання створення правових, організаційних та технічних принципів побудови, впровадження та використання сучасних автоматизованих інформаційно-комунікаційних та інформаційно-аналітичних систем і технологій у практиці організації та проведення виборів в Україні є необхідним прогресивним етапом покращення виборчої системи України.

11) Рівень використання Інтернет технологій в Україні зростає. Відсоток населення, що користується Інтернетом щодня, встановлює новий максимум. Таким чином, можна стверджувати, що електронна демократія в цілому та електронне голосування, як один з її елементів, в Україні мають значний потенціал. До того ж на прикладі Естонії було підтверджено, що існує вплив на зростання явки виборців завдяки запровадження Інтернет голосування. Але в той самий час перехід до Інтернет-голосування вимагає запровадження на загальнонаціональному рівні системи електронної ідентифікації, а також вирішення питання доступу до Інтернету по всій країні та нівелювання, так званого, цифрового розриву. Впровадження системи електронного голосування без цих передумов буде значно складнішим.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Matthew Allen. Crypto Valley Zug to trial blockchain voting [Electronic resource]/ M. Allen. – June 8, 2018. – URL: https://www.swissinfo.ch/eng/system-test_crypto-valley--zug-to-trial-blockchain-voting/44177440
2. Бойко Н. Закон про вибори як заручник політичної доцільності [Електронний ресурс] / Н. Бойко. – 3 червня 2011 року. – Режим доступу: <https://www.pravda.com.ua/columns/2011/06/3/6264512/>
3. Бучин М. Альтернативні способи голосування як чинник, що сприяє реалізації активного виборчого права громадян / М. Бучин // Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку: Зб. наук. пр. – Львів, 2008. – Вип. 23. – С. 66-70
4. Бучин М. Впровадження електронного голосування в Україні: проблеми та перспективи / Микола Бучин // Інформація, комунікація, суспільство 2015: матеріали 4-ої Міжнародної наукової конференції ІКС-2015, 20-23 травня 2015 року, Україна, Львів, Славське / Національний університет «Львівська політехніка», Кафедра соціальних комунікацій та інформаційної діяльності. – Львів: Видавництво Львівської політехніки, 2015. – С. 126-127.
5. Ващенко К. О. Політологія для вчителя: навчальний посібник для студентів педагогічних ВНЗ / К. О. Ващенко, В. О. Корнієнко. – К.: Вид-во ім. М. П. Драгоманова, 2011. – 406 с.
6. Гелей С. Д. Політологія: Навч. посіб. / С. Д. Гелей, С. М. Рутар. – Київ: Знання, 2007. – 309 с.
7. Гетьманчук М. П. Політологія: навч. посібник / М. П. Гетьманчук, В. К. Гришук, Я. Б. Турчин. – Київ: Знання, 2010. – 415 с.
8. Колісник В. П. Конституційне право України: підруч. для студ. вищ. навч. закл. / В. П. Колісник, Ю. Г. Барабаш. – Х.: Право, 2008. – 416 с.
9. Панов М. І. Політологія: підручник для студентів юридичних спеціальних вищих навчальних закладів / М. І. Панов, Л. М. Герасіна, В. С.

Журавський та ін. – 2-е видання, перероблене і доповнене. – К.: Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре», 2005. – 520 с.

10. Пескова О. Ю. Обзор подходов к организации электронного голосования / О. Ю. Пескова, И. Ю. Половко, С. В. Фатеева // Известия ЮФУ. Технические науки. – 2014. – №2(151). – С. 237-247.

11. Піча В. М. Політологія: навчальний посібник для студентів закладів освіти I-IV рівнів акредитації / В. М. Піча, Н. М. Хома. – 2-е видання, виправлене і доповнене. – К.: Каравела, 2001. – 344 с.

12. Райковський Б. Сучасні моделі виборчих систем: проблеми теорії і практики / Б. Райковський // Вісник Центральної Виборчої Комісії, 2009. – Вип. 1(15). – С. 44-52.

13. Совгиря О. В. Конституційне право України: навч. посібник./ О. В. Совгиря, Н. Г. Шукліна. – К.: Юрінком Інтер, 2008. – 632 с.

14. Чупрін Р. В. Гібридні виборчі системи у сучасному світі: основні різновиди та тенденції застосування на загальнонаціональному рівні / Р. В. Чупрін // Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право. – 2016. – Випуск 1/2 (29/30). – Режим доступу: <http://visnyk-prsp.kpi.ua/article/viewFile/119154/113800>

15. Шаптала Н. К. Конституційне право України: навч. посіб. / Н. К. Шаптала, Г. В. Задорожня. – Д.: ТОВ «ЛізуновПрес», 2012. – 472 с.

16. Trechsel, R. Michael Alvarez // Government Information Quarterly. – 2016. – Iss. 33. – P. 453-459. Vassil K. The diffusion of internet voting. Usage patterns of internet voting in Estonia between 2005 and 2015 // Kristjan Vassil a, Mihkel Solvak, Priit Vinkel, Alexander H.

17. Lijphart A. Thinking about Democracy: Power Sharing and Majority Rule in Theory and Practice / A. Lijphart. – Abingdon: Routledge, 2008. – 299 p.

18. Виговський М. 5 причин ухвалити виборчу реформу [Електронний ресурс] / М. Виговський. – 2017. – Режим доступу: <https://vybory.pravda.com.ua/columns/2017/10/5/7149421/>

19. Жданов І. Яка виборча система необхідна Україні? [Електронний ресурс] / І. Жданов, 2007. – Режим доступу: https://dt.ua/POLITICS/yaka_viborcha_sistema_neobhidna_ukrayini.html
20. Коліушко І. Українське суспільство потребує нової виборчої системи [Електронний ресурс] / І. Коліушко, Ю. Кириченко. – 2017. – Режим доступу: https://dt.ua/columnists/ukrayinske-suspilstvo-potrebuye-novoyi-viborchoyi-sistemi-243100_.html
21. Полякова А. Лише 58% українців користуються Інтернетом – дослідження [Електронний ресурс] / 31 січня 2018 року. – Режим доступу: <https://www.epravda.com.ua/news/2018/01/31/633590/>
22. Семків В. Кінець паперових виборів [Електронний ресурс] / В. Семків // Збруч. – 25 травня 2016 року. – Режим доступу: <https://zbruc.eu/node/51898>
23. Сніжко А. Майбутні члени ЦВК «проти» електронного голосування і «за» електронний підрахунок голосів [Електронний ресурс] / А. Сніжко. – 2018. – Режим доступу: https://zik.ua/news/2018/02/08/maybutni_chleny_tsvk_proty_elektronного_golosuvannya_i_za_elektronnyy_1261529
24. Чепіль Л. Ю. Історичні передумови становлення виборчої системи в Україні [Електронний ресурс] / Л. Ю. Чепіль, О. Ю. Докаш. – Режим доступу: http://globalnauka.com/naukova_ukraina/2890.html
25. Alvarez R. M. Internet voting in comparative perspective: The case of Estonia / R. M. Alvarez, T. E. Hall, A. H. Trechsel // Political Science & Politics, 2009. – Iss. 42(3). – P. 497-505.
26. Oostveen A.-M. E-voting and media effects, an exploratory study / Anne-Marie Oostveen, Peter van den Besselaar // EMTEL Conference, London, April 2003. – P. 1-15.
27. Mefford B. Now is the Time for Electoral Reform in Ukraine [Electronic resource] / B. Mefford. – October 4, 2017. – URL:

<https://www.atlanticcouncil.org/blogs/ukrainealert/now-is-the-time-for-electoral-reform-in-ukraine>

28. Haslam S. A. Stereotyping and social influence: Foundations of stereotype consensus / S. A. Haslam // In R. Spears, P. J. Oakes, N. Ellemers, 1997.

29. Готун А. Використання нових інформаційних технологій у виборчому процесі: світовий досвід і практика застосування в Україні / А. Готун // Вісник Київського НУ ім. Шевченка. Філософія і політологія. – 2008. – С. 89-90.

30. Грицяк Н. В. Електронна демократія: навч. посіб. / Н. В. Грицяк, С. Г. Соловійов; за заг. ред. д-ра наук з держ. упр., проф. Н. В. Грицяк. – К.: НАДУ, 2015. – 66 с.

31. Кедді Дж. Електронна демократія: сподівання та проблеми: [пер. з англ.] / Джоан Кедді, Крістіан Вергес [та ін.]. – К. Центр адаптації держ. служби до стандартів Європейського Союзу, 2009. – 164 с.

32. Лопушинський І. Електронна демократія та електронне урядування: досвід США для України [Електронний ресурс] / І. Лопушинський. – Режим доступу: www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/pubupr/2011_2/doc/2/03.pdf

33. Малишенко Л. Вплив електронної демократії на політичні процеси в європейських країнах [Електронний ресурс] / Л. Малишенко. – Режим доступу: <http://social-science.com.ua/article/674>

34. Поліковська Ю. У Раду внесли законопроект про електронні протоколи на виборах в Україні [Електронний ресурс] / Ю. Поліковська. – 13 квітня 2016 року. – Режим доступу: https://zaxid.net/u_radu_vnesli_zakonoproekt_pro_elektronni_protokoli_na_viborah_v_ukrayini_n1388685

35. Сіденко І. Г. Перспективи впровадження електронного голосування в Україні [Електронний ресурс] / І. Г. Сіденко. – Режим доступу: <http://www.kbuara.kharkov.ua/ebook/conf/2012-2/doc/1/12.pdf>

36. Соловійов С. Г. Концептуальні основи електронної демократії: зарубіжні теорії та впровадження в Україні / С. Г. Соловійов // Державне

управління: удосконалення та розвиток. – 2015. – №9. – Режим доступу: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=885>

37. Турчин Я. Б. Світовий досвід у реалізації концептуальних засад електронного голосування / Я. Б. Турчин // Гілея. – К.: ВІР УАН, 2013. – Вип.73. – С. 308-310.

38. Abandah G. Secure National Electronic Voting System / G. Abandah, K. Darabkh, T. Ammari, O. Qunsul // Journal of Information Science and Engineering, 2014. – Vol. 30. – No. 4. – P. 1339- 1364.

39. Alvarez R. M. The Effect of Voter Identification Laws on Turnout / R. M. Alvarez, D. Bailey, J. N. Katz // California Institute of Technology Social Science Working Paper No. 1267R. – 2008. – 25 p.

40. Springall D. Security Analysis of the Estonian Internet Voting System / D. Springall, T. Finkenauer, Z. Durumeric, J. Kitcat, H. Hursti, M. MacAlpine, & J. A. Halderman // In Proceedings of the 2014 ACM SIGSAC Conference on Computer and Communications Security, 2014. – P. 703-715.

41. Висновок на проект Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо електронного виборчого процесу» (реєстр. №4404 від 13.04.2016 р.) [Електронний ресурс] / керівник Головного управління В. І. Борденюк; вик. О. В. Мельник. – Режим доступу: <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34?id=&pf3511=58703&pf35401=41736>
6

42. Закон України «Про внесення змін до Закону України «Про звернення громадян» щодо електронного звернення та електронної петиції», прийнятий 2 липня 2015 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/577-19>

43. Закон України «Про доступ до публічної інформації» прийнятий 13 січня 2011 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2939-17>

44. Концепції розвитку електронної демократії в Україні, схвалена КМУ від 8 листопада 2017, поточна редакція від 14.02.2018 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/797-2017-p>

45. Постанова КМУ №3 від 4 січня 2002 р. України «Про Порядок оприлюднення у мережі Інтернет інформації про діяльність органів виконавчої влади» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3-2002-p>

46. Проект Закону України від 13.04.2016 № 4404 «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо електронного виборчого процесу» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/JH3EC00A.html

47. Проект постанови Верховної Ради України про схвалення Концепції запровадження системи електронного голосування в Україні від 18.06.2012 р. № 10629. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/DF87900A.html

48. Розпорядження КМ України № 386-р від 15.05.2013 р. «Про схвалення Стратегії розвитку інформаційного суспільства в Україні» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/386-2013-p>

49. Розумний М. М. Доктрина дії: Соціально-філософський компонент / М. Розумний. – Х.: Майдан, 2009. – 136 с. – С. 84-85.

50. Закон України Про вибори народних депутатів України (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2012, № 10-11, ст.73) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/4061-17>

51. Masuda I. The Information Society as Post-Industrial Society / I. Masuda. –Washington: World Future Society, 1981. – P.101-108.

52. Уоллерстайн М. Избирательные системы, партии и политическая стабильность // Полис. – 1992. – №5/6. – С. 157.

53. Таагепера Р., Шугарт М.С. Описание избирательных систем // Полис. – 1997. – №3. – С. 115.

54. Вегеш М.М. | Рік видання: 2008 | Видавець: Київ: Знання | Кількість сторінок: 384
55. Шляхтун П. П. Політологія / П. П. Шляхтун. –К.:Либідь, 2002. –502с.
56. Протокол ЦВК. ПОЗАЧЕРГОВІ ВИБОРИ ПРЕЗИДЕНТА УКРАЇНИ від 25 травня 2014 року. – Режим доступу: http://www.cvk.gov.ua/info/protokol_cvk_25052014.pdf
57. Майер Г. Демократические выборы и избирательная система // Государственное право Германии. – Т. 1. – М., 1994. – С. 121-151.
58. Демченко В. Г. Мажоритарна виборча система : порівняльно-правова характеристика. «Молодий вчений» № 11 (38) Листопад, 2016 р. – Режим доступу: <http://molodyvcheny.in.ua/files/journal/2016/11/69.pdf>
59. National Democratic Institute. Electronic counting. December 17, 2018 – URL: <https://www.ndi.org/e-voting-guide/electronic-counting>
60. Богашева Н. Еволюція виборчої системи в Україні [Електронний ресурс] / Н. Богашева, Ю. Ключковський. – Режим доступу: <http://www.cvk.gov.ua/visnyk/index.php?mID=12>
61. Конституція України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.president.gov.ua/documents/constitution>
62. Вікіпедія. Парадокс Кондорсе [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://uk.wikipedia.org/wiki/Парадокс_Кондорсе
63. Статистика порушень [Електронний ресурс] / Місцеві вибори 2015. – Режим доступу: <https://map.opora.ua.org/statystyka-porushen>
64. Елена Зварыч. Жертвы приношения. Щотижневик “Фокус” №5, 1 лютого 2019 стр. 17.
65. Таагепера Р., Шугарт М.С. Описание избирательных систем // Полис. – 1997. – №3.. – С. 133-134.
66. Громадський рух Чесно, Виборча реформа: що треба змінити? [Електронний ресурс] / Chesno.org // 19 жовтня 2017 року. – Режим доступу: <https://vybory.pravda.com.ua/articles/2017/10/19/7149484/>

67. Международный Экзит-пол 2014 – Режим доступа: http://ratinggroup.ua/ru/research/ukraine/mezhdunarodnyy_ekzit-pol_2014.html

68. Distribution of EU Referendum votes in the United Kingdom (UK) in 2016, by age group and gender [Electronic resource]. – URL: <https://www.statista.com/statistics/567922/distribution-of-eu-referendum-votes-by-age-and-gender-uk/>

69. Vicky Spratt The truth about young people and Brexit [Electronic resource] / 5 October, 2018. – URL: <https://www.bbc.co.uk/bbcthree/article/b8d097b0-3ad4-4dd9-aa25-af6374292de0>

70. Игорь Тішкевич 24 или 35 миллионов: сколько украинцев будет выбирать Президента [Электронный ресурс] / И.Тішкевич – 04.02.2019. – Режим доступа: <https://hvylya.net/analytics/politics/24-ili-35-millionov-skolko-ukraintsev-budet-vyibirat-prezidenta.html>

71. Центральна виборча комісія. Позачергові вибори Президента України 25 травня 2014 року. Протокол Центральної виборчої комісії про підсумки повторного голосування в межах закордонного виборчого округу від 28.05.2014. – Режим доступа: https://www.cvk.gov.ua/info/protokol_zvo_28.05.2014.pdf

72. Громадське. На выборах 2014 года из Франции смогли проголосовать 1,5% [Электронный ресурс] - Режим доступа: <https://ru.hromadske.ua/posts/na-vyborakh-2014-hoda-yz-frantsyy-smohly-proholosovat-15-ukraynskyi-dyaspورا>

73. Центральна виборча комісія. Вибори Президента України 31 березня 2019 року. Протокол Центральної виборчої комісії про підсумки повторного голосування в межах закордонного виборчого округу від 26.04.2019 – Режим доступа: https://www.cvk.gov.ua/info/protokol_zvo_26.04.2019.pdf

74. Вікіпедія. Метод Шульце [Электронный ресурс] – Режим доступа: https://uk.wikipedia.org/wiki/Метод_Шульце

75. Красинский В. В. О проблемах почтового голосования на выборах в зарубежных странах / В. В. Красинский // Журнал российского права. – 2008. – № 12. – С. 100-107.

76. Современные избирательные системы. Вып. 1: Великобритания, Канада, Мексика, Польша, с. 10 Современные избирательные системы. Вып. 1: Великобритания, Канада, Мексика, Польша / Д. В. Лафитский, Н. М. Касаткина, А. Г. Орлов, Н. Ю. Трещетенкова. – М. : РЦОИТ: Норма, 2006. – 496 с

77. Современные избирательные системы. Вып. 2 : Аргентина, Германия, Швеция / А. Г. Орлов, Ю. И. Лейбо, И. А. Ракитская; науч. ред. Ю. А. Веденеев, В. И. Лысенко ; Центральная избират. комиссия РФ. – М. : РЦОИТ; Норма, 2007. – 320 с.

78. Фоміна С. В. Способи та форми голосування на виборах у зарубіжних країнах / С. В. Фоміна // Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. "Право". – 2014. – Вип. 21. – С. 112-120

79. Дюрью Ж. Европейская комиссия за демократию через право (Венецианская комиссия) «Доклад о голосовании за рубежом» утвержденный на Совете по демократическим выборам на 37-ом заседании (Венеция, 16 июня 2011 года) и Венецианской комиссией на 87-й пленарносессии (Венеция, 17-18 июня 2011 года) / Ж. Дюрью, Л. Тросканий [Электронный ресурс] // Официальный веб-сайт Европейская комиссия за демократию через право. – Режим доступа: <http://www.venice.coe.int>

80. Современные избирательные системы. Вып. 3: Испания, США, Финляндия, Япония / А. Г. Орлов, В. И. Лафитский, И. А. Ракитская, Т. О. Кузнецова; Науч. ред. А. В. Иванченко, В. И. Лафитский. – М. : РЦОИТ: Типография «Новости», 2009. – 448 с.

81. Alvarez R. M. The Effect of Voter Identification Laws on Turnout / R. M. Alvarez, D. Bailey, J. N. Katz // California Institute of Technology Social Science Working Paper No. 1267R. – 2008. – 25 p.

82. Основополагающие документы Венецианской комиссии в области избирательного права и политических партий. – Кишинев: Cu drag, 2016 (F.E.-P. «Tipografia Centrală»). – 560 с.

83. IDEA, Посібник «Використання відкритих технологій у виборах», - Режим доступу: <http://www.idea.int/publications/open-source-technology-in-elections/index.cfm>

84. The Carter Center Handbook on Observing Electronic Voting (Second edition, January 2012); [Electronic resource]. – URL: http://www.cartercenter.org/resources/pdfs/peace/democracy/des/Carter-Center-E_voting-Handbook.pdf

85. ОБСЄ / БДПЛ, Довідник з спостереження за новими технологіями голосування (жовтень 2013 року); - Режим доступу: <http://www.osce.org/odihr/elections/104939>

86. Грачев М. Н. Электронное голосование: «за» и «против» / М. Н. Грачев // Известия Тульского государственного университета. Гуманитарные науки. – 2011. – №1. – С. 360-366.

87. Савчук О. Системи електронних виборів: процедури голосування та матеріально-технічні засоби. Міжнародний досвід [Електронний ресурс] / О. Савчук // Інформаційна довідка, підготовлена Європейським інформаційно-дослідницьким центром на запит народного депутата України Європейський інформаційно-дослідницький центр. – Режим доступу: <http://euinfocenter.rada.gov.ua/uploads/documents/28966.pdf>.

88. National Democratic Institute. Electronic voting and Counting around the world [Electronic resource]. – URL: <http://www.ndi.org/e-voting-guide/electronic-voting-and-counting-around-the-world>

89. Серенок А. О. Механізми взаємодії органів влади з громадянами в системі електронного уряду: автореферат дис.кандидата наук з державного управління / А. О. Серенок. – Харків, 2011. – 21 с.

90. Мусіяка В. Кому і навіщо впроваджувати електронне голосування? [Електронний ресурс] / В. Мусіяка. – Режим доступу: <http://www.3republic.org.ua/ua/ideas/11613>

91. Бунь В. Вплив інституційних факторів на електоральну поведінку [Електронний ресурс] / В. Бунь. – Режим доступу: www.westukr.itgo.com/bun_cpd_conf2006-1.html

92. Охременко И. В. Электоральное поведение: теория вопроса [Електронний ресурс] / И. В. Охременко. – Режим доступу: www.politik.org.ua/vid/magcontent.php3?m=6&n=76&c=1834

93. Денисюк С. Г. Проблема інформаційної безпеки громадян в сучасних умовах / С. Г. Денисюк // Право на інформацію в громадянському суспільстві. Проблеми захисту інформаційного суверенітету держав: матеріали III міжнародної науково-практичної конференції, 21 квітня 2016 року. – К.: Інститут міжнародних відносин Національного авіаційного університету, 2016. – С. 13-16.

94. Чириця І. Д. Особливості електоральної поведінки громадян України на президентських виборах у 2010 р. / І. Д. Чириця // Студентські наукові записки. Серія “Політичні науки”. Випуск 4. Студентські наукові записки. Серія “Політичні науки”. Матеріали конференції: “Перспективи та загрози демократії у постпомаранчевий період в Україні”. – Острого: Видавництво Національного університету “Острозька академія”, 2010. – Вип. 4. – 150 с. – С. 132-141.

95. Прозорі вибори у КНУ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.univ.kiev.ua/news/8696>

96. Тоффлер Е. Третя хвиля / Е. Тоффлер. – К.: Видавничий дім «Всесвіт». 2000. – 480 с.

97. A Typology of Electronic Democracy [Electronic resource]. – URL: <http://martin-hagen.net/publikationen/elektronische-demokratie/typology-of-electronic-democracy>

98. Clift S. E-government and Democracy. Representation and citizen engagement in the information-age, 2004 [Electronic resource] / S. Clift. – URL: <http://www.publicus.net/e-government>

99. Соловійов С. Г. Концептуальні основи електронної демократії: зарубіжні теорії та впровадження в Україні / С. Г. Соловійов // Державне управління: удосконалення та розвиток. – 2015. – №9. – Режим доступу: <http://www.dy.nauka.com.ua/?op=1&z=885>

100. Закон України Про місцеві вибори (Відомості Верховної Ради (ВВР), 2015, № 37-38, ст.366) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/595-19>

101. Закон «Про доступ до публічної інформації» прийнятий 13 січня 2011 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2939-17>

102. Концепції розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018-2020, схвалена КМУ від 17 січня 2018, [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/67-2018-p>

103. Закон «Про електронні довірчі послуги», прийнятий 05 жовтня 2017 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2155-19>

104. Поліковська Ю. У Раду внесли законопроект про електронні протоколи на виборах в Україні [Електронний ресурс] / Ю. Поліковська. – 13 квітня 2016 року. – Режим доступу: https://zaxid.net/u_radu_vnesli_zakonoproekt_pro_elektronni_protokoli_na_viborah_v_ukrayini_n1388685

105. Електронний підрахунок голосів зможе побороти фальсифікації на виборах – Олексій Скрипник [Електронний ресурс] / Об'єднання Самопоміч. – 2016. – Режим доступу: <https://samopomich.ua/uk-elektronnyj-pidrahunok-holosiv-zmozhe-poboroty-falsyfikatsiji-na-vyborah-oleksij-skrupnyk/>

106. Ставлення громадян України до виборів [Електронний ресурс] / 3 вересня, 2007. – Режим доступу: <http://khpg.org/en/index.php?id=1188769794>

107. За півроку до виборів: рейтинги кандидатів і партій, мотивації вибору, очікування громадян [Електронний ресурс] / 4 вересня, 2018. – Режим доступу: <https://dif.org.ua/article/za-pivroku-do-viboriv-reytingi-kandidativ-i-partiy-motivatsii-viboru-ochikuvannya-gromadyan>

108. В Україні збираються запровадити електронні вибори [Електронний ресурс] / Закон і бізнес. – 2016. – Режим доступу: https://zib.com.ua/ua/print/122752-v_ukraini_zbirayutsya_zaprovaditi_elektronni_vibori_video.html

109. Де в Україні найактивніше користуються інтернетом – інфографіка [Електронний ресурс] / 24 техно // 20 листопада 2018 року. – Режим доступу: https://24tv.ua/techno/de_v_ukrayini_nayaktivnishe_koristuyutsya_internetom__info_grafika_n1066025

110. Чи можливе в Україні електронне голосування “з дому” – що сказали в комітеті виборців - [Електронний ресурс] / 5.ua - 20 Вересня 2018 року. – Режим доступу: <https://www.5.ua/polityka/chy-mozhlyve-v-ukraini-elektronne-holosuvannia-z-domu-shcho-rozpozily-v-komiteti-vybortsiv-177934.html>

111. Методологія наукових досліджень з державного управління: хрестоматія / упоряд.: С. В. Загороднюк, О. Л. Євмешкіна, В. В. Лещенко; за заг. ред. д-ра політ. наук К. О. Ващенко. – К.: НАДУ, 2014. – 180 с

112. Програма модернізації державної податкової служби України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nalog.od.ua>

113. Ірина Стельмах. - 23 Жовтня 2014 р. - Молодь йде на вибори чи на пиво [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.radiosvoboda.org/a/26651567.html>

114. Майже половина української молоді використовує смартфон – дослідження Google. – 23 Листопада 2018. - [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://prm.ua/mayzhe-polovina-ukrayinskoyi-molodi-vikoristovuyelishe-smartfon-dlya-pokupok-doslidzhennya-google/>

115. Саркісова К. Електронна демократія як форма політичної комунікації в сучасному суспільстві / К. Саркісова // Політ. менеджмент. – 2007. – № 1. – С. 66-74.

116. Линник Н. Можливості модернізації виборчого процесу через електронні механізми [Електронний ресурс] / Н. Линник // Вісник Центральної виборчої комісії. – 2015. – № 1 (31). – Режим доступу: http://cvk.gov.ua/visnyk/pdf/2015_1/visnyk1_2015_st_10.pdf

117. Артур Тооман. В Швейцарии хакерам предлагают взломать систему электронного голосования за деньги. - 28.02.2019. - [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://rus.err.ee/915561/v-shvejcarii-hakeram-predlagajut-vzlomat-sistemu-jelektronnogo-golosovanija-za-dengi>

ДОДАТКИ

Додаток А

Глосарій основних термінів, використаних в роботі

Термін	Визначення
Виборча система	сукупність суспільних відносин, які пов'язані з процедурою організації виборів і їх проведенням з ціллю сформувати представницькі органи державної влади.
Активне виборче право	встановлене і гарантоване Конституцією і законами України право громадянина шляхом голосування обирати представницькі органи влади, а також органи місцевого самоврядування.
Пасивне виборче право	встановлене і гарантоване Конституцією і законами України право громадянина України балотуватися і бути обраним на відповідні посади, зокрема народного депутата України, депутата місцевих рад, міського голови.
Прямий підкуп	незаконне придбання голосу виборця за грошову винагороду.
Непрямий підкуп	незаконне придбання голосу виборця за рахунок надання йому нематеріальних благ (продуктові пакети; ремонт будинку; облаштування прибудинкової території).
Електронний уряд	інформаційна система взаємодії влади і суспільства на основі поєднання внутрішньої урядової і зовнішньої суспільної інфраструктури через владні Інтернет представництва (портали), що розширює доступність державних та управлінських послуг у мережі Інтернет та скорочує терміни їх надання.
Електронне голосування	голосування як за допомогою електронних засобів, так і процес автоматичного підрахунку голосів через залучення електронних пристроїв та спеціального програмного забезпечення.